

Лист незнайомі (збірник)

Автор:

Стефан Цвейг

Лист незнайомі (збірник)

Стефан Цвейг

Стефан Цвейг (1881–1942) – відомий австрійський письменник, один з неперевершених майстрів жанру новели. Кожен його твір – історія кохання і ненависті, ревнощів і злочину, пожадливості й злоби або високої самопожертви. Новели Цвейга і зараз вражають уяву читачів, позаяк справжня пристрасть – любов чи ненависть – невідвладні часові. Підтвердженням цього є історії героїні «Листа незнайомі», яка обирає шлях посвячення свого життя коханій людині, не зупиняючись ні перед чим; лікаря з новели «Амок», який у нападі шаленої пристрасті доводить кохану жінку до загибелі, а потім сам виносить собі вирок і сам його виконує; нещасної покинутої гувернантки з однойменної новели та її вихованок – дівчаток-підлітків, які, стикнувшись з жорстоким світом, ураз дорослішають і втрачають ілюзії...

Стефан Цвейг

Лист незнайомі

(збірник)

Передмова

Стефан Цвейг – учорашній і сьогоднішній

Ось що писав про Цвейга Томас Манн: «Його літературна слава проникла в найвіддаленіші куточки землі. Дивовижний випадок при тій невеликій популярності, якою користуються німецькі автори у порівнянні з французькими й англійськими. Можливо, від часів Еразма (про якого він розповів із таким блиском) жоден письменник не був таким знаменитим, як Стефан Цвейг».[1 - Th. Mann. Gesammelte Werke in 12 Bänden, Bd. XI. Berlin, 1956, S. 299.] Якщо це й перебільшення, то зрозуміле, простиме: адже до кінця 20-х років ХХ століття не було автора, чиї книги перекладали б на всякі, в тому числі найрідкісніші, мови частіш і з більшою охотою, ніж книги Цвейга.

Для Томаса Манна він – найвідоміший німецький автор, хоча одночасно з ними жили й писали і сам Томас, і його брат Генріх, і Леонгард Франк, і Фаллада, і Фейхтвангер, і Ремарк. Якщо ж брати власне австрійську літературу, то тут Цвейгу рівних просто немає. Інші австрійці – Шніцлер, Гофмансталь, Герман Бар – тоді вже начебто забувалися. Рільке сприймали як поета складного, що пише для вузького кола. Промайнув, щоправда, в першій половині 1920-х років Йозеф Рот із його «Іовом», «Склепом капуцинів» і «Маршем Радецького», але тільки на короткий період, подібно до комети, і знову на роки пішов у літературне небуття. А Цвейг іще 1966 року вважався одним із двох найпопулярніших австрійських письменників.

Воістину Цвейг – цей «нетиповий австрієць» – у період між двома війнами виявився повноважним представником мистецтва своєї країни, і не тільки в Західній Європі чи Америці, але й у нашій країні. Коли йшлося про австрійську літературу, на пам'ять приходило ім'я автора «Амока» й «Марії Стюарт». У 1928–1932 роках видавництво «Время» випустило дванадцять томів його книг, і передмову до цього, тоді майже повного зібрання творів написав сам Горький.

Нині багато чого змінилося. Тепер кращими письменниками австрійської літератури нашого століття, її класиками вважаються Кафка, Музіль, Брех, Рот, Хайміто фон Додерер. Їх усіх (навіть Кафку) далеко не так широко читають, як колись Цвейга, та все ж вони високо шановані, тому що дійсно є художниками великими, значними, – художниками, які витримали випробування часом, більше того, повернутими ним із якогось небуття.

А чи витримав Цвейг випробування часом? Принаймні, з вершини ієрархічної градації він спустився на місце більш скромне. І виникає підозра, що на своєму п'єдесталі він стояв не по праву; складається щось на зразок антилегенди, у відповідності до якої Цвейг був просто примхою моди, улюбленцем випадку,

шукачем успіху...

Із такою підозрою, однак, погано узгоджується оцінка, дана йому Томасом Манном, повага, з якою ставився до нього Горький, що писав 1926 року Н. П. Рождественській: «Цвейг – чудовий художник і дуже талановитий мислитель». Приблизно такої ж думки про нього й Е. Верхарн, Р. Роллан, Р. Мартен дю Гар, Ж. Ромен і Ж. Дюамель, кожен із яких сам відіграв видатну роль в історії новітньої літератури. Природно, ставлення до спадщини того чи іншого письменника мінливе. Змінюються смаки, в кожній епохи свої кумири. Та є в цій мінливості й певна об'єктивна закономірність: що легковагіше – вимивається, вивітряється, що вагоміше – залишається. Та не настільки ж усе мінливе? Не може ж бути, щоб той, хто здавався «чудовим», «талановитим», виявився «мильною булькою»? І ще: чи Цвейг спустився на більш скромне місце – чи інші піднялися на більш високе? Якщо вірним є останнє, то його становище в літературі незмінне й «перегрупування», що сталося, не принижує його гідності як художника.

Відповісти на ці запитання – визначити вагомість письменника для сьогоденних читачів. Більш того, це значить наблизитися до розуміння «цвейгівського феномена» в цілому, позаяк багато чого відбилосся в його творчості – й австрійська батьківщина, і європеїзм, і надзвичайний успіх, і двічі пережита загальна трагедія, що стала і трагедією особистою, і міфізація втраченої вітчизни, і все те, що призвело до трагічного фіналу...

* * *

«Можливо, раніше я був занадто розпещеним», – зізнавався Стефан Цвейг наприкінці життя. І це правда. Довгі роки він ходив в улюбленцях долі. Цвейг народився в багатій сім'ї і не терпів ніяких нестатків. Життєвий шлях, завдяки таланту, що рано виявився, визначився якось сам собою. Але і щасливий випадок відігравав не останню роль. Завжди поряд опинялися редактори, видавці, готові друкувати навіть перші, незрілі речі літератора-початківця. Поетичну збірку «Срібні струни» (1901) схвалив сам Рільке, а Ріхард Штраус попросив дозволу перекласти на музику шість віршів із неї.

Може, такий успіх був не цілком заслужений молодим автором. Ранні твори Цвейга були камерними, ледь естетськими, овіяними якоюсь декадентською журбою. І в той же час вони позначені не дуже ще ясним передчуттям близьких перемін, характерним для всього європейського мистецтва на зламі віків.

Словом, це було саме те, що могло сподобатися тодішньому Відню, його ліберальним колам, що допомагало бути привітно зустрінутим у редакціях провідних літературних часописів або в групі «Молодий Відень», головою якої був поборник австрійського імпресіонізму Герман Бар. Там нічого не бажали знати про могутні соціальні зрушення, про близький крах Габсбурзької монархії, що ніби символізував усі майбутні катастрофи буржуазного світу; однак там охоче підставляли обличчя поривам нового, весняного вітру, що наповнював – так здавалося – тільки вітрила поезії.

Успіх, удача позначаються на людях по-різному. Багатьох вони роблять самозакоханими, поверховими, егоїстичними, а в деякого, накладаючись на внутрішні позитивні якості характеру, виробляють непохитний житейський оптимізм, аж ніяк не позбавлений самокритичності. До цих останніх і належав Цвейг. Довгі роки йому здавалося, що навколишня дійсність якщо й не зовсім гарна та справедлива сьогодні, то здатна стати гарною та справедливою завтра і вже стає такою. Він вірив у кінцеву гармонійність навколишнього світу. «Це, – писав через багато років інший австрійський письменник, Ф. Верфель, – був світ ліберального оптимізму, який із забобонною наївністю вірив у самодостатню цінність людини, а по суті, в самодостатню цінність крихітного освіченого шару буржуазії, в його священні права, вічність його існування, в його прямолінійний прогрес. Усталений порядок здавався йому захищеним і убезпеченим системою тисячі гарантій. Цей гуманістичний оптимізм був релігією Стефана Цвейга... Ним були знані й безодні життя, він наближався до них як художник і психолог. Але над ним сяяло безхмарне небо його юності, якому він поклонявся, небо літератури, мистецтва, єдине небо, яке цінував і знав ліберальний оптимізм. Очевидно, потьмарення цього духовного неба було для Цвейга потрясінням, яке він не зміг перенести...»[2 - Der große Europäer Stefan Zweig. München, S. 278–279.]

Але до цього було ще далеко. Перший удар (маю на увазі світову війну 1914–1918 років) він пережив не як пасивний споглядач: сплеск ненависті, жорстокості, сліпого націоналізму, яким, за його уявленнями, передусім була та війна, викликав у ньому активний протест. Відомо, що письменників, які з самого початку війну відкидали, з самого початку з нею боролися, можна перелічити по пальцях. І Е. Верхарн, і Т. Манн, і Б. Келлерман, і багато інших повірили в офіційний міф про «тевтонську» або, відповідно, «гальську» за неї вину. Разом із Р. Ролланом і Л. Франком Цвейг опинився серед небагатьох.

До окопів він не потрапив: його одягли в мундир, але залишили у Відні й прикомандирували до однієї з канцелярій військового відомства. Це залишило за

ним певну свободу. Цвейг листувався з однодумцем Ролланом, намагався напоумляти побратимів по перу в обох ворогуючих таборах, зумів опублікувати в австрійській газеті рецензію на роман Барбюса «Вогонь», у якій високо оцінив його антивоєнний пафос і художні достоїнства. Не надто багато, але й не так мало як на ті часи. А 1917 року Цвейг опублікував драму «Іеремія». Її було поставлено у Швейцарії ще до кінця війни, і Роллан відгукнувся про неї як про кращий «із сучасних творів, де величава печаль допомагає художнику побачити крізь криваву драму нинішнього дня одвічну трагедію людства». Пророк Іеремія умовляє царя й народ не вступати на боці Єгипту у війну з Вавилоном і пророкує поразку Єрусалима. Ветхозавітний сюжет тут не тільки спосіб в умовах жорстокої цензури донести до читача актуальний, антимілітаристський зміст. Іеремія (якщо не брати до уваги ще досить невиразного Терсіта в однойменній п'єсі 1907 року) – перший із шеругу героїв Цвейга, які здійснювали свій моральний подвиг поодинці. Й аж ніяк не із презирства до юрби. Він піклується про народне благо, але обігнав свій час і тому залишається незбагненим. Однак вавилонський полон він готовий розділити зі своїми одноплемінниками.

Із юності Цвейг мріяв про єдність світу, єдність Європи – не державну, не політичну, а культурну, що зближує, збагачує нації та народи. В тій інтерпретації, в якій мрія ця існує в нього, вона, звісно, ілюзорна. Та не в останню чергу саме вона привела Цвейга до пристрасного, активного заперечення світової війни як фатального порушення людської спільноти, яка вже починала (так йому здавалося) складатись за сорок мирних європейських років.

У його «Літній новелеті» про центрального персонажа сказано, що він «у високому розумінні не знав батьківщини, як не знають її всі лицарі та пірати краси, що гасають містами світу, пожадливо вбираючи в себе все прекрасне, що зустрічається на шляху». Сказано з тією надмірною пишномовністю, яка була властива довоєнному Цвейгу, і не без впливу внутрішньополітичного стану Австро-Угорської імперії, що являла собою цілий конгломерат мов і народів. Але чим Цвейг ніколи не грішив, так це симпатіями до космополітизму. 1926 року він написав статтю «Космополітизм чи інтернаціоналізм», де, рішуче стаючи на бік останнього, заявив: «Доволі з нас сумнівних змішувань понять, доволі з нас безпечного та безвідповідального банкетного європеїзму!»[3 - Цит. за кн.: E. Rieger. Stefan Zweig. Berlin, 1928, S. 115.]

Віра Цвейга в кінцевий гуманізм світу Західної Європи пройшла випробування Першою світовою війною. Здавалося, що найстрашніше позаду. Та це було не так. У глибині буржуазного світу вже почалося бродіння: фашистська чума

охоплювала все нові країни Старого Світу. У своїй книзі «Вчорашній світ» письменник художньо і разом з тим документально точно зображує повільне, але неухильне переродження буржуазної демократії у фашизм. Цвейг, як мільйони людей Західної Європи, втрачає батьківщину, майно, саме право на життя. Європою його молодості марширували гітлерівські молодчики. Цю загальносвітову драму Цвейг перенести вже не зміг...

* * *

Новелістика Цвейга, як може видатися, суперечить його активній соціальній позиції борця-пацифіста. Його персонажі зайняті не світом, людством чи прогресом, а лише самими собою або людьми, з якими їх зводить приватне життя, його роздоріжжя, події, пристрасті.

Цвейгівські новели й понині захоплюють читача, особливо такі першокласні, як «Лист незнайомої», «Двадцять чотири години з життя жінки» або «Амок».

І все ж таки Цвейг – насамперед майстер малого жанру. Романи йому не вдалися. Ні «Нетерпіння серця» (1913), ні той, недописаний, що його видано було тільки 1982 року під назвою «Дурман перетворення». Але новели його по-своєму довершені та класичні. Основу сюжету становить одна подія, цікава, хвилююча, нерідко надзвичайна – як у «Страху», «Амоку», у «Фантастичній ночі». Вона дає напрям і організовує весь хід дії. Тут усе одне з одним узгоджене, все вдало стикується й чудово функціонує. Та Цвейг не випускає з уваги й окремих мізансцен свого маленького спектаклю. Вони відшліфовані з усією можливою ретельністю. І трапляється, що знаходять відчутність на дотик, зримість і зовсім гідні подиву, доступні, здавалось би, лише кінематографу.

Так і бачиш у «Двадцяти чотирьох годинах із життя жінки» руки гравців у рулетку – «силу-силенну рук, світлих, рухливих, насторожених рук, які, мовби з нір, виглядають із рукавів...». Недарма цю цвейгівську новелу (як, до речі, й інші) було екранізовано, й люди плавом пливли дивитись, як рухаються на сукні столу руки незрівнянного характерного актора німого кіно Конрада Вейдта.

Одначе на відміну від старої новели – не тільки такої, якою вона була у Боккаччо, але й такої, як у Клейста і в К. Ф. Майера, – в новелі цвейгівській ми частіше за все маємо справу не із зовнішньою, авантюрною подією, а, так би мовити, із «пригодою душі». Або, можливо, ще точніше, з перетворенням авантюри на таку

«внутрішню» пригоду.

Адже Цвейг далеко не ідилік. «Ним були знані й безодні життя...» – це Верфель говорив здебільшого про новели. Там багато смертей, іще більше трагедій, грішників, душ бентежних, заблудлих. Але лиходіїв немає – ні демонічних, ні навіть нікчемних, дрібних. У людях, які населяють новели Цвейга, його приваблює живе начало, все, що в них чинить опір усталеним нормам, усе, що руйнує узаконені правила, підноситься над буденністю. Тим йому й милий навіть дрібний кишеньковий злодій, описаний у «Несподіваному знайомстві з новою професією». Та ще, звичайно, миліша героїня «Листа незнайомої», вільна у своєму почутті, моральна у своїх падіннях, бо здійснювалися вони в ім'я любові.

Є, однак, в новелах Цвейга й персонажі, що переступили через незриму межу моралі. Чому ж і їх не засуджено? Добре, лікар в «Амоку» сам собі виніс вирок і сам його виконав; автору тут начебто нічого робити. Ну а барон із «Фантастичної ночі», що занурився в грязюку і нібито грязюкою очистився; а служниця в «Лепореллі»? Вона ж бо втопилася не тому, що була переслідувана ериніями, а через те, що обожнюваний хазяїн вигнав її.

Тут намічається якийсь дефект. Але не стільки цвейгівських переконань у цілому, скільки обраного письменником аспекту творчості, якоюсь мірою естетського, що йде «від розуму». Окрема людина, якщо її перемоги над дійсністю ніяк не співвідносяться із суспільними їх результатами, уникає оцінки за законами високої моралі – а така мораль в остаточному підсумку завжди соціальна.

Новели Цвейг писав протягом усього життя (здається, останню, антифашистську за духом, «Шахову новелу» опубліковано ним 1941 року); вони сприяли його славі. Але «романізовані біографії», літературні портрети письменників, нариси і взагалі жанри не суто художні з роками ставали в його творчості чимось визначальним. Очевидно, саме цей жанр виявився найбільш підходящим для вираження цвейгівських ідей.

* * *

Дехто вважає, що Цвейг став родоначальником художніх біографій. Думка ця не зовсім точна. Якщо навіть бути гранично суворим у визначенні жанру й не вміщувати в його рамки «Життя Гайдна, Моцарта й Метастазіо» і «Життя Россіні»

Стендаля, то про Роллана, автора «героїчних біографій» Бетховена, Мікеланджело, Толстого забувати ніяк не можна. Інша річ, що ці «героїчні біографії» – читання не найлегше й нині не надто популярне. Та ось у чому дивина: «романізовані біографії» Цвейга, що користувались успіхом, ближчі до ролланівських життєписів, аніж до деяких книг Моруа або Стоуна. Цвейг і сам створив «героїчну біографію» – це його книга про Роллана. І, як і Роллан, він не оформлював свої життєписи в щось цілком художнє, недокументальне, не перетворював їх на істинні романи. У Цвейга визначальним для його роботи був не тільки (можливо, навіть не стільки) його індивідуальний літературний смак, скільки насамперед загальна ідея, що впливала з його погляду на історію, його до неї підходу.

Вище вже говорилося про зображення Цвейгом героїв, які буцімто обігнали свій час, підвелися над юрбою й протистояли їй – в ім'я кожного з цієї юрби.

І Роллан був для Цвейга людиною з тієї ж плеяди героїв. 1921 року письменник присвятив Роллану книгу, в якій сказано: «...Могутні сили, що руйнують міста і знищують держави, залишаються все ж таки безпомічними проти однієї людини, якщо в неї достатньо волі та душевної безстрашності, щоб залишитися вільною, бо ті, хто уявили себе переможцями над мільйонами, не могли підкорити собі одного – вільну совість».

Прагнення свободи й гуманізму не реалізується саме собою: воно – ідеал, досягнення якого дозволить сукупності людей перетворитися на єдине людство. Тому таким важливим є внесок, безцінний надихаючий приклад окремої людини, його самовідданий опір усьому, що гальмує та спотворює прогрес. Словом, Цвейга більше за все цікавить в історичному процесі те, що ми називаємо тепер «людським фактором». У цьому певна слабкість, певна односторонність його концепції; в цьому, однак, й її певна моральна сила. Ось як зображено Цвейгом Карла Лібкнехта, одного із засновників Комуністичної партії Німеччини, що зайняв у роки Першої світової війни інтернаціоналістські позиції. Цього вірша написано, мабуть, незабаром після вбивства Лібкнехта 1919 року й опубліковано 1924 року.

Один,

Як ніхто ніколи

Не був одним у світовій оцій бурі, —

Один підвів він голову
Над сімдесятьма мільйонами черепів,
обтягнутих касками.

І крикнув

Один,

Бачачи, як морок застилає Усесвіт,

Крикнув семи небесам Європи

З їх оглухлим, з померлим їх богом,

Крикнув велике, червоне слово:

«Ні!»

Лібкнехт не був одинаком, за ним стояла ліва соціал-демократія, а з 1918 року й комуністична партія. Цвейг не те щоб ігнорує цей історичний факт. Він лише бере свого героя в особливі, такі ключові для власного світобачення моменти: можливо, коли той – і справді один – стоїть на трибуні рейхстагу й кидає війні своє «ні!» перед обличчям розпаленої шовіністською ненавистю зали; а можливо, його зображено за секунду до смерті...

* * *

У 20 – 30-ті роки німецькомовні літератури були – за виразом дослідника В. Шмідта-Денглера – охоплені «потягом до історії».[4 - Aufbau und Untergang. Österreichische Kultur zwischen 1918 und 1938. Wien - München - Zürich, 1981, S. 393.] Тому сприяли воєнна поразка, революції, крах Габсбурзької та Гогенцоллернівської імперій. «Чим виразніше, – пояснював цей феномен критик Г. Кізер, – епоха відчуває свою залежність від загального ходу історії (й відчуття це завжди посилюється під впливом руйнівних, а не творчих сил), тим нагальнішим є інтерес до історичних особистостей і подій».[5 - H. Kyser. Über den historischen Roman. – «Die Literatur 32», 1929–1930, S. 681–682.] Розквітнув жанр художньої біографії. Так що цвейгівські книги мали вельми широке тло. Щоправда, Цвейг на ньому не вирізняється. І передусім тим, що його художні біографії не обмежуються рамками міжвоєнного двадцятиліття – ні хронологічно, ні з точки зору успіху в читача. «Верлен» написано ще 1905 року, «Бальзак» –

1909, «Верхарн» – 1910. То не були ліпші речі Цвейга, і нині їх уже майже забуто. Але не забуто цвейгівські біографії 20 – 30-х років, у той час як роботи в цьому жанрі інших авторів ледве не начисто змито часом. Безперечно, здебільшого йдеться про письменників, чиї книги другорядні, а то й «зійшли» на націоналістичному, пронацистському ґрунті. Втім, були й винятки. Наприклад, знаменитий Еміль Людвіг, що аж ніяк не поступався Цвейгу в славі. Він писав про Гете, Бальзака й Демеля, про Бетховена й Вебера, про Наполеона, Лінкольна, Бісмарка, Сімона Болівара, Вільгельма II, Гінденбурга й Рузвельта; не залишив без уваги Ісуса Христа. Однак сьогодні ні про його книги, ні про сенсаційні його інтерв'ю з найвидатнішими діячами епохи ніхто, крім вузького кола фахівців, уже не пам'ятає.

Навряд чи існує однозначна відповідь на запитання, чому так сталося. Людвіг дуже вільно обходився з фактами із життя своїх героїв (але й Цвейг не завжди був у цьому відношенні бездоганим); Людвіг схильний був перебільшувати їхню роль в історичному процесі (але і Цвейг часом грішив цим). Думається, причина скоріше в тому, що Людвіг занадто залежав од скороминущих віянь часу, від дії саме руйнівних його сил і кидався від крайнощів до крайнощів. Може видатися випадковим і маловажним, що, як ровесник Цвейга, він лише п'єсу про Наполеона (1906) і біографію поета Ріхарда Демеля (1913) написав до Першої світової війни, а решту своїх біографічних книг – у тому числі й книгу про Наполеона – вже тоді, коли літературу охопив повоєнний, спричинений катастрофами, що сталися, «потяг до історії». Людвіга піднесло цією хвилиною, хоча той не мав власної, скільки-небудь визначеної концепції людського буття. А Цвейг, як ми вже знаємо, її мав.

Хвиля піднесла його на літературний олімп. І Зальцбург, у якому він тоді оселився, став уже не тільки містом Моцарта, але до певної міри й містом Стефана Цвейга: там і тепер вам охоче покажуть невеликий замок на схилі лісисті гори, де він жив, і розкажуть, як він тут – у проміжках між тріумфальними поїздками до Нью-Йорка чи Буенос-Айреса – гуляв зі своїм ірландським сестером.

Хвиля піднесла його, але не захлюпнула: німецькі катастрофи не заступали йому горизонт, тому що не вони визначили його погляд на долю суспільства та індивіда, а тільки загострили цей погляд. Цвейг продовжував сповідувати історичний оптимізм. Соціальна ситуація в цілому не вселяла в нього сподівань на швидкий прогрес (Жовтневу революцію він прийняв, але як розв'язання проблем російських, не європейських), і центр ваги його гуманістичних шукань

іще більш певно перемістився на окрему людину: адже саме людина могла дати приклади безпосереднього втілення ідеалу, людина як окрема особистість, однак від історії не відчужена. Через те Цвейг і писав у ті роки переважно «романізовані біографії». На самісінькому початку 1930-х років він говорив Володимирі Лідіну, що, «коли відбуваються такі великі події в історії, не хочеться вгадувати в мистецтві...». І ця ж думка у формі куди більш категоричній пролунала в одному із цвейгівських інтерв'ю 1941 року: «Перед лицем війни зображення приватного життя вигаданих постатей уявляється йому чимось фривольним; усякий створений сюжет вступає в різку суперечність із історією. Через те література найближчих років мусить мати документальний характер».[6 - Schiller. «...Von Grund auf anders», Programmatik der Literatur im antifaschistischen Kampf während der dreißiger Jahre. Berlin, 1974, S. 97.] Закономірність такого рішення й визначала весь склад цвейгівського документалізму.

Й. А. Люкс – зовсім забутий автор біографічних романів – вважав, що їх сила у зрівнюванні знаменитостей із обивателями. «Ми, – писав Люкс, – спостерігаємо їхні турботи, беремо участь у їхніх принизливих битвах із повсякденністю й утішаємося тим, що справи у великих ішли не краще, ніж у нас – крихітних».[7 - Josef August Lux. Literaturbrief. Der lebensgeschichtliche Roman. – «Allgemeine Rundschau», 1929, 26, S. 998.] І це, природно, тішить марнославство...

У Цвейга інше: він шукає величі. Якщо й не в малому, то не в тому, що стоїть на сцені, не в тому, що рекламують. В усіх випадках – неофіційному. І ця велич особлива, велич не влади, а духу.

Немає нічого більш природного, як шукати таку велич насамперед у письменниках, у майстрах слова.

* * *

Десять із гаком років Цвейг працював над циклом, який дістав назву «Будівники світу». Він показує, наскільки значними бачилися письменнику постаті, нарисами цими змальовані. Цикл складається з чотирьох книг: «Три майстри. Бальзак, Діккенс, Достоевський» (1920), «Боротьба з демонами. Гельдерлін, Клейст, Ніцше» (1925), «Поети свого життя. Казанова, Стендаль, Толстой» (1928), «Лікування духом. Месмер, Мері Бейкер-Едді, Фройд» (1931).

Числу «три», що вперто повторюється, навряд чи слід надавати особливого значення: було написано «Три майстри», і потім стала, очевидно, відігравати свою роль любов до впорядкованості. Більш вартим уваги є сам підбір імен «будівників світу».

Склад цих тріад здатен подивувати. Через що Достоевського поставлено поряд із Бальзаком і Діккенсом, коли за характером свого реалізму до них ближче стоїть Толстой? Що ж до Толстого, то, як і Стендаль, він опинився в дивному сусідстві з Казановою, фіглярем і авантюристом, автором єдиної книги «Історія мого життя».

Але таке сусідство не мусить (принаймні, на думку Цвейга) принизити великих письменників, бо тут є свій принцип. Полягає він у тому, що герої праць беруться, насамперед, не як творці безсмертних духовних цінностей, а як творчі особистості, як певні людські типи – словом, так само, як брався герой цвейгівської «героїчної біографії» Ромен Роллан. Це ніби виправдовує присутність Казанови. З одного боку, Цвейг визнає, що він «потрапив до числа творчих умів, урешті-решт, так само незаслужено, як Понтій Пілат у Євангеліє», а з другого – вважає, що плем'я «великих талантів нахабства й містичного акторства», до якого Казанова належав, висунуло «найбільш довершений тип, найдосконалішого генія, воістину демонічного авантюриста – Наполеона».

І все-таки перебування Казанови в товаристві Стендаля і Толстого непокоїть. Причому головним чином тому, що об'єднані вони як «поети свого життя», тобто націлені переважно на самовираження. Їхній шлях, за словами Цвейга, «веде не в безмежний світ, як у перших (маються на увазі Гельдерлін, Клейст, Ніцше. – Д. З.), і не в реальний, як у других (маються на увазі Бальзак, Діккенс, Достоевський. – Д. З.), а назад – до власного «я». Якщо стосовно Стендаля тут де з чим можна погодитися, то Толстой найменше узгоджується з поняттям «еготист».

«Світ, можливо, не знав іншого художника, – писав Т. Манн, – у кого вічно-епічне, гомерівське начало було б таким же сильним, як у Толстого. У творіннях його живе стихія епосу, її велична одноманітність і ритм, подібний до розміреного дихання моря, її терпка, могутня свіжість, її обпікаюча пряність, непохитне здоров'я, непохитний реалізм». Це інший погляд, хоча належить він також представнику Заходу, який відноситься до одного з Цвейгом культурного регіону, і висловлений приблизно в той же час – 1928 року.

І коли Цвейг повертається від Толстого-людини до Толстого-художника, його оцінки починають зближатися з маннівськими. «Толстой, – пише він, – розповідає просто, без підкреслень, як творці епосу давніх часів, рапсоди, псалмоспівці й літописці розповідали свої міфи, коли люди ще не спізнали нетерпіння, природа не була відділена від своїх творінь, зарозуміло не відрізняла людину від звіра, рослину від каменя, і поет наймізерніше й наймогутніше наділяв однаковим благоговінням та обожнюванням. Бо Толстой дивиться в перспективі універсуму, тому зовсім антропоморфічно, і хоча в моральному відношенні він більш аніж будь-хто далекий од еллінізму, як художник він відчуває зовсім пантеїстично».

Цвейга можна було б навіть запідозрити в надмірній, анахронічній «гомеризації» автора «Війни і миру», якби не застереження, що стосується неприйняття Толстим етики еллінізму. Однак те, що в інших розділах книги Цвейг зіштовхує в творчості геніального російського письменника епічне та ліричне начала, вирізняє книгу з безлічі подібних. Адже Толстой був не тільки традиційним епіком, але й романістом, який руйнував усталені закони жанру, романістом у тому новітньому значенні слова, яке породило ХХ століття. Це знав і Т. Манн, бо він писав 1939 року, що толстовська творчість спонукає «не роман розглядати як продукт розпаду епосу, а епос – як примітивний прообраз роману». А все ж цвейгівська екстрема залишається по-своєму корисною: хоча б тим, що кидає яскраве світло на характер і природу новаторства Толстого.

В есеї «Гете і Толстой» (1922) Т. Манн вибудовував такі ряди: Гете і Толстой, Міллер і Достоевський. Перший ряд – це здоров'я, другий – хвороба. Здоров'я для Манна не є незаперечним достоїнством, хвороба не є незаперечною вадою. Але ряди – різні, й відмінність їх виявляється насамперед за цією ознакою. У Цвейга ж Достоевського об'єднано із Бальзаком і Діккенсом, інакше кажучи, включено до ряду безумовного здоров'я (для нього ряд «хворий» – це Гельдерлін, Клейст і Ніцше). А втім, Бальзак, Діккенс, Достоевський з'єднані ниткою іншого гатунку: їхній шлях – як ми вже чули – веде у «реальний» світ.

Достоевський для Цвейга реаліст особливий, так би мовити, надзвичайно духовний, тому що «завжди доходить до тієї крайньої межі, де кожна форма так таємничо вподібнюється своїй протилежності, що ця дійсність усякому повсякденному, звиклому до середнього рівня погляду видається фантастичною». Цвейг називає такий реалізм «демонічним», «магічним» і відразу ж додає, що Достоевський «у правдивості, в реальності переважає всіх реалістів». І це не гра словами, не жонглювання термінами. Це, якщо хочете, та нова концепція реалізму, яка відмовляється бачити його суть в емпіричній

життєподібності, а шукає її там, де мистецтво проникає в глибинні, мінливі та неоднозначні процеси буття.

У натуралістів, говорить Цвейг, персонажі описуються в стані цілковитого спокою, через що їхні портрети «мають непотрібну вірність маски, знятої з покійника»; навіть «характери Бальзака (також Віктора Гюго, Скотта, Діккенса) всі примітивні, однобарвні, цілеспрямовані». У Достоевського все по-іншому: «...людина стає художнім образом тільки у стані вищого збудження, на кульмінаційній точці почуттів» і вона внутрішньо рухлива, незавершена, будь-якої хвилини собі не дорівнює, має тисячу нездійснених можливостей. Цвейгівське протиставлення грішить певною штучністю. Особливо там, де стосується Бальзака, якого Цвейг, до речі, вельми цінував, до образу якого звертався неодноразово (його біографію, що писалася протягом тридцяти років і залишилася незавершеною, видано 1946 року). Але такою вже є письменницька манера нашого автора: він працює на контрастах. Крім того, Достоевський – найулюбленіший його художник, найближчий йому.

Ось що, однак, істотно: пристрасність не виключає того, що головне все ж таки схоплено. Для більшості героїв Бальзака рушієм є пристрасть до грошей. Вдовольняючи її, вони майже завжди діють однаково, по-справжньому цілеспрямовано. Але не тому, що «примітивні», «однобарвні». Просто ставляться вони в гранично типізовану ситуацію, що сприяє виявленню їхньої соціальної суті. Ї вони свою гру або виграють, або програють. А на героїв Достоевського одночасно впливає маса факторів, зовнішніх і внутрішніх, які й допомагають їм, і заважають, викривляючи всю лінію їхньої поведінки. Так, Ганя Іволгін із «Ідіота» не бере кинутих Настасією Пилипівною в камін величезних грошей: фізично взяти їх легко, але душа не дозволяє. І не тому, буцім Ганя моральний, – таким видався момент, що не можна. Ситуація тут реальніша, бо конкретніша; реальніша, бо конкретніша, й поведінка героя. Вона й більш, ніж у Бальзака, суспільна, оскільки залежить од нюансів соціальної атмосфери, а не тільки від її домінант.

Але цього Цвейг якраз не побачив. «Вони знають лише вічний, а не соціальний світ», – говорить він про героїв Достоевського. Або в іншому місці: «Його космос не світ, а тільки людина». Саме цією зосередженістю на людині Достоевський і близький Цвейгу. «Тіло в нього створюється навколо душі, образ – тільки навколо пристрасті».

Можна сперечатися про те, чи все в Достоевському зрозумів Цвейг, але головне він, без сумніву, схопив: стійкість і новизну реалізму, а також те, що «трагізм кожного героя Достоевського, кожний розлад і кожний тупик впливає з долі всього народу».

Якщо рушієм для героїв Достоевського є пристрасть, то Діккенс для Цвейга дещо надміру соціальний: він – «єдиний із великих письменників дев'ятнадцятого століття, суб'єктивні задуми якого цілком збігаються з духовними потребами епохи». Але, на думку Цвейга, не в тому розумінні, що Діккенс відповідав її потребам у самокритиці. Ні, скоріше в самозаспокоєнні, самодогоджанні. «...Діккенс – символ Англії прозової», співець її вікторіанського лихоліття. Звідси немовбито і його нечувана популярність. Її описано з такою ретельністю і з таким скептицизмом, буцім пером Цвейга водив Герман Брох, який відчував заздрість до чужих, і передусім до цвейгівських, лаврів. Але, можливо, річ у тім, що в долі Діккенса Цвейг бачив прообраз долі власної? Вона його турбувала, і він намагався таким незвичайним способом звільнитися від своєї тривоги?

Хай там як, Діккенса подано так, наче він ніколи не писав ні «Холодного будинку», ні «Крихітки Дорріт», ні «Домбі та сина», не зображував, що таке насправді британський капіталізм. Звичайно, як художнику Цвейг віддає Діккенсу належне – і його живописному таланту, і його гумору, і його гострому інтересу до світу дитини. Не можна заперечувати й того, що Діккенс, як відзначає Цвейг, «знову і знову намагався піднятися до трагедії, але щоразу приходив лише до мелодрами», тобто чомусь цвейгівський портрет його є вірним. І все ж таки він, портрет цей, примітно зміщений, доволі далекий од жаданої об'єктивності наукового аналізу.

Існує те, що можна б наректи «письменницьким літературознавством», воно має свої особливості. Воно не стільки є предметним, скільки безпосередньо-образним; рідше оперує іменами героїв творів, їхніми назвами, датами; менше аналізує й більше передає загальне враження, емоції самого інтерпретатора. Або, навпаки, замилувавшись якоюсь деталлю, воно вирізняє її, трохи піднімає, втрачаючи інтерес до художнього цілого. Цією формою користуються іноді й професійні критики, якщо в них є відповідний талант. Але є у «письменницького літературознавства» і своя, специфічна змістовна особливість. Розглядаючи побратима, письменник не може, та часом і не хоче, бути до нього безпристрасним. Адже в кожного художника свій шлях у мистецтві, який із одними попередниками і сучасниками збігається, а з іншими – ні, хоч якими б

значними вони як мислителі та творці були. Толстой, як відомо, не любив Шекспіра; і це, власне, ніяк проти нього не свідчить – лише відтінює його самотність.

Цвейгівський нарис про Діккенса – своєрідний зразок «письменницького літературознавства»: Цвейг – із Достоевським і тому не з ним. Якоюсь мірою це можна сказати і про статтю Цвейга «Данте», написану 1921 року. Творець «Божественної комедії» не його поет, бо там зроблено спробу «звести весь світ до однієї схеми», закон поставлено «вище милосердя, догма вище людськості». Ця «викарбувана в камені думка середньовіччя», позамежна у своїй величчю, те, до чого й не дотягнешся, що більше шанують, аніж читають. Цвейг мовби забуває, що Данте був бійцем, найгострішим публіцистом свого століття, що зводив рахунки з політичними супротивниками пером не гірше, ніж інші мечем.

І все ж таки Данте віддано належне. Річ навіть не у визнанні, що він «бачить усе людське в єдності», – адже ця ідея є близькою самому Цвейгу. Чудово, що Цвейг розгледів у середньовічному поеті Данте співця нової епохи, предтечу Ренесансу, творця італійської мови і тим самим творця нації.

Працюючи над «Будівниками світу», Цвейг мимоволі ставав на позиції критика-професіонала: зберігаючи відданість «письменницькому літературознавству» у формі, відходив од нього у змісті. Можливо, це вже позначилося на статті про Данте? Принаймні, у статтях, написаних у другій половині 20-х і в 30-х роках ХХ століття, особисті уподобання Цвейга вже мало що визначали.

Гарна замітка про Е. Т. А. Гофмана (1929). На двох з чимось сторінках умістився його завершений портрет. Він складений із влучних характеристик. Є серед них і така: «Своєрідною й неповторною лишилася навіки одна якість Гофмана – його дивовижна пристрасть до дисонансу, до різких, дряпучих напівтонів, і хто відчуває літературу як музику, ніколи не забуде цього особливого, йому лише притаманного звучання».

Цікава й рецензія на «Лотту в Веймарі» (1939). Вона позитивна, майже захоплена. Оскільки Цвейг був близький до Т. Манна, це не може викликати здивування. Та є одна обставина. Темою Т. Манну прислужився епізод із життя Гете, тобто він написав біографічний роман. А це зовсім не цвейгівський жанр. Однак Цвейг його прийняв: «Белетризована біографія, нестерпна, коли вона романтизує, прикрашає й підробляє, вперше набуває тут довшої художньої форми, й я глибоко переконаний, що для прийдешніх поколінь натхненний

шедевр Томаса Манна залишиться єдино живим утіленням великого Гете».

Всі ці праці зібрано у збірці «Зустрічі з людьми, містами, книгами» (1937). Через те що туди включено й відгук на ювілей Горького, і спогади про Ф. Мазереля, А. Тосканіні, Г. Малера, і промови біля труни А. Моїссі та Й. Рота, її можна розглядати як своєрідну прелюдію до «Вчорашнього світу».

Але «Вчорашній світ» більш ніж мемуари. Це – підбиття підсумку творчості й, головне, життя Цвейга, останній акорд, без якого вони мали б менш завершений вигляд і який можна по-справжньому сприйняти лише в контексті цієї творчості, цього життя.

* * *

Іще в передмові до «Поетів свого життя» Цвейг розмірковував про болісні труднощі писання біографій: раз у раз зісковзуєш у поезію, бо сказати про себе істинну правду майже немислимо, легше себе свідомо обмовити. Так він розмірковував. Але, опинившись за океаном, втративши все, що мав і любив, сумуючи за Європою, що її відняли в нього Гітлер і розв'язана фашистами війна, письменник узяв собі на плечі ці болісні труднощі. А втім, чи можна назвати «Вчорашній світ» автобіографією? Скоріше, це біографія епохи, подібно до гетевської «Поезії і правди». Як і Гете, Цвейг стоїть, звичайно, в центрі своєї оповіді, але не він головне. Автор – сполучна ланка, носій певного знання й досвіду, той, хто не сповідується, а розповідає про те, що спостерігав, до чого дотикався. Словом, «Вчорашній світ» – це мемуари, але і щось більше, бо на них лежить чіткий відбиток особистості автора, всесвітньо відомого письменника. Її видно в оцінках, які даються людям, подіям і передусім епосі в цілому. Ще точніше: двом порівнюваним і протиставленим епохам – рубежу позаминулого й минулого століття, з одного боку, і часам, у які писалася книга, – з іншого.

Десятиліття, що передували Першій світовій війні, Цвейг визначив як «золоту добу надійності» і як найпереконливіший приклад тогочасної стабільності й терпимості обрав Австро-Угорську імперію. «Все в нашій тисячолітній австрійській монархії, – стверджував Цвейг, – здавалося, розраховано на вічність, і держава – вищий гарант цієї постійності».

Це – міф. «Габсбурзький міф», і понині доволі розповсюджений, незважаючи на те, що імперія розвалилася, що задовго до краху жила, як кажуть, потуранням

Господнім, що роздирали її непримиренні суперечності, що вважалась історичним реліктом, що коли й не тримала підданих у шорах, то лише з причини старечого безсилля, що всі її видатні письменники, починаючи з Грільпарцера і Штіфтера, відчували й висловлювали наближення неминучого кінця.

Соціальний досвід Цвейга був вельми скромним. Він був письменником, який обертався серед європейських літераторів і богемі, був представником тієї меншості, яка користувалася плодами фізичної та розумової праці мільйонів собі подібних. Робітників Цвейг бачив лише здалеку й пише про них із деяким побоюванням; подорожі до прифронтової зони, в поїзді з пораненими були для нього подіями надзвичайними, які не вкладалися в розмірену течію його спокійного, обставленого комфортом життя. Тому не можна не сказати про те, що світ Цвейга – це лише невелика, краща частина того світу, який оточував письменника, на той час улюбленця долі. Саме ця належність до порівняно небагатьох обраних, майже цілковите незнання народу й зумовили тон і настрої оповіді автора.

«Габсбурзький міф» однозначний, але не однозначна відданість цьому міфу. Простіше за все було б оголосити автора «Вчорашнього світу» ретроградом і відвернутися від його книги. Це було б найпростіше, та навряд чи найвірніше. Цвейг – не єдиний із австрійських письменників, хто прийшов до прийняття, навіть ностальгійного прославляння старої, мовби зметеної вітром історії імператорської Австрії. Для декого той же шлях виявився ще більш крутим, ще більш несподіваним, ще більш парадоксальним. Й. Рот, Е. фон Хорват, Ф. Верфель починали у 1920-ті роки як художники ліві (часом з лівацьким ухилом), а в 30-ті роки відчули себе монархістами й католиками. То не було їхньою зрадою, то було їхньою австрійською долею. Рот якось сказав І. Еренбургу: «Але ви все-таки мусите визнати, Габсбурги кращі, ніж Гітлер...» Альтернатива дивна, але в контексті цієї долі зрозуміла. Гітлер, фашизм – це в очах Рота насамперед найнеприпустиміший, запалений, до звірства доведений націоналізм, а Габсбурги асоціювались у нього з доктриною наднаціонального і в цьому розумінні – терпимого. В той же час Гітлер із його «аншлюсом» відняв у австрійця Рота батьківщину, й віднята батьківщина втілилась у Габсбургах. Безперечно, чисто австрійська дилема застувала йому світ. Але це не завадить йому в кращих своїх творах – таких як роман «Марш Радецького» (1932), – критикувати нікчемність австрійської монархії, та тільки в критиці прослуховуються звуки реквієму. Прослуховуються вони навіть у «Людині без властивостей» Р. Музіля (романі, над яким він працював усі міжвоєнні роки й який так і не закінчив), хоча для Музіля «ця гротескна Австрія – ...не що інше, як особливо виразний приклад новітнього світу».[8 - R. Musil. Tageb?cher, Aphorismen, Essays und Reden.

Hamburg, 1955, S. 226.] У формі гранично загостреній він знаходив у ній усі пороки сучасного буржуазного буття.

Цвейг спершу взагалі не відчував себе австрійцем. 1914 року в журналі «Дас літераріше ехо» він опублікував замітку «Про «австрійського» поета», де між іншим заявив: «Багато хто з нас (а про себе самого можу сказати це з цілковитою певністю) ніколи не розуміли, що це значить, коли нас іменують «австрійськими письменниками».[9 - S. Zweig. Vom «?sterreichischen» Dichter. - «Das literarische Echo», № 17 (1914-1915), Hf. 5, S. 263.] Потім, навіть живучи в Зальцбурзі, він вважав себе «європейцем». Його новели та романи, щоправда, залишаються австрійськими за темою, зате «романізовані біографії», «Будівники світу» й інші твори документального жанру звернені на широкий світ. Але хіба не було й чогось австрійського в цій упертій спрямованості до людського універсуму, що нехтує державні та часові межі, в цій «відкритості» всім вітрам і всім «зоряним часам людства»? Адже «Дунайська імперія» видавалася чимось на зразок такого універсуму, принаймні його діючою моделлю: прообразом Європи, навіть усього земного світу. Варто було із Фіуме перебратися до Інсбрука, тим паче до Станіслава, щоб, не перетнувши жодного державного кордону, опинитись у зовсім іншому краї, серед іншого народу. І в той же час «європейця» Цвейга тягло втікати від реальної габсбурзької вузькості, габсбурзької закостенілості. Тим більше в роки між двома світовими війнами, коли від великої держави залишився, за власними його словами, «тільки спотворений кістяк, який кровоточив із усіх вен».

Але дозволити собі розкіш не рахуватися з австрійською своєю належністю мислимо було тільки доти, доки хоч якась Австрія існувала. Ще створюючи «Казанову», Цвейг мовби передчував це. «Старий citoyen du monde,[10 - Громадянин усесвіту (франц.)] - пише він, - починає мерзнути в колись такій улюбленій безмежності світу й навіть сентиментально сумувати за батьківщиною». Однак самому Цвейгу спершу знадобилося фізично її втратити, щоб по-справжньому знайти в душі. Ще до «аншлюсу» він жив у Англії, але на законних підставах, із паспортом суверенної республіки в кишені. Коли ж «аншлюс» відбувся, Цвейг перетворився на небажаного іноземця без підданства, а з початку війни - на вихідця із стану ворога. «...Людині потрібна, - сказано у «Вчорашньому світі», - лише тепер, ставши бурлакою вже не з доброї волі, а рятуючись од погоні, я відчув це повною мірою, - людині потрібна відправна точка, звідки вирушаєш у путь і куди повертаєшся знов і знов». Так трагічними втратами заплатив Цвейг за своє чуття батьківщини.

«Щодо наших поглядів на життя, – пише Цвейг у «Вчорашньому світі», – то ми вже давно відкинули релігію наших батьків, їхню віру в швидкий і постійний прогрес гуманності; банальним уявляється нам, жорстоко навченим гірким досвідом, їхній близькозорий оптимізм перед лицем катастрофи, яка одним-єдиним ударом перекреслила тисячолітні здобутки гуманізму. Та навіть якщо це була ілюзія, то все ж чудова й благородна... І щось у глибині душі, незважаючи на весь досвід і розчарування, заважає повністю її позбутися... Я знов і знов підводжу очі до тих зірок, які світили над моїм дитинством, і втішаюсь успадкованою від пращурів вірою, що цей кошмар коли-небудь виявиться лише перебоєм у вічному русі Вперед і Вперед».

Це ключове місце всієї книги, через те я й дозволив собі його так широко процитувати. Посеред усіх особистих і суспільних катаклізмів початку 1940-х років Цвейг залишається оптимістом. Але йому – такому, яким він є, з усіма його переконаннями та сподіваннями – ні за що зачепитися, ні на що спертися; він утратив батьківщину до того, як усвідомив, що вона в нього є. Але Австрію роздавлено, вона розтоптана, більш того, її перетворено на частину злочинного Третього рейху. І виходить, що нема іншого засобу скористатися цією опорою, як подумки повернутися назад, до часів, коли вона ще була, ще існувала й самим фактом свого існування вселяла віру в майбутнє. І Цвейг повертається до неї тому, що вона – країна його дитинства, країна ілюзій, яка сорок довгих років не знала війни, і насамперед тому, що немає в нього тепер ніякої іншої. Це його утопія, від якої він і не вимагає нічого, крім утопічності. Бо розуміє, що вона – приречений «вчорашній світ», уже загиблий.

Лише на початку книги дається світлий, цілісний і «лицарський» образ «вчорашнього світу» – образ значною мірою ідеалізований і, що особливо варто уваги, безтілесний. Потім, в міру свого уречевлення, він розпадається. «Старий світ, який оточував нас, усі свої помисли зосередив виключно на фетиші самозбереження, не любив молоді, більш того, ставився до молоді підозріливо», – пише Цвейг. І далі йдуть сторінки, на яких розповідається, яким, по суті, пеклом для дитини була стара австрійська школа, що менше її виховувала, більше ламала, скільки зашкарублого святенництва вносила вона, та й узагалі тогочасні звичаї, у відносини чоловіка й жінки. Зовнішня доброчесність, тримаючись на таємно узаконеній і заохочуваній проституції, не тільки була обманом, але ще й калічила душі.

Оголосивши Відень столицею мистецтв, Цвейг невдовзі сам себе спростував таким хоча б зауваженням: «Віденцю Максу Рейнгардту довелося б у Відні

терпляче очікувати два десятиліття, аби досягти становища, якого в Берліні він досяг за два роки». І річ не в тім, буцім Берлін 1920-х років був ліпшим, річ якраз у майже свідомому оголенні ілюзорності початкового образу.

Але контрастним тлом, яке дозволило зобразити добу занепаду Австро-Угорської імперії в такому ідилічному світлі, була Перша світова війна, а потім фашизм, який охопив усю Європу. Цвейг намалював точну і правдиву картину європейської трагедії. Вона похмура, але не безвихідна, бо скрашують її люди, як і завжди в нього, роз'єднані, але не зречені, не переможені. Це Роден, Роллан, Рільке, Ріхард Штраус, Мазерель, Бенедетто Кроче. Вони – друзі, однодумці, часом просто знайомі автора. Перед нами проходять різні характери – войовники духу, на зразок Роллана, і чисті художники, на зразок Рільке. Оскільки кожний із них – невід'ємна складова частина культури епохи, їхні портрети є цінними й самі по собі. Але ще важливішим є те, що, взяті разом, вони виправдовують цвейгівську впевненість «у вічному русі Вперед і Вперед».

У книзі читач натрапить і на інші імена. Серед них особливо вирізняються великий підприємець, міністр закордонних справ Веймарської республіки Вальтер Ратенау, творець «геополітики» генерал Хаусхофер, Зигмунд Фройд. Із Ратенау та Фройдом Цвейг дружив, із Хаусхофером познайомився під час свого далекосхідного плавання. Він старається бути по відношенню до них об'єктивним. Але вдається це не завжди: заважають особисті симпатії та плутанина в поглядах. Наприклад, Цвейгу нелегко визнати Хаусхофера, якого він раніше поважав, одним із теоретиків нацизму. Занадто шанобливу характеристику Цвейг дає й реакціонеру Ігнацу Зейпелю, майбутньому австрійському канцлеру. Що ж до Ратенау, то Цвейг зумів подати його різнобічно: «Він був комерсантом, а хотів бути художником, він володів мільйонами, а тягнувся до соціалістів, почувався євреєм, але не цурався християнства. Він мислив інтернаціонально, а обожнював пруссацтво, мріяв про народну демократію, а сам щоразу вважав за честь бути прийнятим кайзером Вільгельмом».

* * *

Над труною Йозефа Рота Цвейг проголосив: «Ми не сміємо втрачати мужності, бачачи, як праворуч і ліворуч од нас падають кращі з наших товаришів, бо, як я вже сказав, ми перебуваємо на фронті, на найнебезпечнішій його ділянці». Але сам, незадовго до рішучого перелому в боротьбі з німецьким фашизмом, не

витримав. 22 лютого 1942 року в Петрополісі (поблизу Ріо-де-Жанейро) разом із дружиною Цвейг добровільно пішов із життя. Свого передсмертного листа він завершив словами: «Я вітаю всіх моїх друзів. Можливо, вони побачать зорю після тривалої ночі. Я, найнетерплячіший, відходжу раніше за них».[11 - S. Zweig. Eine Bildbiographie. München, 1961, S. 125.] У плані світоглядному Цвейг так і залишився оптимістом.

І цей оптимізм, помножений на талант оповідача, забезпечив йому те гідне місце, яке він і нині продовжує посідати на літературному олімпі.

Дмитро Затонський

Новели[12 - Новели Стефана Цвейга, що увійшли до збірки, розташовані в хронологічному порядку.]

Гувернантка

Діти лишаються самі в своїй кімнаті. Світло загашено. Між ними все поринуло в темряву, тільки ледь-ледь білють їхні постелі. Обое дівчаток дихають майже нечутно, можна подумати, що вони сплять.

– Слухай-но! – зринає в темряві чийсь голос. Це озивається менша дівчинка, дванадцятирічна, – тихо, майже полохливо.

– Що таке? – відповідає з другого ліжка її сестра. Вона старша тільки на один рік.

– Ти ще не спиш? От добре. Я... я хотіла б тобі щось розповісти.

Відповіді немає. Тільки чути шарудіння в постелі. Сестра підвелася й запитливо дивиться на другу постіль. Очі її блищать у темряві.

– Знаеш... Я хотіла тобі сказати... Але спершу скажи мені сама: ти нічого не помітила останнім часом у нашій фройляйн?

Друга нерішуче замислюється.

– Так, – каже нарешті вона, – але я не знаю, що то. Вона вже не така вимоглива. Цими днями я двічі не приготувала жодного завдання, і вона нічого мені не сказала. І потім, вона стала якась... не знаю, як тобі й пояснити. По-моєму, їй тепер байдужісінько до нас, – вона завжди сідає осторонь і вже не бавиться з нами, як було раніше.

– Мені здається, що вона тяжко сумує, але не хоче цього показати. І на фортепіано вона вже не грає.

У кімнаті знову западає мовчанка.

Старша сестра нагадує:

– Ти хотіла щось розповісти.

– Так, але щоб ти нікому про це не пробалакалась... справді нікому – ні мамі, ні своїй товаришці.

– Добре! – нетерпеливиться та. – Ну, то що там?

– Та... тепер оце, коли ми лягали спати, я раптом згадала, що забула побажати нашій фройляйн «на добраніч». Черевики свої я вже скинула, а все ж таки побігла до неї в кімнату... Знаеш, так тихенько, щоб захопити її зненацька. Отож я обережно відчиняю двері... Спершу мені здалося, що її немає в кімнаті. Лампа світилася, але фройляйн я не бачила. Коли це – я страх як злякалася! – чую, хтось плаче. Гульк – а то вона, цілком убрана, лежить на ліжку, сховавши голову в подушку. Вона так ридала, що я вжахнулася. Але мене вона не помітила. І тоді я знов тихенько причинила двері. Я так тремтіла з переляку, що не могла рушити з місця. І до мене ще раз долинув крізь двері той плач, зовсім виразно, а тоді я кинулась мерщій тікати і збігла донизу.

Обидві мовчать. Потім одна з них тихо каже:

- Бідолашна фройляйн!

Те слово бринить у темній кімнаті й помалу завмирає. Знову настає тиша.

- Хотіла б я знати, чого вона плакала, - починає молодша. - Адже ж вона ні з ким не сварилася останніми днями, мама теж дала їй, нарешті, спокій, не чіпляється, як завжди, до неї, а ми то вже напевне не заподіяли їй нічого прикрого. То чого ж вона так гірко плаче?

- Мабуть, я починаю розуміти, - мовить старша.

- Чого? Скажи мені, чого?

Сестра вагається. Нарешті вона каже:

- Мені здається, що вона закохана.

- Закохана? - Менша схоплюється. - Закохана? В кого?

- Ти нічого не помітила?

- Та невже ж у Отто?

- А хіба ні? А він хіба не закоханий у неї? То чого ж тоді він, хоч живе в нас уже три роки, ніколи не гуляв з нами, а останні місяці, ні сіло ні впало, гуляє щодня? Чи він був коли привітний до мене або до тебе, поки не було в нас фройляйн? А тепер цілісінькі дні крутиться коло нас. Завжди ми його випадково зустрічаємо - аякже, випадково! - то в Народному саду, то в Міському парку, то в Пратері, там, де ми завжди гуляємо з нашою фройляйн. Ти хіба цього ніколи не помічала?

Менша перелякано шепоче:

- Так... так, звичайно, я це помічала. Але завжди думала, що...

Голос у неї зривається. Вона замовкає.

– Я теж спершу думала так само... Ми, дівчата, завжди такі дурноголові. Але я швидко збагнула, що ми для нього тільки зачіпка.

Тепер замовкають обидві. Розмова начебто скінчилась.

Обидві заглибились у свої думки, а може, почали вже дрімати.

Та з пітьми ще раз долинає розгублений голос меншої:

– Але чого ж вона плаче? Він же кохає її. Я завжди думала, що бути закоханою дуже гарно.

– Я не знаю, – мрійливо каже старша, – я теж думала, що то дуже гарно.

І ще раз, тихо й жалісливо, злітає з уст сонної дівчинки:

– Бідолашна фройляйн!

А тоді в кімнаті настає тиша.

Наступного ранку вони про це більше не говорять, а все ж обидві відчують, що думки їхні кружляють навколо того самого. Вони уникають, обминають одна одну, а проте погляди їхні мимоволі зустрічаються, коли вони обидві крадькома зиркають на гувернантку. Біля столу вони пильно стежать за кузенем Отто, що вже кілька років живе в їхньому домі, стежать, як за чужим. Вони з ним не розмовляють, але з-під опущених повік раз у раз скося поглядають, чи не подасть він часом їхній фройляйн якогось знаку. Вони обидві стривожені й знервовані. По обіді вони не бавляться, як звичайно, а, намагаючись розгадати таємницю, роблять багато непотрібного й зайвого. Аж увечері одна з них холодно запитує другу, так, ніби їй цілком байдуже до того:

– Ти знову щось помітила?

– Ні, – відповідає їй сестра й відвертається.

Обидві наче бояться тієї розмови.

І так минає кілька днів, – дівчатка мовчки стежать, відчуваючи поряд з собою привабливу таємницю, і знемагають від підсвідомої тривоги.

Нарешті, ще за кілька днів, одна з сестер помічає під час обіду, що гувернантка подає Отто знак очима. Він у відповідь киває головою. Дівчинка тремтить від хвилювання. Попід столом вона легенько торкається руки старшої сестри. Коли та повертається до неї, молодша кидає їй палаючий погляд. Та відразу ж про все здогадується і починає й сама хвилюватись.

Тільки-но вони підводяться по обіді з-за столу, як гувернантка звертається до дівчаток:

– Ідіть до своєї кімнати й візьміться до чогось. У мене дуже болить голова, і я хочу півгодини відпочити.

Діти опускають очі і обережно торкаються одна одної руками, немов для того, щоб нічого не пропустити повз увагу. І тільки-но гувернантка зникає за дверима, менша сестра кидає старшій:

– Ось побачиш, зараз Отто піде до її кімнати.

– Звичайно! Через те вона нас і відіслала!

– Треба послухати під дверима!

– А як хтось надійде?

– Хто ж може надійти?

– Мама.

Дівчинка лякається.

– Ну, тоді...

– Знаєш що? Я слухатиму під дверима, а ти залишишся в коридорі й подаси мені знак, якщо хтось надійде. Тоді нас не впіймають.

Менша насуплюється:

– Але ж ти мені тоді нічого не розкажеш!

– Все розкажу!

– Справді? Але ж усе-все!

– Розкажу, слово честі! А ти кашлянеш, якщо почувеш, що хтось іде.

Вони чекають у коридорі, тремтячі, схвильовані. В жилах у них бурхає кров. Що ж то буде? Вони злякано туляться одна до одної.

Хтось іде. Дівчатка розбігаються по темних закомарках. Справді, це Отто. Він береться за клямку, двері зачиняються. Старша стрілою кидається за ним, притуляється до дверей і слухає, затамувавши віддих. Менша заздрісно позирає на неї. Вона аж палає з цікавості і зривається з домовленого місця. Вона теж підкрадається до дверей, але сестра сердито відштовхує її. Менша вертається назад і знов чекає – дві, три хвилини, що здаються їй вічністю. Нетерплячка не дає їй устояти, вона підскакує, немов під нею горить підлога. Вона мало не плаче від хвилювання і злості, що сестра чує все, а вона – нічого. Раптом десь там, у третій кімнаті, грюкають двері. Вона кашляє. І обидві прожогом кидаються до своєї кімнати. Там вони якусь хвилину стоять захекані, серця в них колотяться.

Тоді менша напосідає на старшу:

– Ну ж бо, розповідай!

Старша стоїть мовчки, заглибившись у себе, – міркує... Нарешті вона каже задумливо, звертаючись ніби не до сестри, а до себе самої:

– Я не розумію!

– Чого?

- Щось таке дивне...

- Що?... що?... - задихаючись, питається молодша.

Старша намагається зібратися з думками. Менша міцно притуляється до неї, щоб не пропустити жодного слова.

- Це було так дивно... Зовсім не так, як я гадала. Мені здається, що він, коли зайшов до кімнати, хотів обняти її чи поцілувати, бо вона йому сказала: «Облиш, я маю поговорити з тобою серйозно». Побачити я не могла нічого, бо ключ стирчав ізсередини, та чула все добре. «Що сталося?» - запитав Отто, але зовсім не так, як завжди. Ти ж знаєш, як він завжди говорить, - голосно й зухвало, а тут раптом запитав так полохливо - аж я відразу збагнула, що він чогось боїться. І вона, мабуть, помітила, що він прикидається, бо сказала тихенько: «Ти ж уже знаєш...» - «Ні, я нічого не знаю». - «Он як?... - мовила вона і так сумно додала: - А чому ж ти раптом почав мене уникати?... Ось уже вісім днів минуло, як ти й слова до мене не промовив, тікаєш від мене, де тільки можеш, не ходиш гуляти з дітьми, не з'являєшся більше до парку... Невже я стала враз така чужа для тебе? О, ти чудово знаєш, чому ти став такий байдужий». Він помовчав, а тоді сказав: «У мене іспити на носі, треба багато працювати, і ні на що інше я не маю тепер часу. Інакше не виходить». Тоді вона заплакала й сказала йому крізь сльози, але так лагідно й так ніжно: «Отто, навіщо ти брешеш? Скажи ж бо, нарешті, правду!.. Невже я в тебе цього не заслужила? Адже я нічого від тебе не вимагала, але ж поговорити про це нам треба. Ти ж добре знаєш, що я маю тобі сказати, - по очах твоїх бачу». - «Що ж саме?» - промимрив він зовсім, зовсім тихо. І тоді вона сказала...

Дівчинка починає раптом тремтіти і не може далі й слова вимовити від хвилювання. Менша притуляється до неї ще міцніше.

- Що?... Ну що?

- Тоді вона сказала: «Я ж маю від тебе дитину!»

Менша аж підскакує:

- Дитину? Дитину? Не може бути!

- Але вона так сказала.

- Мабуть, ти добре не почула.

- Ні, почула. І він теж сказав те, що й ти, - схопився і вигукнув: «Дитину?» Вона довго мовчала, а тоді й каже: «Що ж тепер буде?» А тоді...

- Що тоді?

- Тоді ти кашлянула, і я втекла.

Менша розгублено дивиться просто перед себе.

- Дитину? Не може бути. Де ж у неї та дитина?

- Я не знаю. От саме цього я її не можу збагнути.

- Може, вдома... народилася раніше, ніж вона прийшла до нас... Мама, звичайно, не дозволила взяти її з собою, через нас. Тому вона й така сумна.

- Що ти вигадуєш, вона ж тоді зовсім не знала Отто!

Вони знов замовкають, довго міркують, але збагнути, в чому ж тут річ, ніяк не можуть. Ця думка не дає їм спокою. І знов починає менша:

- Дитина... Цього ніяк не може бути! Звідки ж у неї візьметься дитина? Адже вона неодружена, а тільки одружені люди мають дітей - це я знаю.

- А може, вона була одружена?

- Не балакай таких дурниць. Адже ж не з Отто.

- Ну, то звідки ж?...

Дівчатка розгублено дивляться одна на одну.

- Бідолашна фройляйн... – сумно каже менша.

Ці слова знов і знов зриваються з їхніх уст і закінчуються співчутливим зітханням. І одночасно в них знов спалахує цікавість.

- А чи то дівчинка чи хлопчик?

- Хтозна.

- Як ти гадаєш... Якщо я її запитаю... дуже обережно...

- Ти з глузду з'їхала!

- Чому?... Вона ж така добра до нас...

- Що тобі сплигло на думку! Нам про таке не кажуть. Усе від нас приховують. Коли ми заходимо до кімнати, вони завжди уривають розмову і починають балакати з нами про якісь дурниці, наче ми маленькі діти, а мені ж уже минуло тринадцять років. Навіщо ти хочеш їх питати? Нам однаково скажуть тільки неправду.

- А мені так хочеться довідатись про це!

- А мені, думаєш, не хочеться?

- Знаєш, чого я ніяк не можу зрозуміти? Що Отто нічого не знав. Кожен знає, що в нього є дитина, так само, як кожен знає, що в нього є батьки.

- Він, мерзотник, тільки прикидається. Він завжди прикидається.

- Але ж не в таких справах. Тільки... тільки... коли він хоче пошити нас у дурні...

До кімнати входить фройляйн. Вони відразу замовкають, удаючи, що працюють. Але нишком поглядають на неї. Її очі немов почервоніли, голос став глухіший і дрижить. Дівчатка сидять тихо-тихесенько і дивляться на неї з побожним трепетом. «Вона має дитину, – знов і знов думають вони, – тому вона така

сумна...» І поволі їх самих огортає сум.

Наступного дня, під час обіду, на них чекає несподівана новина. Вони довідуються, що Отто покидає їхній дім. Він заявив своєму дядькові, що незабаром у нього починаються іспити і треба багато працювати, а тут йому дуже заважають. Він найме собі десь кімнату на цей місяць чи два, доки не складе іспитів.

Ця новина вражає дівчаток до глибини душі. Вони здогадуються про якийсь таємний зв'язок між цією подією і вчорашньою розмовою, відчують своїм загостреним інстинктом якесь ганебне боягузтво, втечу. Коли Отто хоче попроситися з ними, вони зухвало повертаються до нього спиною. Але нишком стежать за ним, коли він підходить до фройляйн. У неї тремтять губи, але вона спокійно, не кажучи й слова, подає йому руку.

Дівчаток за цих кілька днів наче підмінили. Вони не бавляться, не сміються, десь подівся веселий, безтурботний блиск у їхніх очах. Їх опанували тривога й розгубленість, запекле недовір'я до всіх людей навколо. Вони не вірять більше тому, що їм кажуть, підозрюють брехню і підступ у кожному слові. Цілими днями вони підглядають і стежать, слідкують за кожним рухом, ловлять кожну зміну голосу або виразу обличчя. Мов тіні, блукають вони скрізь і всюди, чатують під дверима, щоб підслухати якесь слово, знемагають від палкого бажання скинути з себе темні тенета цих таємниць або хоч один-єдиний раз глянути крізь вічко тих тенет на справжній, не заслонений брехнею світ. Дитяча віра, ця весела, ясна, безжурна сліпота, зникла, наче її й не було. Крім того, вони передчувають, що це напруження ось-ось має скінчитися якимось вибухом, і бояться його пропустити. Відтоді, як вони знають, що їх обплутано брехнею, вони стали уперті, підозріливі й самі теж почали хитрувати й прикидатися.

У присутності батьків вони вдають із себе тихих і наївних, а потім надолужують свою стриманість надмірною жвавистю. Вони неймовірно збуджені, нерви їхні напружені до краю, очі, що раніше світилися лагідно й рівно, тепер яскраво палають, і погляд їхній став багато глибший. Вони такі безпорадні в своєму невпинному вистежуванні й підгляданні, що все більше й більше прихиляються одна до одної серцем. Часом серед тієї розгубленості в них раптово спалахує потреба вилити свої почуття, тоді вони рвучко пригортаються одна до одної або вмиваються сльозами. Здавалося б, без будь-якої причини в їхньому житті настала раптом криза.

Серед багатьох кривд, на які вони зробилися тепер дуже вразливі, одну вони відчують найдужче. Зовсім непомітно, ніби змовившись, обидві вони намагаються якось потішити свою зажурену фройляйн – зробити їй якусь радість. Вони готують свої завдання ретельно і дбайливо, допомагають одна одній, ніколи не галасують, не дають жодного приводу для скарг, попереджають кожне її бажання. Але фройляйн зовсім того не помічає і це завдає їй жалю. Вона дуже змінилася останнім часом. Іноді, як котрась з дівчаток звертається до неї, вона здригається, немов її збудили. І дивиться тоді так, наче не пам'ятає, де вона, й поволі повертається назад десь із далекої далини. Буває, що вона годинами сидить нерухомо, поринувши в свої думки. Тоді сестри ходять навшпиньки, щоб не заважати їй, бо, заповнені таємницею, невиразно відчують: вона тепер думає про свою дитину, яка живе десь далеко від неї. І все більшою, все міцнішою, піднімаючися з глибин їхньої жіночості, що саме почала прокидатися, стає їхня любов до фройляйн, яка зробилася тепер така лагідна й така тиха. Її звична весела хода стала тепер спокійнішою, її рухи обережнішими, і діти вбачають у цьому ознаки прихованого суму. Вони ніколи не бачать, щоб вона плакала, а проте повіки її часто бувають червоні. Вони помічають, що фройляйн намагається приховати від них своє горе, і впадають у розпач, що не можуть їй допомогти.

І ось одного разу, коли фройляйн одвернулася до вікна й притулила хусточку до очей, менша набирається раптом відваги, бере її тихенько за руку і каже:

– Фройляйн, ви такі сумні останнім часом... Правда ж, ми в тому не винні?

Фройляйн зворушено дивиться на дівчинку і гладить її рукою по м'якому волоссі.

– Ні, діти, ні, – каже вона. – Звичайно, ви в тому не винні.

І ніжно цілує її в чоло.

Отак вони чатують і стежать, не пропускаючи повз свою увагу нічого з того, що робиться навколо. І ось одна з них, зайшовши якось до кімнати, почула кілька слів. То була тільки одна фраза, бо батьки миттю урвали розмову, але кожне слово викликає в дівчаток тепер тисячу здогадів. «Мені теж дещо впало в око, – сказала мати. – Я вчиню їй допит». Дівчинка спочатку подумала, що йдеться про

неї, і, перелякана, побігла до сестри по допомогу й пораду. Але під час обіду вони помічають, що батьки їхні раз у раз допитливо поглядають на задумливе обличчя фройляйн, а потому ззираються між собою.

По обіді мати звертається, наче між іншим, до фройляйн:

– Будь ласка, зайдіть до мене в кімнату. Я маю з вами поговорити.

Фройляйн мовчки нахилиє голову. Дівчатка тремтять, вони відчують: зараз має щось статися.

І відразу, тільки-но фройляйн заходить до матеріної кімнати, вони мчать за нею. Це підслухування під дверима, це нишпорення по кутках, підглядання та вистежування стало для них звичайнісінькою річчю. Вони вже зовсім не відчують ні ганебності, ні зухвалості своєї поведінки, в них тільки одна думка, одна мета – викрити всі таємниці, якими дорослі затуляють від них життя.

Вони підслухують. Але до них долітає тільки невиразний шепіт. По тілі в них пробігає нервово тремтіння. Вони бояться: ану ж усе, що тут відбувається, обмине їх і вони нічого не довідаються.

Але раптом у кімнаті починають говорити голосніше. Це материн голос. Він звучить злісно й сердито.

– Ви гадали, що всі люди сліпі, що ніхто цього не помітить? Уявляю собі, як ви виконували свій обов'язок із такими думками й з такою моральністю! Кому тільки я доручила виховання своїх дітей, своїх дочок! Бог його святий знає, як ви їх виховували!

Фройляйн, мабуть, щось заперече. Але вона говорить надто тихо, і діти нічого не можуть зрозуміти.

– Це все відмовки, та й годі! Кожна легковажна жінка завжди має наготові якусь відмовку. Віддається першому-ліпшому і ні про що не думає. А далі – як бог дасть!.. І ви ще хочете бути вихователькою, вчити дівчаток! Це ж просто нахабство! Невже ви думаєте, що я вас у такому стані й далі триматиму в своєму домі?

Діти підслухують під дверима. Вони тремтять з переляку і нічогісінько не розуміють, але їх сповняє жахом гнівний материн голос. А тепер вони чують у відповідь тихий, гіркий плач фройляйн. Сльози ллються в них з очей. А їхня мати стає ще лютіша.

- Це єдине, що ви вмієте, - лити сльози. Та мене ваш плач не зворушує. До таких, як ви, я не маю співчуття. Що з вами тепер буде, мене нітрохи не обходить. Ви самі добре знаєте, до кого маєте вдатися, я вас навіть і не питаю про те. Я знаю тільки одне - того, хто так підло занедбав свій обов'язок, я жодного дня не потерплю більше в своєму домі.

Відповідь на це - тільки ридання, таке розпачливе, несамовите ридання, що діти за дверима тремтять, наче в пропасниці. Вони ще ніколи не чули, щоб хтось так плакав. І невиразно відчують, що той, хто так плаче, не може бути винний. Тепер їхня мати мовчить і чекає. А тоді раптом гостро каже:

- Оце все, що я хотіла вам сказати. Пакуйте сьогодні свої речі, а завтра вранці приходьте по вашу платню. Прощайте!

Діти відскакують від дверей і тікають до своєї кімнати. Що це було? Немов блискавка вдарила перед самими їхніми очима. Бліді стоять вони у своїй кімнаті і тремтять. Це вперше перед ними трохи прочинилася дійсність. І вперше зважуються вони повстати проти своїх батьків.

- Це підло - так з нею говорити, як говорила мама, - каже старша, кусаючи губи.

Меншу ще лякає це зухвале слово.

- Але ж ми зовсім не знаємо, що вона вчинила... - затинаючись, жалібно каже вона.

- Напевне нічого поганого. Фройляйн не могла вчинити щось погане. Мама її не знає.

- А як же вона плакала! Мені аж страшно стало.

– Так, то було жахливо. Але ж як мама гримала на неї! То було підло, кажу тобі, то було підло!

Вона тупає ногою. Сльози затуманюють їй очі. Аж ось до кімнати заходить фройляйн. Вона здається дуже втомленою.

– Діти, сьогодні по обіді я маю одну роботу. Ви побудете самі, гаразд? Я можу на вас покластися, правда ж? А ввечері я до вас прийду.

Вона виходить, не помітивши, що діти схвильовані до краю.

– Ти бачила, які в неї заплакані очі? Я не розумію, як мама могла з нею так повестися!

– Бідолашна фройляйн!

Знову звучать ці слова, співчутливі, сказані крізь сльози... Дівчатка стоять зовсім розгублені. Та ось заходить мати й питає, чи не хочуть вони поїхати з нею на прогулянку. Діти відмовляються. Вони бояться мами. І їх обурює, що фройляйн виганяють, а їм про те нічого не кажуть. Вони воліють лишитися вдома самі. Немов дві ластівки у тісній клітці, кидаються вони з кутка в куток, задихаючись у цій атмосфері замовчування і брехні. Вони міркують: може, піти до фройляйн і розпитатися її про все, вмовити її, щоб вона залишилася в них, сказати їй, що мама була несправедлива. Але вони бояться образити її. А крім того, їм соромно: таж усе, що їм відомо, вони підслухали й вистежили! Треба прикидатися дурними, такими дурними, якими вони були два-три тижні тому. І вони залишаються самі й цілісінький день, безмежно довгий день, міркують, плачуть, і весь час їм вчуваються ті страшні голоси – лиха, безсердечна лють матері і відчайдушне ридання фройляйн. Увечері фройляйн мимохідь заглядає до їхньої кімнати і каже їм «на добраніч». Дівчатка хвилюються, бо бачать, що вона лагодиться піти від них, а вони ж так хотіли б іще їй щось сказати! Але, підійшовши вже до дверей, фройляйн раптом сама повертається, немов їхнє німе бажання зупинило її, і ще раз підходить до них. Щось блищить у неї в очах, щось вогке і тьмяне. Вона пригортає до себе дівчаток, що починають ридма ридати, цілує їх ще раз і швидко виходить.

Діти гірко плачуть, бо відчувають, що то було прощання.

– Ми її більше не побачимо! – каже одна з них крізь сльози. – Вважай – коли ми завтра прийдемо зі школи, її вже більше тут не буде.

– Може, ми колись її відвідаємо. Тоді вона обов'язково покаже нам свою дитину.

– Атож, вона така добра.

– Бідолашна фройляйн! – В цих словах уже бринить жаль до самих себе.

– Уявляєш, як нам тепер буде без неї?

– Я ніколи не полюблю іншої фройляйн.

– Я теж.

– Жодна не буде така добра до нас. А, крім того...

Вона не зважується договорити. Але відколи вони знають про її дитину, підсвідоме жіноче почуття підказує їм особливу пошану до їхньої фройляйн. Обидві думають про це ненастанно, і тепер уже не з колишньою дитячою цікавістю, а зворушено й з глибоким співчуттям.

– Послухай-но! – каже одна з них.

– Що?

– Знаєш, я б дуже хотіла чимось потішити фройляйн, перше ніж вона поїде від нас. Хай знає, що ми її любимо і що ми не такі, як мама. Хочеш?

– Як ти можеш питатися!

– Я пригадала собі, як вона любить білі гвоздики. А що як ми завтра рано, перед школою, купимо тих квітів і поставимо в її кімнаті?

– Коли поставимо?

– Опівдні.

– Її тоді напевне вже не буде. Знаєш що? Я краще ранесенько збігаю і принесу їх, так, що ніхто й не побачить. І зразу ж віднесемо їх до неї в кімнату.

– Гарзд. І ми встанемо рано-ранесенько.

Дівчатка беруть свої скарбнички і чесно висипають з них усі свої гроші докупі. Тепер вони знову веселішають, бо знають, що зможуть ще виявити фройляйн свою німу, щиру любов.

Вони встають дуже рано й виходять з дому. Коли ж згодом з чудовими повними гвоздиками в тремтячих руках стукають вони до фройляйн, ніхто їм не відповідає. Вони гадають, що фройляйн ще спить, і обережно, навшпиньки, закрадаються до неї. Але кімната її порожня, постіль неторкана. Речі скрізь накидано жужмом, абияк. На темній скатертині біліють кілька листів. Дівчатка лякаються. Що сталось?

– Я піду до мами, – рішуче каже старша.

І затято, з похмурим виразом в очах, без найменшого страху, з'являється вона перед своєю матір'ю й питає:

– Де наша фройляйн?

– Мабуть, у своїй кімнаті, – здивовано відповідає мати.

– Її кімната порожня, постіль неторкана. Вона, мабуть, пішла ще вчора звечора. Чому ж нам про це нічого не сказали?

Мати навіть не помічає її сердитого, задирливого тону. Вона блідне і йде до батька. Той швидко зникає в кімнаті фройляйн.

Він довго не виходить звідти. Дівчинка гнівними очима стежить за матір'ю, яка, видно, дуже збентежена і не зважується зустрітися з її поглядом.

Та ось повертається батько. Він зблід, аж пополотнів, і тримає в руці листа. Він іде з матір'ю в кімнату фройляйн, і там вони про щось тихенько розмовляють. Діти стоять під дверима, але тепер не зважуються підслухувати. Вони бояться, що батько розгнівається, бо ще ніколи не бачили його таким.

Мати виходить з кімнати фройляйн розгублена, з заплаканими очима. Дівчатка мимоволі, ніби їх штовхає туди страх, кидаються до неї з запитаннями. Але вона різко їх спиняє:

– Ідіть до школи, вже пізно.

Їм доводиться йти до школи. Наче уві сні просиджують вони там чотири, п'ять годин разом з усіма іншими дітьми, але не чують жодного слова. А тоді мчать прожогом додому.

Там усе як було, тільки відчувається, що всіх пригнічує одна страшна думка. Ніхто нічого не каже, але всі, навіть слуги, поглядають якось дивно. Мати йде назустріч дітям. Мабуть, вона приготувалася до того, що має їм сказати. Вона починає:

– Діти, ваша фройляйн більше не повернеться до вас, вона...

Але мати не зважується докінчити. Погляд у дітей такий палючий, вони так загрозливо, так небезпечно дивляться їй у вічі, що вона не зважується їм збрехати. Вона відвертається і швидко йде геть, тікає до своєї кімнати.

По обіді раптом з'являється Отто. Його викликали – тут був лист і для нього. Отто також блідий. Він розгублено оглядається навколо. Ніхто не озивається до нього. Всі його уникають. Він бачить дівчаток, що причаїлися в кутку, і хоче з ними привітатися.

– Не смій мене торкати! – каже одна, здригаючись від огиди. А друга плює перед ним на підлогу. Збентежений, спантеличений, він ще якийсь час тиняється по будинку. Потім зникає.

Ніхто не розмовляє з дітьми. Вони й самі не озиваються одна до одної. Бліді й налякані, без угаву, наче звірі в клітці, блукають вони по кімнатах, раз у раз

зустрічаються, дивляться одна одній у заплакані очі й не кажуть ні слова. Вони знають тепер усе. Знають, що їм брехали, що всі люди можуть бути лихими й нищими. Вони більше не люблять своїх батьків, більше не вірять їм. Вони знають, що нікому не можна довіряти. Відтепер увесь тягар страхітливого життя ляже на їхні тендітні плечі. Ніби в глибоку прірву звалилися вони з веселого затишку дитинства. Вони ще не можуть збагнути всього жаху того, що тут сталося, але думки їхні прикуті до нього, той жах стискає їм горло. На щоках у них палають червоні плями, в очах зачаїлася злість і роздратованість. Мов замерзаючи в своїй самотності, тиняються вони, не знаходячи собі місця. Ніхто, навіть батьки, не зважуються до них заговорити, так гнівно поглядають вони на кожного; їхня безупинна блуканина викazuje їхнє хвилювання, що гризе й шматує їм душу. І хоч вони й не розмовляють між собою, їхня страхітлива однастайність зрозуміла без слів. Мовчання, затаєне мовчання, що не ставить ніяких запитань, підступний біль, що сам у собі замкнувся, – біль без крику і без сліз, робить їх чужими й небезпечними для всіх. Ніхто не наближається до них, доступ до їхніх душ закрито – може, на довгі роки. Вони вороги – це відчувають усі навколо, і вороги запеклі, що більше не можуть прощати. Бо від учора вони вже не діти.

За один день вони постаршали на кілька років. І тільки ввечері, коли вони залишилися самі в п'ятьмі своєї кімнати, в них прокидається дитячий страх, страх перед самотністю, перед небіжчиками і ще інший, сповнений передчуттів, страх – перед невідомим майбутнім.

Серед загальної розгубленості забули напалити в їхній кімнаті. Тому вони, тремтячи з холоду, залазять до однієї постелі, міцно обнімаються худими дитячими руками й горнуть одна до одної тонкими, ще не розквітлими тілами, немов шукаючи порятунку від страху, що обгорнув їхні душі. Ще й досі не зважуються вони озватись одна до одної. Та нарешті менша заходиться сльозами, і старша починає гірко ридати разом з нею. Вони плачуть, стискаючи одна одну в обіймах, гарячі сльози течуть по їхніх обличчях, спочатку поволі, а тоді все швидше й швидше. Тулячись одна до одної, грудьми до грудей, обидві вони здригаються від гірого плачу. Обидві вони – єдиний біль, єдине тіло, що плаче в темряві.

Вони вже плачуть не по фройляйн, не по батьках, втрачених для них навіки, – ні, то страх трусить їхніми тілами, страх перед усім тим, що чекає на них у незнаному світі, в який вони кинули нині свій перший переляканий погляд. Їх лякає життя, в яке вони вступають, життя, що, таємниче й загрозливе, стоїть перед ними, мов темний, похмурий ліс, крізь який вони повинні пройти. Той

страх, такий непевний і таємничий, стає ще невиразніший, поволі поступається місцем дрімоті, помалу затихають ридання. Їхнє рівне дихання тихо зливається до купи, як щойно зливались їхні сльози. І так вони, нарешті, засинають.

Пекуча таємниця

Партнер

Паротяг хрипко засвистів і зупинився на станції Земмерінг.[13 - Земмерінг – зимовий курорт у Штирійських Альпах.] Чорні вагони на мить застигли у сріблястому високогірному світлі, а потім виплюнули кількох несхожих між собою пасажирів, проковтнули інших, зазвучали чиїсь роздратовані голоси, пропливли вздовж перону, а потім спереду ще раз засвистіла захрипла машина і ривком потягнула чорний ланцюг донизу, до печери тунелю. І знову довкола аж до самого горизонту простягнувся чисто заметений вологим вітром краєвид.

Один із прибулих був симпатичним юнаком, елегантність його вбрання і природня пружність ходи відразу впадали в око, він першим сів до фіакра і вирушив у готель. Коні повільно підіймалися дорогою. У повітрі відчувалася весна. Кілька білих неспокійних хмарок бігали по небу, як буває лише у травні або червні: світлі, юні і легковажні, вони бавилися, перестрибуючи через синю дорогу, щоб потім раптом сховатися десь за високими горами, обіймалися і тікали одна від одної, а тоді, зім'яті, ніби носовички, або ж роздерті на дрібні шматочки, продовжували свої ігри і натягували на гори білі шапки. Неспокійно було і вгорі, де вітер завзято трусив ще вологими від дощу деревами, аж вони тихо поскрипували суглобами і струшували з себе, немов сипали іскрами, тисячі крапель. Часом здавалося, ніби від гір усе ще віє запахом снігу, і тоді у повітрі відчувалося щось солодке і пряне. Усе в небі й на землі складалося з невпинного руху і нетерплячого бродіння. Коні тихо сопіли і рухалися дорогою, яка тепер уже спускалася, дзеленчання їхніх дзвоників було чути далеко попереду.

У готелі юнак насамперед переглянув список гостей і відчув розчарування. «Навіщо я взагалі приїхав сюди, – питав він подумки сам себе. – Сидіти в горах самому, без товариства, ще нудніше, ніж у канцелярії. Здається, я приїхав занадто рано. Або ж надто пізно. Мені ніколи не щастить із відпусткою. У цілому

списку гостей жодного знайомого прізвища. Якби тут було хоча б кілька жінок. Невеличкий, з біди не надто цікавий флірт міг би врятувати цей тиждень, зробити його не таким безнадійним». Юнак був бароном і походив із не дуже відомої родини австрійських чиновників, працював у солідній державній установі і взяв цю відпустку не тому, що відчував у ній нагальну потребу, а просто так, бо всі колеги виклопотали собі перший весняний тиждень для відпочинку. Він теж вирішив не пропускати нагоди. Барон був достатньо здібним і надзвичайно товариським хлопцем, якого всі любили і радо приймали у дуже різних товариствах. Він ненавидів бути на самоті і добре знав за собою цю рису. Опинятися віч-на-віч із собою не мав жодної охоти і всіляко уникав такої необхідності, бо йому зовсім не хотілося більше дізнатися про себе. Він знав, що потребує товариства інших людей, аби мати змогу продемонструвати усі свої таланти, теплоту і відкритість свого серця, а сам-один почувався ні на що не здатним, ніби сірник у коробці.

Він тинявся у порожньому вестибюлі, гортав газети або ж перебирав клавіші піаніно у музичному покої, намагаючись вловити ритм вальсу, але пальці не слухалися його. Урешті він набурмосено всівся у крісло і почав спостерігати у вікні, як поволі опускається на землю темрява, а туман сивою парою виривається з-поміж ялинових гілок. Так він нудився десь годину, неприкаяний і роздратований. Потім перейшов до ресторану.

Там було зайнято лише кілька столиків, і він швидким поглядом обдивився присутніх. Але марно! Жодного знайомого, тільки берейтор[14 - Берейтор - фахівець, який об'їжджає верхових коней і навчає верхової їзди.] з іподрому за дальнім столиком, на привітання якого він ліниво відповів, і ще одне обличчя він явно зустрічав колись на Рінгштрассе. Більше нікого. Жодної жінки, жодного шансу на якусь хоча б найменшу пригоду. До його поганого настрою додалася нетерплячка. Він належав до тих юнаків, яким багато що легко дається в житті завдяки вродливому обличчю і які завжди шукають нових зустрічей і нових вражень, завжди поспішають зануритися у невідомість чергової любовної пригоди, яких ніщо не дивує, бо вони подумки прораховують усі можливості й до всього готові, і які не пропускають жодної еротичної нагоди, бо вже перший їхній погляд на жінку має чуттєвий відтінок і відразу ж вивчає майбутню жертву, незалежно від того, чи це дружина товариша, чи її покоївка. Таких чоловіків часто зневажливо називають ловеласами, і в цьому визначенні справді дуже точно і спостережливо відображена сутність такого характеру, бо ними керують інстинкти полювання і вистежування, вони постійно насторожі, не знають відпочинку і готові навіть на справді жорстокий вчинок, аби досягнути своєї мети. Вони ніколи не втрачають пильності й завжди готові рішуче йти слідом за

своєю жертвою аж до самого кінця і навіть до падіння в прірву. Вони завжди сповнені пристрасті, але не пристрасті закоханого, а пристрасті гравця, небезпечної і повної холодного розрахунку. Найбільш наполегливі з них не обмежуються часом своєї юності і перетворюють усе життя на всякчасне очікування нової інтрижки. Кожен їхній день заповнений сотнями дрібних чуттєвих вражень – випадковий погляд, миттева, зловлена на ходу, усмішка, доторк до коліна сусідки. А кожен рік складається із сотень таких днів, у яких чуттєві враження становлять невинний потік, і саме він підживлює їхню життєву наснагу і додає привабливості існуванню.

Тут він не знайде партнера для гри, це юнак побачив відразу. А що може бути гірше за роздратованість гравця, який, свідомий власної переваги, з картами в руках сидить за столом під зеленим сукном і марно очікує на партнера. Барон попросив принести йому газету. Похмуро переглянув заголовки, але його думки дрімали і спотикались об слова, ніби п'яні.

Але тут він почув позаду себе шелестіння сукні і злегка роздратований голос, який манірно промовив: «Mais tais-toi donc, Edgar!»[15 - Помовчи, Едгаре! (франц.)]

Повз його стіл прошелестіла шовкова сукня і пройшла висока, пишнотіла жінка, а за нею продріботів маленький, блідий хлопчик у чорному оксамитовому костюмі, хлопчик допитливо та уважно подивився на барона. Обое всілися за сусіднім столиком, на якому стояла табличка «Замовлено», хлопчик намагався бути чемним, але це йому погано вдавалося, у його карих очах було забагато неспокою. Барон відразу ж прикипів поглядом до бездоганно доглянутої дами, вбраної вишукано і з помітною елегантністю, йому дуже подобалися такі жінки – трохи повнувата єврейка, на порозі відцвітання, мабуть, палка і досвідчена, але вміє приховувати свій темперамент за маскою меланхолії. Він спершу навіть не дивився у її очі, задовольнявся захопленням розгляданням вишуканої лінії брів і формою носа, які хоча і видавали її національність, але своєю благородною формою і профілем робили обличчя привабливим і цікавим. Волосся, як і все у її багатій фігурі, було надзвичайно пишним, а її врода явно розквітла і дала їй певність себе під поглядами численних шанувальників. Вона замовила вечерю дуже тихим голосом, зробила зауваження синові, який бавився, постукуючи виделкою об тарілку, і вдавала, ніби не помічає обережного і запобігливого погляду барона, хоча насправді саме цей погляд спонукав її демонструвати позірну байдужість і підкреслену вишуканість поведінки за столом.

Похмуре обличчя барона вмить проясніло, його нерви затремтіли, зморшки розгладилися, а м'язи налилися силою, він пожвавився, і його очі заблищали. У цьому він був трохи схожий на тих жінок, яким потрібна чоловіча присутність, аби проявити усю свою силу. Тільки передчуття флірту могло змусити його мобілізувати всі свої сили. Мисливець у ньому відчув близькість жертви. Тепер він уже відверто зазирає їй в очі, та вона лише інколи неухважно і ніби випадково ковзала по ньому поглядом, але не давала чіткої відповіді на виклик.

Йому здавалося, що вона от-от осміхнеться, але це здригання вуст було дуже непевним, і така непевність збуджувала його ще більше. Жінка вперто намагалася дивитися повз нього, і це здавалося йому багатообіцяльним, бо у такому погляді відчувався опір і водночас заінтригованість. Крім того, вона підкреслено старанно розмовляла з сином, явно розраховуючи на присутність стороннього глядача. Саме цей підкреслений спокій, що його вона так старанно демонструвала, був першою ознакою її стривоженості. Він також відчув хвилювання – гра розпочалася. Барон засидівся за вечерею, довго й уважно розглядав обличчя жінки, аж поки у його пам'ять міцно не врзалися всі найдрібніші риси її обличчя і поки він поглядом не пройшовся по всіх найінтимніших куточках її пишного тіла. Надворі задушлива темрява притискалася до землі, постогнував по-дитячому наляканий ліс, а велетенські дощові хмари простягали до нього свої сірі руки, до кімнати знадвору пробивалися все темніші тіні, і здавалося, що вони стискають присутніх своїм гнітючим мовчанням. Барон помітив, як розмова матері з сином під загрозливим тиском цієї тиші ставала все більш силуваною і незабаром мала би припинитися. Тут він вирішив зробити першу спробу. Устав із-за столу, поволі пройшов до дверей, дивлячись повз неї, на краєвид за вікном, а потім раптово, ніби щось забув, озирнувся. І зловив її на тому, що вона зацікавлено дивиться йому вслід.

Це його підбадьорило. Він зачекав у вестибюлі. Вона незабаром вийшла, тримаючи хлопця за руку, неухважно погортала журнали, показала дитині кілька малюнків. Барон також підійшов до столика, нібито для того, щоб і собі погортати журнали, хоча насправді хотів зблизька побачити вологий блиск її очей або навіть почати розмову. Та вона відвернулася, підштовхнула хлопця легким поплескуванням по плечах: «Viens, Edgar! Au lit!» [16 - Ходімо, Едгаре! Вже пізно! (франц.)] – і холодно прошелестіла повз нього сукнею. Барон подивився їй услід з легким розчаруванням. Він розраховував познайомитися з нею ще сьогодні ввечері, а ця суха манера триматися прикро його вразила. Але саме цей її опір найбільше його збуджував, тож невпевненість тільки підсилила пожадання. У кожному разі добре було вже хоча б те, що він знайшов собі партнера і тепер можна було починати гру.

Несподівана дружба

Коли наступного ранку барон спустився до вестибюлю, то застав там сина вродливої незнайомки, який жваво бесідував із двома ліфтерами і показував їм малюнки в книзі Карла Мея.[17 - Карл Мей (1842–1912) – німецький письменник, автор пригодницьких книжок про життя індіанців.] Матері біля нього не було, мабуть, вона ще збиралася. Барон уважніше придивився до хлопчика. Це був несміливий нервовий хлопчина тендітної статури з різкими рухами і неспокійними карими очима. Йому було років дванадцять. Як це часто трапляється з дітьми такого віку, він справляв враження переляканого, ніби його щойно розбудили з глибокого сну і він опинився у незнайомому місці. Риси обличчя достатньо правильні, але ще не сформувалися до кінця. Боротьба чоловічого з дитячим, здається, тільки починалася, а тепер усе нагадувало зім'яте тісто, якому ще не надали форми. На цьому хворобливому блідому лиці ще бракувало чітких ліній. А крім того, він саме перебував у тому невдячному для зовнішності віці, коли діти вічно виростають зі свого одягу, рукави і холоші виявляються занадто широкими для худих кінцівок і у них ще не прокидається марнославство, яке б змушувало їх стежити за своєю зовнішністю.

Хлопець безцільно тинявся біля сходів і справляв доволі жалюгідне враження. Взагалі-то він заважав пожильцям, постійно опиняючись у когось на дорозі. Докучав порт'є запитаннями, поки той не відсунув хлопця вбік, а незабаром заважав уже біля вхідних дверей. Хлопцеві явно бракувало спілкування. І у своїй дитячій потребі поговорити з кимось він звертався до готельного персоналу, йому відповідали, коли мали час, але розмова відразу ж припинялася, коли приходив хтось із дорослих або з'являлася якась робота. Барон з осміхом роздивлявся нещасного хлопця, який зацікавлено реагував на все, хоча від нього весь час недобррозичливо відверталися. Одного разу він зловив цей цікавий хлопчачий погляд і на собі, але щойно допитливі карі очі помітили спостереження, як відразу ж злякано сховалися за опущеними віями. Це розвеселило барона. Хлопець йому сподобався, і він замислився, чи не допоможе йому ця дитина, яка явно тільки від страху була такою несміливою, швидше зав'язати контакт зі своєю матір'ю. У кожному разі варто було спробувати. Він непомітно пройшов надвір за хлопцем, який виявив нову спробу задовольнити свою дитячу потребу ніжності і пестив рожеві ніздрі конячки, поки кучер грубо не відігнав його. Ображений, він тепер знову стояв і нудився, погляд його був порожнім і трохи сумним. Тоді барон заговорив з хлопцем.

– Ну що, юначе, як тобі тут подобається? – почав він раптово, йому хотілося зробити розмову якомога більш невимушеною.

Хлопець почервонів і злякано подивився на незнайомця. Він притиснув руку до грудей і несміливо переступав з ноги на ногу. Уперше в житті незнайомий дорослий чоловік заговорив з ним.

– Дякую, подобається, – витиснув він із себе. Останнє слово далося йому з особливими труднощами.

– Це дивно, – засміявся барон. – Тут взагалі-то доволі нудно, особливо для такого юного чоловіка, як ти. Що ти робиш цілими днями?

Хлопець був усе ще занадто розгубленим, щоби відразу ж відповісти. Невже такий елегантний пан справді раптом заговорив з ним, з дитиною, яку всі тільки женуть від себе? Ця думка робила хлопця несміливим і водночас примушувала пишатися собою.

– Я читаю, а крім того, ми багато гуляємо. Часом ми з мамою кудись їздимо. Я мушу тут одужувати, бо довго хворів. Лікар сказав мені багато бувати на сонці.

Останні слова прозвучали вже цілком упевнено. Діти завжди пишаються своїми хворобами, бо знають, що небезпека повертає до них увагу родичів.

– Це правда, сонце дуже добре впливає на таких юних хлопців, як ти. Воно зробить твою шкіру засмаглою. Але ти не повинен цілий день сидіти тут. Такий хлопець, як ти, має весь час блукати десь подалі від готелю, бути сміливим і часом навіть не дуже слухняним. Мені здається, ти надто вже зразковий і з такою грубою книгою в руці здаєшся домосідом. Пригадую, я в твоєму віці був добрячим шибеником. Щовечора приходив додому в подертих штанах. Не можна бути занадто чемним!

Хлопець мимоволі усміхнувся і від цього посміливішав. Він радо відповів би щось, але це здавалося йому надто неввічливим і самовпевненим, адже цей приемний незнайомець так привітно з ним розмовляє. Він ніколи не був вискочкою, а навпаки, трохи несміливим, і ось тепер зовсім розгубився від щастя і сорому. Йому дуже хотілося продовжити розмову, але на думку нічого не спадало. На щастя, у цей момент до них підійшов готельний пес, великий жовтий сенбернар,

обнюхав їх обох і дозволив себе погладити.

- Тобі подобаються собаки? – запитав барон.

- Дуже. Моя бабця має одного на своїй віллі у Бадені,[18 - Баден – місто на півночі Швейцарії, в кантоні Ааргау. (Кантон – територіальна, федеральна одиниця в Швейцарії.)] і коли ми у неї гостюємо, то цей пес цілими днями зі мною. Але це буває лише влітку, коли ми їздимо туди.

- У нас удома, у маєтку, їх не менше двох десятків. Якщо ти будеш тут слухняним, то я подарую тобі одного. Темне щеня з білими вухами. Хочеш?

Хлопець аж почервонів від щастя.

- Дуже.

Цей квапливий і жадібний вигук вирвався у нього мимоволі. Але відразу ж після цього він завагався, знову відчув себе несміливо і злякано.

- Та мама не дозволить. Вона каже, що не потерпить пса в хаті: з ним занадто багато клопоту.

Барон осміхнувся. Нарешті розмова дійшла до мами.

- Твоя мама сувора?

Дитина замислилася, на мить підняла на нього очі, ніби теж із питанням, чи можна аж настільки довіряти цьому чужому чоловікові. Відповідь була обережною.

- Ні, мама не сувора. А поки я хворів, вона дозволяла мені все. Можливо, тепер вона навіть дозволить мені завести пса.

- Попросити її про це?

– Так, будь ласка, попросить, – зрадів хлопець. – Тоді вона точно дозволить. А яке це щеня? У нього справді білі вуха? А воно знає команду «апорт»?

– Так, воно все вмє, – барон осміхнувся, побачивши, як сильно заблищали очі в хлопця. Його несміливість вмить зникла, а натомість проявилася стримувана страхом жвавність. Несміливий і полохливий хлопчик вмить перетворився на бешкетника.

«Добре, якби і мати була такою ж, – подумав собі барон. – Такою ж гарячою під маскою свого страху!» Але хлопець уже засипав його десятками запитань:

– Як звати пса?

– Каро.

– Каро, – тішився хлопець.

Після кожного слова він сміявся і радів, захмелілий від несподіваної радості, що хтось вирішив з ним заприятелювати. Барон сам дивувався своєму несподіваному успіху і вирішив кувати залізо, поки гаряче. Він запросив хлопця на прогулянку, і бідолашна дитина, зголодніла за товариством, була захоплена такою пропозицією. І він легковажно вибовкав усе, що його новий друг намагався витягнути з нього невинними, ніби випадковими питаннями. Незабаром барон знав усе про сім'ю хлопця, єдиного сина віденського адвоката, мабуть, із заможної єврейської буржуазії. Спритно довідався про те, що мати хлопця не надто захоплена перебуванням у Земмерінгу і скаржилася на брак приемного товариства. З того, як Едгар відповідав на запитання, чи мама дуже сильно любить тата, можна було запідозрити, що з цим у сім'ї не все гаразд. Баронові ледь не стало соромно за те, наскільки легко йому вдалося випитати у наївного хлопця всі ці сімейні таємниці. А Едгар пишався тим, що сказане ним може цікавити дорослого, і майже нав'язував йому свою відвертість. Його дитяче серце билось сильніше від гордості – барон під час прогулянки поклав йому руку на плече, – що його побачать у такій довірливій позі з дорослим. Поволі він забував про власну дитячість і звертався до свого співрозмовника вільно і невимушено, ніби до ровесника. У розмові Едгар виявив себе дуже розумним хлопцем, він рано сформувався, як це часто буває з хворобливими дітьми, які багато часу проводять з дорослими, і дуже гостро переживав почуття приязні чи ворожості. Здавалося, він не міг ставитися ні до чого спокійно, як про речі, так і

про людей відгукувався або захоплено, або ж із ненавистю, яка була такою запеклою, що спотворювала риси його обличчя, робила його злим і неприємним. Він розповідав про все з неймовірним запалом, був поривчастим і спонтанним. Можливо, це пояснювалося нещодавно перенесеною хворобою, але здавалося, що його неповоротка манера рухатися є лише не надто вдалою спробою приховати страх перед власною гарячковістю.

Барон легко завоював довіру хлопця, і вже через півгодини гаряче і неспокійне серце малого цілковито належало новому знайомому. Обдурювати дітей надзвичайно легко: вони наївні, а їхню любов так рідко намагаються завоювати. Досить було лише перенестися подумки у власне минуле, і розмова поточилася так легко і природно, що вже за кілька хвилин хлопець утратив відчуття дистанції. Він був щасливий раптом знайти друга тут, у цьому усамітненому місці, та ще й якого друга! Умить було забуто всіх віденських приятелів, цих маленьких худорлявих хлопчаків із тоненькими голосами, забуто їхні дитячі розмови, а їхні обличчя назавжди зникли з його пам'яті! Уся його захоплена пристрасть належала тепер цьому новому дорослому другові, а серце розпирало від гордості, коли новий приятель на прощання запропонував йому ще раз прогулятися наступного дня вранці, а здалеку ще й змовницьки підморгнув, ніби братові. Ця мить була, здається, найкращою в його житті. Обдурювати дітей так легко. Барон посміхнувся вслід хлопцеві, який радісно кинувся геть. Ось у нього і з'явився посередник. Він знав, що хлопець повторюватиме матері кожне слово нового знайомого і замучить розповідями про сьогоднішній ранок, тож задоволено пригадував, як уміло вплив у свої слова компліменти на її адресу, все згадуючи «вродливу маму» Едгара. Він був певен, що хлопець не заспокоїться, поки не познайомить матір із новим другом. Тепер йому вже не потрібно ворухити і пальцем, щоб зменшити відстань між собою і вродливою незнайомкою – можна спокійно мріяти і роздивлятися краєвид і бути впевненим, що пара гарячих дитячих долонь у цю мить буде йому мости до серця своєї матері.

Тріо

Незабаром з'ясувалося, що його план виявився чудовим і його вдалося втілити до найменших дрібниць. Коли юний барон зі свідомим запізненням зайшов до ресторану, Едгар поривчасто підхопився з місця і зі щасливою усмішкою помахав йому рукою. Потім потягнув матір за рукав і схвильовано заговорив до неї, супроводжуючи свої слова інтенсивною жестикуляцією і показуючи на барона. Вона почервоніла і зробила йому зауваження за таку не дуже пристойну

поведінку, але не стрималася і подивилася на барона, як і наполягав її син, а барон відразу ж використав цю нагоду для шанобливого поклону. Знайомство відбулося. Їй довелося подякувати, але потім вона схилила обличчя над тарілкою і протягом усієї трапези більше не дивилася на сусідній столик. Натомість Едгар не спускав із барона очей, а одного разу навіть спробував заговорити до нього, але таке порушення етикету відразу ж викликало обурене зауваження з боку матері. Після вечері йому було сказано іти спати, але він пошептав щось на вухо матері і випросив дозволу підійти ще раз до свого друга і трохи поговорити з ним. Барон зустрів хлопця привітними словами, і очі того знову заблищали, потім вони поспілкувалися ще кілька хвилин. А тоді барон раптом встав, елегантним рухом повернувся до сусіднього столу, висловив свої вітання трохи розгубленій матері такого розумного і жвавого сина, захоплено відгукнувся про ранок, так чудово проведений у товаристві хлопця, – Едгар стояв поряд, червоний від щастя і гордості, – і почав розпитувати про здоров'я малого, розпитував так детально і зацікавлено, що мати змушена була відповідати. Таким чином вони почали довшу розмову, до якої святобливо дослухався щасливий хлопець. Барон назвав себе, і йому здалося, що його ім'я і титул потішили марнославство нової знайомої. Хай там як, вона була з ним дуже привітна, але стримана і швидко попрощалася, сказавши, що хлопцеві час спати.

Той енергійно протестував, стверджував, що зовсім не втомився, і був би радий не лягати всю ніч. Але його мати вже простягнула баронові руку для прощального поцілунку.

Цієї ночі Едгар погано спав через змішане почуття щастя і дитячого розпачу. У його житті трапилося щось досі незнане, бо вперше довелося так близько торкнутися світу дорослих. У полохливому напівсні він забув про власне дитинство і відчув себе дорослим. Досі у нього було мало друзів, він ріс самотнім і хворобливим. Щоб задовольнити свої потреби ніжності, він міг звертатися до самих лише слуг і батьків, але ті мало ним переймалися. Силу любові не можна вимірювати тільки в момент, коли вона себе проявляє – треба враховувати і весь попередній період напруженого очікування, цю порожню і темну смугу розчарування і самотності, яка передує усім подіям, що стосуються серця. У серці Едгара чекало свого часу надзвичайно потужне і досі нікому не потрібне почуття, яке кинулося назустріч першому-ліпшому, хто в певний момент здався достойним такої честі. Едгар лежав у темряві, щасливий і збентежений, йому хотілося сміятися і плакати водночас. Бо він уже любив цього чоловіка так сильно, як ніколи не любив жодного зі своїх друзів, ні батька, ні матір, ні навіть Бога. Уся незріла пристрасність юності, яка накопичилася в ньому, тепер вхопилася за цю людину, чие ім'я ще кілька годин тому було йому невідомим.

Але хлопець був достатньо проникливим, і несподівана та дивна дружба викликала у нього не лише захоплення, а й невеселі роздуми. Його непокоїло, чи достойний він такої дружби, чи не занадто нікчемною є його особа для такого щастя. «Чи гідний я його уваги, я, малий дванадцятирічний хлопець, який ще ходить до школи і якого увечері першим відсилають спати? – це питання мучило його найбільше. – Що цікавого може він побачити в мені? Що я можу йому запропонувати?» І саме ці муки, нездатність проявити своє відчуття робили його таким нещасним. Давніше, коли у нього з'являвся новий друг, він завжди насамперед показував йому свої коштовності, сховані в парті, – поштові марки та камінці, звичні дитячі реліквії, але всі вони, хоча ще вчора здавалися йому такими важливими і привабливими, сьогодні втратили свою вартість, стали смішними й недолугими. Бо як можна показувати весь цей непотріб новому другові, до якого він не сміє навіть звертатися інакше, ніж на «ви»? Яким чином він міг би продемонструвати свої почуття? Приреченість бути маленьким, чимось половинчастим і незрілим, дванадцятилітньою дитиною перетворилася для нього на справжні торттури. Ще ніколи він так сильно, так переконано і пристрасно не проклинав своє дитинство, ще ніколи так сильно не хотів прокинутися раптом таким, яким завжди мріяв стати: великим і сильним, таким же дорослим, як і всі інші.

У ці неспокійні думки відразу ж впліталися перші кольорові сни про новий світ дорослого життя. Едгар нарешті заснув із усмішкою на обличчі, але сон його був неспокійним, бо він не міг забути про завтрашнє побачення з новим другом. Уже о сьомій ранку він прокинувся від жаху, що проспав і запізнився. Похапцем убрався, привітався у сусідній спальні з матір'ю і вискочив надвір ще до того, як здивована мама встигла запитати, в чому справа, адже зазвичай добудитися його було не так просто. До дев'ятої він неспокійно блукав подвір'ям, забув поснідати, стривожений лише тим, аби не примусити свого друга занадто довго чекати на обіцяну прогулянку.

О пів на десяту нарешті з'явився барон. Ясна річ, він давно забув про домовленість і лише посміхнувся з бурхливої емоційності хлопця, який нетерпляче кинувся до нього, але вирішив дотримати слова. Він обійняв хлопчика за плечі, а в того на обличчі знову засяяла посмішка, і вони прогулялися у дворі перед готелем. Барон не поспішав вирушати на обіцяну прогулянку і, здається, чогось чекав, у кожному разі його погляд час від часу нервово зупинявся на вхідних дверях. Раптом він виструнчився і подався вперед. У дверях з'явилася мама Едгара, відповіла на привітання барона і з привітною усмішкою підійшла до них. Вона радо дала згоду піти з ними на прогулянку. Син

не сказав їй про домовлену зустріч із бароном, він беріг цю таємницю як щось надто коштовне. В Едгара відразу ж зіпсувався настрій, і він закусив губу. І треба ж було його мамі вийти з дверей саме тепер! Адже ця прогулянка належала тільки йому, він познайомив свого нового друга з мамою лише з ввічливості, але це зовсім не значило, що тепер він буде ділитися з нею цією дружбою. А коли він помітив, як привітно барон розмовляє з його мамою, в душі хлопця заворушилися ревності.

Вони вирушили на прогулянку втрьох, і раптове та небезпечне почуття власної важливості ще більше зміцнилося в душі хлопця завдяки очевидній зацікавленості обох супутників його персоною, а вони навперебій демонстрували таку зацікавленість. Майже вся розмова була присвячена Едгару, при цьому мати трохи перебільшено турбувалася про блідість і нервовість хлопчика, а барон з посмішкою заперечував її побоювання і нахвалював зразкову поведінку свого «друга», як він його називав. Це був зоряний час Едгара. Він раптом отримав права, яких досі ніколи не мав. Йому дозволялося брати участь у дорослій розмові й навіть нескромно висловлювати свої найсміливіші побажання, за які раніше його завжди сварили, але тепер ніхто не перебивав його і не просив замовкнути. Тож не дивно, що у ньому з неймовірною швидкістю росла підступна і фальшива впевненість у тому, що він уже дорослий. У своїх мріях він уже відкинув дитинство далеко за спину, як одяг, із якого виріс.

За обідом барон пересів за їхній стіл на запрошення матері Едгара, яка ставала з новим знайомим усе більш привітною. Візаві перетворився на сусіда, а знайомий на друга. Тріо настроїлося для спільної гри, і три голоси – жіночий, чоловічий і дитячий – звучали разом цілком злагоджено.

Атака

І ось нетерплячий мисливець вирішив, що настав час підкрастися ближче до своєї жертви. Цей сімейний ансамбль швидко йому набрид. Сидіти і мило бесідувати втрьох було досить приємно, але, врешті, не для розмов же він починав це все. А він добре знав, що салонні розмови, які змушені приховувати почуття, завжди перешкоджають виникненню еротичного потягу між чоловіком і жінкою, бо слова гасять вогонь пристрасті і зменшують силу атаки. Попри усю приємність спілкування вона не має забувати про його справжні наміри, а вона давно збагнула їх: у цьому він був упевнений.

Він мав чимало підстав сподіватися на успіх своїх зусиль у завоюванні нової знайомої. По-перше, вона саме досягла того віку, коли жінка починає шкодувати про те, що так довго зберігала вірність чоловікові, якого по-справжньому ніколи не кохала. А крім того, наближається пора відцвітання, і жінка хапається за останні можливості здійснити свій вибір поміж материнським і жіночим на користь оцього другого. Життя, яке здавалося давно визначеним наперед і складалося з готових відповідей, тепер ще раз починає ставити запитання, і востаннє магнітна стрілка вибору коливається між можливістю пережити еротичну пригоду і остаточним самозреченням. Настає час прийняти небезпечне рішення: бути лише матір'ю, чи ще раз, востаннє, відчувати себе жінкою, пожити трохи для себе, чи тільки задля дітей. І барон, який у таких справах відзначався неабиякою проникливістю, відразу ж помітив, що вона саме перебуває у схожих роздумах, вагаючись поміж егоїстичними бажаннями і необхідністю принести себе в жертву дитині. У розмові вона майже не згадувала про свого чоловіка, який, здається, давав їй лише певний соціальний статус, хоча і не той, якого їй хотілося під впливом снобістичних, зрослих за час життя у розкоші, амбіцій. Про внутрішній світ своєї дитини вона також мало що знала. У її карих очах зблискувала тінь нудьги, замаскована під меланхолію, і ця нудьга притлумлювала в ній незаспокоєну чуттєвість. Барон вирішив прискорити події, але жодним необережним жестом чи словом не видати свого поспіху. Навпаки, як спритний рибалка поволі витягає вудку з наживкою, щоб риба швидше клюнула, так і він вирішив удавати у цій новій дружбі цілковиту байдужість і примусити свою жертву полювати на себе, тоді як насправді сам був у ролі мисливця. Він вирішив поводитися трохи зверхньо, натякаючи на різницю їхнього соціального статусу. Його збуджувала думка, що вдасться завоювати це розкішне тіло, покладаючись лише на власну зовнішність, баронський титул і зверхність поведження.

Гра починала захоплювати, і він усвідомлював необхідність поводитися якомога обережніше. Після обіду він не виходив зі своєї кімнати і тішився приємним відчуттям, що його шукають і не можуть знайти. Але ця відсутність стала мукою не стільки для тої, на кого була розрахована, скільки для бідолашного хлопця. Увесь цей час Едгар почувався страшенно безпорадним і розгубленим, з притаманною юності наполегливістю і вірністю він чекав на свого друга протягом усіх довгих пообідніх годин. Йому здавалося, що піти кудись або зробити щось самому буде злочином проти дружби. Він неприкаяно тинявся коридорами, і з кожною годиною його серце все більше наповнювалося смутком. Неспокійна фантазія підкидала йому картини якогось нещасного випадку або мимовільної образи, ще трохи, і він би розплакався від нетерпіння і страху.

А коли барон вийшов вечеряти, його привітали з усіма почестями. Не зважаючи на стриманий жест матері і здивування решти присутніх, Едгар нетерпляче скочив зі свого місця і побіг до барона, щоб радісно кинутися йому на шию та обійняти худими руками.

– Де ви пропали? Чому вас так довго не було? – збуджено вигукнув він. – Ми шукали вас усюди.

Мати почервоніла від цього «ми» і строго сказала:

– Sois sage, Edgar. Assieds-toi!?[19 - Едгаре, поведься пристойно. Сядь на місце! (франц.)] – Вона завжди говорила з ним французькою, хоча і не надто блискуче володіла цією мовою, тому під час ґрунтовніших розмов легко могла осоромитися.

Едгар послухався, але продовжував розпитувати барона.

– Не забувай, будь ласка, що пан барон може робити все, що йому захочеться. Можливо, йому нудно в нашому товаристві, – сказала вона, цього разу вона і сама говорила від імені їх обох. Барон із радістю зауважив, як цей докір напрошувався на комплімент.

У ньому прокинувся мисливець. Він був сп'янілий і збуджений від того, що відразу ж натрапив на правильний слід, і тепер відчував жертву так близько від себе, майже на відстані пострілу. Його очі блищали, а кров швидко струменіла жилами, слова самі зіскакували з губ. Як і кожен дуже чуттєвий чоловік, він почував подвоєну силу, ставав двічі собою, коли знав, що подобається жінкам, – так деякі актори можуть зіграти блискуче тільки тоді, коли бачать перед собою глядача, принішклий людський натовп, який, зачаївши подих, чекає на початок дійства. Він завжди вважався добрим оповідачем, умів намалювати переконливі образи і картини, але сьогодні, випивши кілька келихів шампанського, яке замовив з нагоди знайомства, перевершив самого себе. Він розповідав про полювання в Індії, у якому брав участь під час гостини у свого друга – англійського аристократа. Вибір теми виявився дуже вдалим, бо він інстинктивно відчув, як приваблює цю жінку все екзотичне, а отже, недосяжне для неї. Але найбільше йому вдалося захопити Едгара, очі якого блищали від захоплення. Хлопець забув про їжу і питво і невідривно стежив за кожним порухом губ оповідача. Він і не мріяв зустріти колись людину, яка на власні очі бачила всі ці

чудеса, про які він лише читав у книжках, – полювання на диких тварин, темношкірі люди, індуси і Джагернаут – страхітлива священна колісниця,[20 - Джагернаутова колісниця – колісниця, на якій під час свят возили статую Джагернаута – одне із зображень індуїстського бога Вішну. Під колісницю, що її тягли тисячі віруючих, часто кидалися фанатики.] яка задавила тисячі людей. Досі він ніколи не думав про те, що зустрине колись таку людину, так само як не вірив у існування казкових країн, і в цю мить у ньому вперше в житті пробудилася справжня цікавість до світу. Він не міг відвести погляду від свого друга і, затамувавши подих, розглядав руки, які вбили тигра. Він ледь наважився задати запитання, його голос тремтів від збудження. Багата фантазія відразу ж малювала до кожної з розповідей яскраві картини, і він бачив оповідача верхи на слоні, вкритому пурпуровим чепраком, а праворуч і ліворуч нього на конях темношкірих чоловіків у розкішних тюрбанах, а потім із хаш раптом вистрибує тигр, вищиривши свої страшні зуби, і хапає міцною лапою слона за хобот. Далі барон розповідав ще цікавіші історії про те, якими хитрими способами ловлять слонів, примушуючи старих, уже приручених тварин заманювати у пастки молодих і диких, – і очі хлопця загоралися все більшим захопленням. І тут раптом мама подивилася на годинник і сказала: «Neuf heures! Au lit!», [21 - Дев'ята година! Вже пізно! (франц.)] – йому здалося, що просто перед ним раптом упав ніж.

Едгар зблід від жаху. Для всіх дітей момент, коли їх відсилають спати, є найгіршим за увесь день, адже це значить демонстративне приниження на очах дорослих, підкреслення їхньої недосконалості, недорослості, хрест дитячості, немовлячої потреби у сні. Але почути таке у настільки цікавий момент було ще гірше, адже довелося б пропустити захоплюючі історії.

– Мамо, прошу тебе, ще одну історію. Ще останню, про слонів! Дай, будь ласка, дослухати!

І він уже хотів був почати канючити, але потім згадав про свій новий статус дорослого чоловіка і вирішив не втрачати гідності. Тому обмежився цим єдиним проханням. Але мама сьогодні була на диво сувора.

– Ні, вже пізно. Іди нагору! Sois sage, Edgar. Я потім переповім тобі дуже точно все, що розкаже пан барон.

Едгар повагався. Раніше мама завжди супроводжувала його до ліжка. Але перед новим другом він не хотів клянчити у неї нічого. Його дитяча гордість прагнула

зберегти хоча б видимість добровільності.

– Але ж не забудь, мамо, ти мені обіцяла. І розкажеш усе до найменших дрібниць! Про слонів і про решту! Домовилися?

– Добре, сину.

– І відразу ж! Ще сьогодні!

– Добре, добре, але тепер іди спати. Давай!

Едгар дивувався сам собі, як йому вдалося подати руку баронові і матері, навіть не почервонівши, хоча сльози уже навернулися йому на очі і горло стиснули сльози. Барон по-дружньому розкуйовдив йому волосся, і хлопець силувано усміхнувся у відповідь. Але потім змушений був миттю вибігти у двері, щоб вони не побачили, як по його обличчю котяться велетенські сльози.

Слони

Мати ще посиділа трохи внизу за столом із бароном, але вони більше не розмовляли про слонів і полювання. Після того, як пішов хлопець, між ними виникла якась незручність, зависла незрозуміла тривога. Вони перемістилися на крісла у вестибюлі. Барон демонстрував чудеса красномовства й дотепності, вона також відчувала легке пожвавлення від випитого шампанського, тож розмова швидко набула досить небезпечного відтінку. Барона складно було б назвати вродливим, але він був молодим, – по-дитячому загоріле енергійне обличчя, коротко пострижене волосся, невимушені і зворушливі у своїй поривчастості жести. Їй подобалося спостерігати за ним зблизька, і вона більше не уникала його погляду. Поволі у його словах і жестах проявлялося усе більше зухвальства, вона почувала себе так, ніби до неї доторкаються, а потім різко відсмикують невидиму руку, у повітрі загуло щось невловимо еротичне, і це примушувало її червоніти. Але потім він знову починав реготати – легко, невимушено, дитинно, і це надавало усім його нескромним поглядам видимість юнацьких жартів. Часом їй здавалося, що вже час відреагувати суворіше на надто сміливе слово, але перемагала природна кокетливість характеру, і ці невеличкі непристойності замість обурювати, лише зацікавлювали її і спонукали з нетерпінням очікувати подальшого розвитку подій. Ця смілива гра подобалася

їй, і вона навіть почала брати в ній активну участь: кидала на співрозмовника дуже двозначні погляди, слова і жести, дозволила присунутися до себе впритул, відчула його голос зовсім близько від себе, а його теплий подих – на шкірі свого плеча. Захоплені грою, вони забули про час і цілком поринули у збуджену розмову, а спохопилися аж тоді, коли опівночі у вестибюлі почали гасити світло.

Жінка миттю підскочила з місця і злякано подумала, що дозволила собі зайти занадто далеко. Вона і раніше бавилася з вогнем, але тепер інстинкт підказував, що їй загрожує значно серйозніша небезпека. Вона з жахом усвідомила, що втрачає ґрунт під ногами, щось у ній зрушилося з місця й обертається все швидше, ніби під час лихоманки. Їй паморочилося в голові від страху, вина і збудливих розмов, якийсь дивний, безглуздий переляк охопив її. Їй і раніше доводилося відчувати страх у такі небезпечні моменти, але цей страх ніколи не був таким раптовим і сильним.

– Добраніч, добраніч, до завтра, – поспіхом попрощалася вона і хотіла швидко втекти.

Втекти не так від нового знайомого, як від небезпеки цього моменту і нової, досі незнані невпевненості у власних силах. Але барон із м'якою наполегливістю затримав її руку і поцілував на прощання долоню, поцілував не один раз, як того вимагала пристойність, а чотири чи п'ять разів, пристрасно торкаючись тремтячими губами її пальців і зап'ястя. Дрож пронизав її тіло від лоскітливого доторку його вусів до шкіри. Її охопило тепле і м'яке відчуття, кров ударила в голову, застукотіло у скронях, зашуміло в голові, і вона знову всім тілом здригнулася від безглузлого страху, а потім різко відсмикнула руку.

– Залиштеся ще ненадовго, – прошепотів барон.

Але вона вже бігла від нього з незграбною квапливістю, яка видавала її страх і збентеження. Він досягнув своєї мети, і тепер вона була схвильована і невпевнена в собі, сама не знала, що з нею діється. Страх, який загрозливо тлів у ній, примушував тікати від небезпеки, від цього наполегливого чоловіка, який побіжить слідом і схопить її, але одночасно вона відчувала і жаль за тим, що він не зробив цього. У цю мить вона, як ніколи, була близькою до зради, до того, щоб таки переступити межу дозволеного, перейти рамки легкого і приємного флірту, який їй так подобався і який вона переживала так часто, завжди в останній момент уникаючи небезпеки. Та гордість не дозволила барону скористатися її миттєвою слабкістю. Він був занадто переконаний у своїй перемозі, щоб

оволодіти цією жінкою у момент сп'яніння і розгубленості, він хотів чесної гри, хотів, щоб вона віддалася йому цілком свідомо. Тікати їй нікуди. Він побачив, що солодка отрута вже проникла в її кров.

Вона вибігла сходами нагору і змушена була на мить зупинитися і перепочити, притиснувши руку до серця, яке несамовито калатало в грудях. Її нерви були перенапружені. З грудей вирвалося полегшене зітхання, адже їй вдалося уникнути небезпеки, хоча був у цьому зітханні і жаль, якого вона не усвідомлювала, бо в її думках і почуттях панував сильний хаос і занадто сильно паморочилося в голові. Із напівзаплющеними очима, ніби п'яна, вона навшпиньки дійшла до дверей своєї кімнати і полегшено зітхнула аж тоді, коли взялася рукою за холодну клямку. Аж тепер вона відчувала себе у безпеці!

Тихо прочинила двері до кімнати. А вже за мить перелякано відсахнулася. У темряві кімнати, десь далеко, у самому кутку, щось ворухнулося. Її напружені нерви не витримали, і вона мало не покликала на допомогу, але тут почувся сонний голос:

– Це ти, мамо?

– Боже, що ти там робиш? – вона підбігла до дивана, де згорнувся калачиком Едгар, який щойно прокинувся від звуку прочинених дверей. Спершу вона перелякалася, що дитина захворіла або щось трапилось.

Але Едгар заспано і з докором у голосі сказав:

– Я так довго чекав на тебе, що аж заснув.

– Навіщо ж ти чекав?

– Через слонів.

– Яких слонів?

Аж тепер вона пригадала, що пообіцяла синові ще сьогодні розповісти все про полювання і пригоди. І хлопець у своїй дитячій наївності та легковірності терпляче чекав її приходу, влаштувавшись на дивані її кімнати, а не

дочекавшись, заснув. Цей дивний вчинок обурило її. Точніше, вона була зла на себе, відчувала сором і провину, але хотіла заглушити ці почуття.

– Негайно йди спати, ти, невихований хлопчисько! – крикнула вона на нього.

Едгар здивовано подивився на неї. Чому вона така люта на нього, адже він не зробив нічого поганого? Але його здивування ще більше розізлило її.

– Негайно до своєї кімнати! Щоб я тебе тут не бачила! – розлючено повторила вона, відчуваючи, що несправедлива до нього.

Едгар мовчки пішов до себе. Він був дуже втомлений і крізь сонну пелену, що огорнула його свідомість, відчував, що мати не дотримала слова і була з ним несправедлива. Але він не образився. Утома притлумила всі його почуття. А крім того, він був злий на себе за те, що заснув тут, у маминій кімнаті, замість того, щоб дочекатися її. «Як мала дитина», – сказав він сам собі перед тим, як остаточно заснути.

Бо відучора він ненавидів власне дитинство.

Перестрілка

Барон погано спав цієї ночі. Перервати любовну пригоду на найцікавішому місці і піти спати, так і не досягнувши бажаного, – це небезпечно. Після ночі, сповненої мислими і гарячих снів, він уже майже шкодував про те, що не скористався миттєвою слабкістю своєї жертви і не проявив наполегливості. А коли вранці, ще сонний і в поганому настрої, спустився снідати, хлопець вистрибнув йому назустріч із якогось сховку, захоплено кинувся на ший і почав мордувати тисячами запитань. Едгар був щасливий, що його дорослий друг може приділити хвилю часу тільки йому і не доведеться ділити його увагу з мамою. Тепер барон повинен розповідати все тільки Едгарові, а не мамі, бо мама, попри свою обіцянку, так нічого і не переказала синові про дивовижні пригоди нового знайомого. І малий засипав бідного барона, якому з великими труднощами вдавалося приховати свій поганий настрій, сотнями набридливих дитячих питань. У ці питання він намагався вкласти переконливі докази своєї любові. Едгар був неймовірно щасливий від того, що його друг, приходу якого він терпляче очікував ще з самого ранку, нарешті з'явився.

Барон відповідав грубувато. Йому вже набридли ці дитячі вистежування Едгара, наївні питання і нестримність почуттів. Скільки можна проводити дні в товаристві дванадцятирічного хлопця і розмовляти про різні дурниці. Тепер йому хотілося тільки одного – якомога швидше добитися свого і залишитися нарешті на самоті з матір'ю хлопця, а постійна присутність Едгара перетворювала це на проблему. Він уже почав шкодувати, що необачно пробудив у хлопцеві таку палку приязнь, але не бачив жодної можливості позбутися надто нав'язливого друга.

Хоча спробу він таки зробив. О десятій вони домовилися усі разом піти на прогулянку, тож до того часу барон дозволив хлопцеві теревенити у себе під вухом, сам при цьому переглядав газети, час від часу докидаючи слово до розмови, аби не образити малого. А коли стрілка майже сягнула домовленої цифри, він, ніби раптом щось пригадавши, попросив Едгара сходити до готелю навпроти і запитати, чи вже приїхав граф Грундгайм, його батько.

Хлопець нічого не запідозрив і був дуже радий нарешті прислужитися чимось другові. Гордий за свою роль посланця, він миттю зістрибнув зі свого місця і з такою швидкістю помчав дорогою, що люди здивовано озиралися йому вслід. Але Едгар хотів продемонструвати, яким швидким уміє бути, коли йому доручають важливі завдання. У готелі йому сказали, що граф ще не приїхав і навіть не повідомляв про свій приїзд. Цю новину він приніс назад, промчавши усю відстань усе з тою ж неймовірною швидкістю. Але не знайшов барона у вестибюлі. Тоді постукав у двері його кімнати, але там теж ніхто не відповідав. Хлопець стривожено обійшов усі кімнати – музичний салон, кав'ярню, побіг до маминої кімнати, щоб запитати її, але і мами не виявилось на місці. А коли він уже зовсім втратив надію довідатися хоча б щось, то запитав порт'є, і дуже здивувався, почувши, що його мати і барон кілька хвилин тому кудись вийшли удвох.

Едгар терпляче чекав, наївно не сподіваючись нічого поганого. Вони точно повернуться через кілька хвилин, цього він був певен, адже баронові потрібно знати, що сказали у сусідньому готелі. Але години спроквола розтікалися в повітрі, і Едгар поволі починав непокоїтися. Відтоді, як цей чужий чоловік з'явився у його безтурботному житті зі своїми спокусами, Едгар весь час був напружений, знервований, забіганий. У тендітній дитячій душі кожне хвилювання залишає глибокий слід. Хлопець був блідим, його повіки нервово тремтіли. Він чекав і чекав, спершу терпляче, потім схвильовано, а далі вже зі сльозами на очах. Але у нього так і не виникло жодної підозри. Сліпа довіра до нового чудового друга примушувала його думати хіба що про якусь помилку, і

потай він навіть побоювався, що неправильно зрозумів своє завдання.

Дивно було лише те, що коли вони повернулися, пожвавлені приємною бесідою, то зовсім не здивувалися, побачивши його. Здавалося, їм не дуже і бракувало його:

– Ми йшли тобі назустріч, думали побачити тебе дорогою, Еді, – сказав барон і навіть не запитав, як там справи з його дорученням.

А коли хлопець, зовсім переляканий, що вони марно шукали його, почав допитуватися, якою дорогою вони йшли, і виправдовуватися, що сам він побіг вулицею навпростець, обравши найкоротший шлях, мама обірвала його:

– Добре вже! Добре! Діти не повинні так багато говорити.

Едгар почервонів від люті. Вже вдруге вона так жорстоко принижує його на очах у друга. Навіщо вона це робить? Чому весь час намагається поводитися з ним, як із дитиною, тоді як насправді, і у цьому він був цілковито впевнений, – він давно вже дорослий. Мабуть, вона заздрить йому, адже в нього тепер є друг, і хоче забрати його друга собі. Тоді мати зумисне повела барона іншою дорогою. Але Едгар не дасть принижувати себе і буде боротися. Він вирішив, що сьогодні за обідом не скаже до матері ні слова і спілкуватиметься лише зі своїм другом.

Але це було не так просто. Трапилося саме те, чого він найменше сподівався: його впертість ніхто не зауважив. Здається, вони не бачили навіть його самого. І це після того, як учора тільки про нього і розмовляли! Вони переговорювалися одне з одним через голову хлопця, жартували і сміялися, так, ніби він сидів під столом, а не поряд із ними. Його щоки побуряковіли, у горлі застряг болючий клубок і від образи перехопило подих. Він із жахом усвідомив своє повне безсилля. Він приречений сидіти спокійно і спостерігати, як мати забирає собі його друга, єдину людину, яку він любив, а він навіть не може захиститися, а змушений мовчки спостерігати за цим. Йому хотілося встати і стукнути обома кулаками по столу. Хоча б для того, щоб вони помітили його. Але він стримався, просто поклав виделку і ножа біля тарілки і не проковтнув ні шматочка. Та навіть цей суворий піст довший час залишався непоміченим, мати зауважила це, аж коли подали десерт, і поцікавилася, як він себе почуває. «Це просто жахливо, – подумав він собі. – Вона завжди цікавиться лише тим, чи я не захворів, – про решту їй байдуже». Він коротко відповів, що не голодний, і вона заспокоїлася.

Завоювати їхню увагу, здається, було взагалі неможливо. Барон, схоже, зовсім забув про його існування, він за увесь час не промовив до хлопця жодного слова. Сльози все невідворотніше наvertалися Едгарові на очі, аж довелося застосувати дитячу хитрість і закритися серветкою, щоб ніхто не зауважив, як гарячі краплини покотилися йому по щоках і замочили солоним губи. Він зітхнув із полегшенням, аж коли вони встали з-за столу.

Під час вечері мати запропонувала поїхати разом до церкви Святої Марії. Едгар, почувши це, закусив губу. Отже, тепер вона ні на мить не залишить його наодинці з другом. Але і це було ще не все. Найгірший момент очікував його, вже коли вони вставали з-за столу, тоді мати сказала:

– Едгаре! Ти зовсім запустив навчання. Не хочеш хоча б раз посидіти вдома і повчитися?

І він знову люто стиснув свої дитячі кулачки. Весь час вона принижує його на очах його друга, весь час нагадує йому, що він ще маленький, повинен ходити до школи, а дорослі лише терплять його у своєму товаристві. Але цього разу її наміри були надто вже очевидними. Він не відповів, а лише мовчки розвернувся і пішов геть.

– Ну от, знову образився, – засміялася вона і сказала до барона: – Хіба це аж така несправедливість – один раз годинку попрацювати?

І тут у серці хлопця раптом щось обірвалося і застигло, коли барон, той, що називав себе його другом і жартував з його надмірної слухняності і домосідства, раптом сказав:

– Справді, година або дві нікому не зашкодять.

Невже це було зізнання? Невже вони справді домовилися між собою і тепер об'єдналися проти нього? У погляді хлопця спалахнула лютя.

– Тато заборонив мені тут учитися. Тато хотів, щоб я тут відпочив і набрався сили, – скоромовкою виговорив він і з гордим усвідомленням своєї хвороби, ніби за останню надію, схопився за батьків авторитет. Це прозвучало як погроза. І що найдивніше: це слово справді налякало їх обох. Мати подивилася вбік і нервово забарабанила пальцями по столі. Між ними залягла напружена мовчанка.

– Як скажеш, Еді, – врешті промовив барон із силуваною посмішкою. – Не мені здавати іспити. Свої я вже давно провалив.

Але Едгар не засміявся з цього жарту, а лише подивився на барона уважним, суворим поглядом, який просвердлював наскрізь, ніби намагався проникнути в глибину душі. Що тут відбувається? Щось змінилося між ними. І хлопець не розумів чому. У його серці швидко стукотів маленький молоток – перша підозра.

Пекуча таємниця

«Що ж змінилося? – губився у здогадах хлопець, сидячи навпроти матері й барона в екіпажі. – Чому вони більше не ставляться до мене так, як раніше? Чому мама ховає очі, коли я дивлюся на неї? Чому барон усе жартує в моїй присутності та вдає з себе клоуна? І ніхто з них уже не розмовляє зі мною, як учора чи позавчора, так ніби їх підмінили. У мами сьогодні такі червоні губи: напевно вона їх підфарбувала. Давніше вона ніколи цього не робила. А він весь час морщить чоло, ніби його хтось образив. А я ж нічого їм не зробив, не сказав ні слова, яке могло б їх зачепити. Ні, це все не має зі мною нічого спільного, вони самі ставляться одне до одного не так, як раніше. Ніби зробили щось недозволене і ніяк не наважаться у цьому зізнатися. Вони вже не жартують, як учора, не сміються, вони пригнічені, ніби щось приховують. Приховують свою таємницю, про яку не хочуть мені розповідати. Але я мушу за будь-яку ціну довідатися її. Я вже навіть здогадуюся, що саме це може бути, мабуть, це та сама таємниця, яка відкривається, коли перед моїм носом зачиняють двері спальні, про яку пишуть у книгах і співають в опері, – чоловік і жінка стоять одне навпроти одного з розкритими обіймами, а потім так само палко відштовхують одне одного. Мабуть, це та сама таємниця, яка була з моєю французькою гувернанткою, коли вона посварилася з татом і її відправили геть. Усі ці речі якимось пов'язані, тут немає сумніву, але невідомо, як саме. Настав час довідатися про цю таємницю, схопити її, цей ключ, який відчиняє усі двері, перестати нарешті бути дитиною, від якої все приховують і замовчують, яку весь час обманюють. Зараз або ніколи! Я вирву в них цю жахливу таємницю», – на його чолі утворилася зморшка, з якою цей дванадцятирічний хлопчисько раптово постарів. Він занурився у свої невеселі роздуми, не звертаючи ні найменшої уваги на краєвид, який його оточував і виблискував свіжими та яскравими фарбами. Інтенсивна, ніби свіжовимита, зелень хвойних лісів на горах і все ще ніжний блиск долин, який буває лише ранньої весни. Він вдивлявся у чоловіка і жінку перед собою і намагався своїм чіпким поглядом, ніби вудкою, витягти з блискучої глибини їхніх очей страшну

таємницю. Ніщо так не розвиває усі здібності ще несформованого дитячого інтелекту, як болюча підозра, ніщо так не стимулює думку, як слід, що веде у невідомість. Часом лише тоненькі двері відділяють дітей від світу, що його ми називаємо справжнім, а випадковий подув вітру може розкрити ці двері перед ними.

Едгар відчував себе як ніколи близько від великої таємниці, вона була просто перед ним, на відстані витягнутої руки, все ще не розгадана, але вже зовсім близько. Це збуджувало його і додавало якоїсь раптової святкової серйозності. Він підсвідомо відчував, що опинився на межі власного дитинства.

А пара навпроти відчувала перед собою якийсь неясний опір, не здогадуючись про його джерело. І хоча в екіпажі їх було всього трое, здавалося, що бракує місця. Дитячі очі паралізували їх своїм темним гарячим блиском. Мати й барон лише зрідка наважувалися підняти очі, заговорити. Вони вже не могли більше повернутися до попереднього, світського тону розмови, бо за час перебування на самоті занадто заглибилися у зовсім інший настрій довірливої та інтимної бесіди, обміну небезпечними словами, за якими ховалися і тремтіли натяки на потаємні жадання. Розмова не клеїлася, час від часу хтось із них заговорював, але невдовзі знову замовкав, ніби спотикаючись об затяте мовчання хлопця.

Це його вперте мовчання було особливо обтяжливим для матері. Вона обережно зиркнула на нього збоку і перелякалася, бо вперше помітила, наскільки схожою є манера хлопця зціплювати зуби і міцно стискати губи на те, як виражає свою лють її чоловік. Їй було неприємно саме тепер згадувати про чоловіка, адже вона збиралася потай зрадити йому. Блідий кароокій хлопець із насупленим чолом здавався їй тепер приви́дом, сторожем її сумління, а його присутність у тісному фаєтоні була особливо нестерпною. І тут Едгар раптом підняв на неї очі й уважно дивився протягом секунди. Але вони обоє врешті не витримали і знову опустили очі: вони вперше в житті відчули ворожість одне до одного. Досі вони завжди сліпо довіряли одне одному, але тепер щось між ними, між матір'ю і сином, раптом змінилося. Уперше в житті вони почали спостерігати одне за одним, відділивши свої долі одну від одної, і потай відчули взаємну ненависть. Але ця ненависть була ще занадто новим, незваним відчуттям для того, аби вони могли зізнатися в цьому.

Усі трое зітхнули з полегкістю, коли коні знову зупинилися біля готелю. Прогулянка вийшла невдалою – усі це відчували, але ніхто не наважувався сказати вголос. Едгар першим зіскочив на землю. Його мати послалася на

головний біль і поспіхом піднялася до своєї кімнати. Вона втомилась і хотіла побути на самоті. Едгар і барон залишилися наодинці. Барон розплатився з кучером, подивився на годинник і пішов до вестибюлю, не звертаючи уваги на малого. Він пройшов повз хлопця, навіть не глянувши на нього, його постать була ідеально стрункою, а хода легкою і пружною, – ще вчора Едгар намагався перед дзеркалом наслідувати цю манеру ходи, яка так подобалася йому. А тепер цей чоловік взагалі його не помічає. Здається, він просто забув про існування Едгара і залишив його стояти біля кучера, ніби когось незнайомого.

В Едгара всередині щось луснуло і розділилося навпіл, коли він побачив, як барон проминув його, хоча він і досі відчував, що обожнює свого колишнього друга. Його охопив розпач через таку байдужість барона, який навіть не зачепив його полою пальта, не промовив ані слова, хоча хлопець не відчував за собою жодної провини. Тут Едгар не витримав і стриманість, яка досі давалася йому такою дорогою ціною, покинула його, з його тендітних дитячих плечей спав штучно накинута на них непомірний тягар гордості, він знову перетворився на дитину, маленьку і принижену, якою був учора і раніше. І мимоволі він кинувся за бароном. Його ноги тремтіли і підкошувалися, але він стрімко пробіг дрібними кроками і на сходах перегородив баронові шлях. А потім промовив голосом, у якому бриніли сльози:

– Що я вам зробив такого? Чому ви мене не помічаєте? Чому ви раптом стали зі мною так поводитися? І мама також? Чому ви весь час відсилаєте мене геть? Я заважаю вам чи, може, я зробив щось не так?

Барон злякався. У голосі хлопця було щось зворушливе, і він збентежився та відчув співчуття до наївної дитини.

– Еді, ну що ти вигадуєш! У мене сьогодні просто був поганий настрій. А ти чудовий хлопець і подобаєшся мені. Справді.

І він потріпав його за волосся, але при цьому намагався дивитися вбік, щоб не бачити цих велетенських вологих дитячих очей, у яких світилося благання. Йому стало соромно за комедію, яку він розіграє. Він шкодував, що так жорстоко зіграв на почуттях цієї дитини, а цей тоненький голос, у якому звучали притлумлені ридання, робив йому боляче.

– Іди до себе, Еді, сьогодні ввечері все знову буде добре, побачиш, – заспокоював він хлопця.

– І ви скажете мамі, щоб вона не відсилала мене спати?

– Добре, добре, Еді, я не дам їй цього зробити, – засміявся барон. – А тепер іди до себе, я мушу переодягнутись до вечері.

І Едгар пішов, трохи заспокоївшись. Але незабаром у його серці знову закалатав молоточок. Відучора він подорослішав на кілька років, і тепер у його дитячих грудях був незнаний досі гість – недовіра.

Він чекав. Незабаром усе проясниться. Вони знову сиділи всі разом за столом. О дев'ятій мати і справді не відіслала його спати. Він почав непокоїтися. Чому саме сьогодні вона залишила його тут, адже завжди вона була такою пунктуальною? Барон розповів матері про їхню розмову і його прохання? І раптом хлопець пошкодував, що побіг сьогодні за бароном із такою довірою в серці. О десятій його мати раптом піднялася й попрощалася з бароном. І, як не дивно, той зовсім не здивувався такому ранньому прощанню і не спробував затримати її, як робив це раніше. Молоток у душі хлопця стукав усе сильніше.

Настав час для остаточного прояснення. Він також піднявся і мовчки пішов слідом за матір'ю. Але при виході раптом непомітно подивився вгору. І справді, у цей момент він упіймав недвозначний погляд матері на барона, посмішку таємної згоди між цими двома. Отже, барон його зрадив. Це пояснювало таке раннє прощання: вони хочуть заколисати його пильність сьогодні, щоб завтра він більше не заважав їм.

– Негідник, – пробурмотів він.

– Що ти маєш на увазі? – запитала мати.

– Нічого, – відповів він крізь зуби.

У нього тепер також була таємниця. І вона значила ненависть, сильну ненависть до них обох.

Мовчання

Едгар більше не хвилювався. Нарешті у нього в душі було одне-едине чисте, ясне почуття: ненависть і відверта ворожість. Тепер, коли він уже був певен, що заважає їм, перебування у їхньому товаристві стало для нього особливо вишуканою і жорстокою насолодою. Його тішила думка, що він перешкоджає їм і виступає проти них з усією зібраною в кулак люттю. Насамперед він показав зуби баронові. Коли той вранці спустився донизу і кинув йому: «Привіт, Еді», хлопець, не підіймаючи голови і залишаючись у своєму фотелі, сухо пробурмотів: «Доброго ранку».

– Мама вже внизу?

– Не знаю, – відповів Едгар, не відриваючись від газети.

Барон здивувався. Що б це мало значити?

– Ти погано спав, Еді?

Але жарт не допоміг.

– Ні, – гаркнув хлопець, не перериваючи читання.

– Дурне теля, – пробурмотів собі під ніс барон, знизав плечима і пішов геть.

Це було офіційне оголошення війни.

З мамою Едгар теж тримався холодно і ввічливо. Її невмілу спробу відіслати його на тенісний корт він спокійно і впевнено відхилив. На його міцно стиснутих губах з'явилася гірка посмішка, яка ясно свідчила про те, що він не дасть себе більше обманювати.

– Краще я піду з вами на прогулянку, мамо, – сказав він із фальшиво зіграною привітністю й уважно подивився їй в очі. Ця відповідь явно їй не сподобалася. Вона трохи повагалася, ніби шукаючи правильну відповідь, а потім сказала:

– Чекай на мене тут, – і пішла снідати.

Едгар чекав. Але його недовіра ставала все більшою. Неспокій заволодів ним, і тепер він намагався знайти у кожному сказаному кимось із них слові ворожі наміри. Недовіра зробила його надзвичайно здогадливим. І замість того, щоб чекати у вестибюлі, як веліла йому мати, він вийшов надвір, до головного входу, звідки було видно і бічні двері. Щось у ньому запідозрило обман. Але вони більше не втечуть від нього. На вулиці він заховався за дровітнею, щоб стежити, самому залишившись непоміченим, як це робили герої його книг про індіанців. І десь за півгодини на його обличчі з'явилася задоволена посмішка – мати і справді вийшла з бічних дверей із букетом троянд у руках і в супроводі зрадника-барона.

Обое здавалися щасливими. Невже вони вже зітхнули з полегшенням, раді, що втекли від нього і можуть залишитися наодинці зі своєю таємницею? Вони розмовляли й сміялися, збираючись на прогулянку лісовою стежкою.

Тепер настав сприятливий момент. Едгар вийшов широкими кроками з-за дров, ніби випадково опинившись на цьому місці, і невимушено пішов у їхній бік, повільно, дуже повільно, аби досхочу натішитися з їхнього збентеження. Обое були вражені і обмінялися здивованими поглядами. Повільно, з награною невимушеністю, він підійшов упритул і уважно подивився на них.

– Он ти де, Еді, а ми тебе шукали всередині, – врешті сказала мати.

«Як нахабно вона бреше», – подумав малий. Але його губи не ворухнулися, надійно зберігаючи таємницю ненависті.

Усі трое розгублено застигли на місці. Кожен спостерігав за іншими.

– Ну що ж, ходімо, – розчаровано сказала мати і відірвала з букета одну з троянд.

Її ніздрі злегка тремтіли, а це завжди було ознакою роздратування. Едгар зупинився і зробив вигляд, ніби все це його не обходить, подивився у небо, зачекав, поки вони рушать із місця, і пішов слідом. Барон зробив ще одну спробу позбутися його.

– Сьогодні відбувається тенісний турнір. Ти колись таке бачив?

Але Едгар тільки зневажливо глянув на нього. Він не відповів, а лише склав губи, ніби збирався засвистіти. Таким було його рішення. Дитяча ненависть вишкірила зуби.

Небажана поява хлопця стала для матері та її шанувальника важким тягарем. Вони йшли попереду нього, як в'язні на прогулянці під пильним оком охоронця – міцно стиснувши кулаки. І хоча хлопець нічого не робив, його присутність з кожною миттю ставала все нестерпнішою. Він раз по раз кидав на них підозріливі погляди, вологі від сліз злості, застиглих в очах, був лютим і похмурим.

– Іди вперед! – раптом наказала мати, роздратована його постійним уважним прислуханням до розмови. – Не плутайся під ногами, це нервує!

Едгар послухався, але через кожні кілька кроків зупинявся, обертався і чекав на них, просвердлюючи їх уважним поглядом Мефістофеля[22 - Мефістофель – у християнській демонології один із семи дияволів, дух сумніву, злого посміху. Особливої популярності набув у зв'язку з трагедією німецького поета Й. В. Гете «Фауст».] в образі чорного пуделя, оточував і ловив їх у сітку ненависті, в якій вони почували себе, ніби в пастці.

Його промовисте мовчання псувало ім настрої, а його похмурий погляд весь час обривав розмову. Барон уже не наважувався фліртувати і з жахом спостерігав, як ця жінка знову віддаляється від нього, її пристрасть холоне від страху перед цим нестерпним і набридливим хлопцем. Вони кілька разів намагалися почати розмову, але це ніяк не вдавалося, і обоє втратили надію, тож крокували у мовчанні, дослухаючись лише до того, як шурхотять гіллям дерева, і до власних нервових кроків. Дитина зіпсувала всю прогулянку.

Тепер уже всі трое були настроєні вороже. Малий зловтішався, відчуваючи, як їхня лють безсило закипає проти нього, проти самого факту його зневаженого ними існування. Він примруженим оком роздивлявся похмуро обличчя барона. Бачив, як той скреготить зубами від люті і ледь стримується, аби не зірватися у невідповідний момент. Бачив і роздратування матері, як і те, що вони обоє все шукали приводу насварити його і відправити геть. Але він не давав їм такої можливості, його тактика ненависті була старанно обдуманна протягом довгих годин самотності, а тепер він бездоганно втілював цей план у життя.

– Ходімо назад! – сказала раптом мати.

Вона відчувала, що довго так не витримає і має щось зробити, щоб не закричати під цими тортами.

– Шкода, – спокійно відповів Едгар. – Тут так гарно.

Обоє помітили, що малий знущається з них. Але не наважилися нічого сказати, бо за два дні цей маленький тиран чудово навчився володіти собою. Жоден м'яз на його обличчі не здригнувся і не видав іронії. Вони мовчки пройшли весь довгий шлях назад, до готелю. Коли вони з сином залишилися вдвох у кімнаті, її роздратування не зникло. Вона різким жестом відкинула геть парасольку від сонця і рукавички. Едгар відразу ж помітив, що її нерви напружені і вона шукає приводу, щоб розрядитися на комусь, але саме цього він і домагався, тож спеціально не пішов до себе, щоб розлютити її ще більше. Вона ходила з кутка в куток, сідала і тарабанила пальцями по столі, а потім знову вставала.

– Ти тільки подивися, на кого ти схожий! Незачесаний, брудний! Як можна в такому вигляді з'являтися на люди! Тобі не соромно, ти ж уже дорослий!

Без жодного слова заперечення хлопець устав і пішов зачесатися. Це його мовчання, затяте і холодне, цей вираз знуцання на тремтячих губах доводили її до відчаю. Їй хотілося накинутися на нього з кулаками.

– Іди до своєї кімнати! – крикнула вона йому.

Вона не могла більше витримувати його присутності. Едгар мовчки посміхнувся і пішов.

Як вони тепер тремтять перед ним, бояться кожної миті, проведеної разом, бояться його безжального і невідступного погляду! І пропорційно до їхньої розгубленості перед ним зростала і його зловтіха. Тепер Едгар мучив їх обох, відчуваючи їхню беззахисність перед собою, із дитячою, ще майже тваринною жорстокістю. Барон не так гостро реагував на лютість хлопця, бо сподівався на те, що це лише настрій, дитяча гра, і не дуже тривожився, зосередившись на досягненні власної мети. Але мати все частіше втрачала контроль над собою. Можливість накричати на нього полегшувала її страждання.

– Не бався виделкою! – робила вона йому зауваження за столом. – Ти страшенно невихований, тобі ще рано сидіти за одним столом із дорослими.

Едгар тільки посміхався, схиляючи голову набік. Він знав, що вона сварить його з відчаю, і тішився, що дорослі зраджують себе такою поведінкою. Тепер його погляд був абсолютно спокійним, як погляд лікаря. Давніше він, мабуть, робив би капості, щоб подратувати їх, але ненависть швидко навчила його багато чого. І тепер він лише мовчав, мовчав і знову мовчав, аж поки вона не починала кричати під тиском його мовчання.

Мати більше не могла витримувати цього напруження. І коли вони вкотре встали з-за столу і Едгар пішов слідом за ними, вона зірвалася. Забула про обережність і викрикнула йому в обличчя всю правду. Вимучена його невтомним стеженням, вона стала на диби, немов кінь, якого замучили надокучливі мухи.

– Скільки ти ще будеш бігати за мною хвостом, ніби трирічна дитина? Мені набридло це. Діти не повинні весь час ходити слідом за дорослими. Запам'ятай це! Займися чимось сам хоча б на годину. Почитай або побався. Дай мені спокій! Мене нервує те, що ти все ходиш за мною з такою кислою міною.

Нарешті він вирвав у неї це зізнання! Едгар засміявся, а мати й барон розгубилися. Вона відвернулася і пішла геть, зла на себе за те, що не стрималася перед дитиною. Але Едгар тільки холодно промовив:

– Тато не хотів, щоб я сам ходив кудись. Він наказав мені обіцяти йому, що я буду обережним і не відходитиму далеко від тебе.

Він робив наголос на слові «тато», бо вже помітив, що це слово змушує їх напружитися. Отже, його батько також був замішаний у цій пекучій таємниці. Здається, у тата була якась потаємна влада над цими двома, бо вже саме згадування його імені лякало їх і примушувало знітитися. Цього разу вони знову нічого йому не сказали. Вони склали зброю. Мати пішла вперед, барон за нею. А позаду всіх ішов Едгар, але не понуро, ніби слуга, а твердо, суворо і невблаганно, ніби вартовий. Він подзвонював невидимим ланцюгом, яким зв'язав їх обох і з якого ім тепер було не вирватися. Ненависть зміцнила його дитячу силу, і він, невтаємничений, був тепер могутнішим за них обох, які володіли таємницею.

Брехуни

Але час не стояв на місці. У барона залишалося всього кілька днів, і треба було використати їх. Протистояти розлюченій дитині було марно, це відчували вони обоє, тому вирішили вдатися до останнього, зовсім негідного засобу хоча б на якийсь час уникнути його тиранії: до втечі.

– Віднеси ці листи на пошту і відправ рекомендованими, – звеліла мати Едгарові.

Вони удвох стояли у вестибюлі, а барон надворі розмовляв із фірманом.

Едгар із недовірою взяв два листи. Він помітив, що перед тим слуга виконував якесь доручення матері. Вони знову змовилися проти нього?

Він повагався.

– Де ти чекатимеш мене?

– Тут.

– Справді?

– Так.

– Але не йди нікуди! Стій і чекай тут на мене, поки я не повернуся, добре? – Він розмовляв із матір'ю майже суворо, віддавав їй накази, бо відчував свою перевагу.

Багато що помінялося за цих два дні.

І він пішов із листами до виходу. У дверях зіткнувся з бароном і заговорив з ним уперше за ці два дні:

– Я тільки збігаю на пошту, віднесу ці два листи, мама зачекає. Будь ласка, не їдьте нікуди без мене.

Барон поспіхом протиснувся повз нього досередини.

– Добре, добре, ми зачекаємо.

Едгар помчав на пошту. Там була черга. Якийсь дядько застряг біля віконечка і ставив десятки нудних запитань. Але нарешті завдання було виконано і можна було бігти назад, до готелю. Але там Едгар встиг побачити лише, як його мати і барон від'їхали геть у фіякрі.

Він нетямився від люті й ледь стримався, щоб не підняти каменяку і не шпурнути їм услід. Отже, вони таки втекли від нього, але ж за допомогою якої підлої і нахабної брехні! Те, що його мати може брехати, він знав відучора. Але те, що вона може так нахабно і відверто порушити щойно дану обіцянку, примусило його втратити останню довіру до неї. Він нічого більше не розумів у цьому світі, відколи слова, за якими, як він сподівався, стоїть дійсність, насправді виявилися лише кольоровими мильними бульбашками, які надуваються, а потім тріскають і зникають, не залишаючи ні сліду. Але що за страшна таємниця може примусити дорослих зайти аж так далеко, щоб обманювати дитину і тікати геть, немов злочинцям? У книгах, які він читав, люди вбивали й обманювали одне одного задля грошей, влади або королівств. Але яка була причина у цих двох тікати від нього, що ховають вони під своїми численними обманами? Він довго сушив собі голову над цим. Інтуїтивно відчував, що ця таємниця є замком, на який закривається дитячий світ, і завоювати цю таємницю означає нарешті стати дорослим, перетворитися на чоловіка. О, як він хотів довідатися цю таємницю! Але ясно думати йому не вдавалося. Його мучила лють на них за втечу, і від цього всі його думки переплуталися, він відчував себе, немов у гарячці.

Він побіг до лісу, де за деревами ніхто не міг побачити, як гарячі сльози заливають його обличчя.

– Брехуни! Собаки! Наволоч! Падлюки! – він змушений був голосно викрикнути всі ці слова, щоб не захлеснутися ними. Лють, неспокій, тривога, цікавість, безпорадність і зрада останніх днів, його програна битва за право подорослішати – усе це вирвалося тепер з його грудей пекучими сльозами. Це був останній плач його втраченого дитинства, прощальний вибух сліз, він востаннє по-жіночому віддався розкоші плачу. Протягом цієї години самовідданої люті він виплакав із себе все – довіру, любов, побожність, повагу – усе своє дитинство.

Хлопець, який повертався назад у готель, уже став зовсім іншою людиною. Він був холодним і діяв за точним розрахунком. Спершу пішов до своєї кімнати і старанно вимив обличчя й очі, щоб не дати цим двом потішитися слідами від

його сліз. А потім старанно підготував помсту. І спокійно, без тіні неспокою, почав чекати їхнього повернення.

У вестибюлі зібралося чимало народу, коли надворі до входу під'їхав екіпаж із обома втікачами. Кілька чоловіків грали в шахи, інші читали газети, жінки розмовляли. А за ними непорушно сидів блідий хлопець, його повіки злегка тремтіли. Коли його мати і барон зайшли досередини, то трохи збентежилися, зустрівши його так відразу, і не встигли вони ще вимовити заздалегідь приготовану побрехеньку, як він прямо й спокійно підійшов до них і з викликом сказав:

– Пане бароне, я хотів би поговорити з вами.

Барон зняковів. Він відчув, що його зловили на гарячому.

– Добре, добре. Згодом!

Але Едгар повторив дуже голосно і чітко, так, що могли чути всі довкола:

– Але я хотів би поговорити з вами негайно. Ви поводили себе негідно. Ви збрехали мені. Ви знали, що моя мама чекає на мене і...

– Едгаре! – вигукнула його мати, побачивши, що всі дивляться на них. – Едгаре! – і кинулася до нього.

Але хлопець, побачивши, що вона намагається його перекричати, вигукнув ще голосніше:

– Я повторюю вам перед усіма: ви нахабно збрехали мені, а це підло і підступно!

Барон зблід, усі присутні замовкли, дехто засміявся.

Малий сильно тремтів від збудження. Мати вхопила його за плече.

– Негайно йди до себе, а то я відшмагаю тебе при всіх! – хрипло промовила вона.

Але Едгар уже заспокоївся. Йому було прикро за те, що він поведився так емоційно. Він був незадоволений собою, бо планував порозмовляти з бароном крижаним тоном і принизити його, але лютя виявилася сильнішою за нього. Спокійно, без поспіху, він обернувся і попрямував до сходів.

– Пане бароне, вибачте, будь ласка, його невихованість. Ви ж знаєте, який він нервовий, – пробурмотіла жінка, розгублена під численними поглядами, які були прикуті до них.

Найбільше вона боялася скандалу і тепер намагалася якось виправити ситуацію. І замість того, щоб відразу втекти, вона спершу пішла до порт'є, розпитала, чи не було пошти і ще про якісь дрібниці, а вже аж потім піднялася нагору, зашурхотівши подолом сукні, ніби нічого не трапилось. Але за нею тихо шуміли голоси і стриманий сміх.

Дорогою їй хода сповільнилася. Вона завжди відчувала себе безпорадною у серйозних ситуаціях, тепер їй теж було страшно перед сценою, яка на неї чекала. Важко було б заперечити синові свою провину перед ним, а крім того, їй лякав його новий погляд, цей чужий і дивний погляд, який викликав у ній невпевненість і безсилля. Від страху вона вирішила спробувати діяти лагідно. Бо в битві роздратована дитина мала б перевагу над нею – це вона відчувала.

Вона тихенько відчинила двері. Едгар сидів у кімнаті, спокійний і незворушний. Він підняв на неї очі, в яких не було й тіні страху чи хоча б цікавості. Здавалося, він дуже впевнений у собі.

– Едгаре! – почала вона якомога м'якше. – Що ти собі таке вигадав? Мені було соромно за тебе. Як можна бути таким невихованим! І так нахабно поводити себе з дорослими! Ти мусиш негайно перепросити в пана барона.

Едгар подивився у вікно. Він сказав своє «ні» не лише їй, а й деревам у вікні.

Їй стало ще страшніше від його впевненості в собі.

– Едгаре, що з тобою відбувається? Ти дуже змінився останнім часом. Я просто не знаю, що думати. Ти ж завжди був розумною і чемною дитиною, з якою можна було про все домовитися. І раптом ти починаєш поводитися так, ніби в тебе вселився диявол. Чим тобі не догодив барон? Ти ж так захоплювався ним. А він

був до тебе такий добрий.

– Бо він хотів познайомитися з тобою.

Вона розгубилася.

– Дурниці! Не вигадуй! Як ти міг таке подумати!

Але тут малий не витримав.

– Він брехун, дуже нечесний чоловік. Він робить усе підступно і підло. Він хотів познайомитися з тобою, тому був милий зі мною і пообіцяв мені пса. Я не знаю, що він пообіцяв тобі і чому він такий милий з тобою, але і від тебе він щось хоче. Це правда, мамо. Бо інакше він не був би таким увічливим і привітним. Це поганий чоловік. Він бреше. Ти тільки подивися, як нещиро він усміхається. Я ненавиджу його, цього нещасного брехуна. Цього негідника...

– Едгаре, як можна так говорити про когось, – вона була розгублена і не знала, що казати.

У ній всередині ворухнулося непевне почуття, яке підказувало, що дитина каже правду.

– Він негідник, і ніхто мене не переконає, що це не так. Ти сама побачиш, досить лише придивитися. Чому він мене боїться? Чому ховається від мене? Бо знає, що я бачу його наскрізь, що знаю про його наміри. Він – негідник!

– Едгаре, як ти можеш казати таке! Як ти можеш! – Її мозок відмовлявся працювати, а пересохлі губи тільки повторювали раз по раз одне і те ж речення. Їй раптом стало дуже страшно, і вона не знала, кого боїться – барона чи власного сина.

Едгар побачив, що справив враження на матір. І йому захотілося перетягти її на свій бік, зробити з неї товариша у своїй ненависті, у боротьбі проти барона. Він підійшов до матері, ніжно обійняв її і заговорив лагідним голосом, який тремтів від збудження.

– Мамо, – сказав він. – Невже ти сама не помітила, що у нього недобрі наміри. Під його впливом ти сильно змінилася. Це ти змінилася, а не я. Він настроїв тебе проти мене, і все тільки для того, щоб бути з тобою без мене. Він хоче обдурити тебе, у цьому немає сумніву. Я не знаю, що він тобі пообіцяв. Я знаю тільки те, що він не дотримає обіцянки. Ти повинна стерегтися його. Той, хто збреше раз, зробить це і вдруге. Він поганий чоловік, йому не можна довіряти.

Цей голос, м'який і сповнений ридань, прозвучав ніби з глибини її власного серця. Відучора щось підказувало їй зробити так, як радить дитина, і цей внутрішній голос ставав усе відчутнішим. Але вона соромилася визнати, що її власний син має рацію. І втекла із невпевненості і розчулення, які охопили її, вона обірвала його різким реченням і випросталася:

– Діти не розуміють таких речей. Це не твоя справа. Ти мусиш поводитися пристойно. От і все.

Обличчя Едгара застигло у непроникну маску.

– Як хочеш, – холодно сказав він. – Я тебе попередив.

– Отже, ти не будеш перепрошувати?

– Ні.

Вони набурмосено стояли одне навпроти одного. Вона відчувала, що під питанням опинився її авторитет.

– Тоді ти істимеш тут, у себе в кімнаті. Один. І не з'являтимешся до спільного столу в ідальні, поки не перепросиш. Доведеться навчити тебе пристойної поведінки. Ти не вийдеш зі своєї кімнати без мого дозволу. Зрозумів?

Едгар засміявся. Ця зверхня посмішка, здавалося, вже зрослася з його губами. Усередині він був злий сам на себе. З його боку було по-дурному знову піддатися почуттям і ще й спробувати застерегти цю брехунку.

Мати вийшла з кімнати, навіть не глянувши на нього. Їй було страшно від погляду цих прозірливих очей. Син лякав її відтоді, як почав помічати занадто

багато і відкрито говорив їй про речі, яких вона уникала. Її лякало відчуття, ніби її внутрішній голос, її сумління відділилося від неї, втілилося у постать її власної дитини і тепер постійно буде поряд і застерігатиме її, знущатиметься з неї. Досі дитина завжди була поряд із її життям, була прикрасою, іграшкою, чимось милим і добре знаним, зрідка – трохи обтяжливим, але це завжди було щось дуже суголосне з її життям. Тепер син уперше пішов проти її волі. І до її думок про нього знай домішувалося щось схоже на ненависть.

Але коли вона, трохи втомлена, спускалася сходами, голос дитини виривався з її власних грудей.

– Ти повинна берегтися його.

Це застереження важко було заглушити. Вона зупинилася біля дзеркала і зазірнула у нього, вивчаючи власне відображення, – вдивлялася уважно, ще уважніше, аж поки її уста не округлилися в усмішку і з них не зірвалося небезпечне слово. Голос усе ще звучав усередині, але вона підняла руки догори, ніби струшувала з себе ці невпевнені роздуми, і кинула в дзеркало рішучий погляд. Потім поправила сукню і пішла донизу впевненою ходою гравця, який кидає на зелене сукно свій останній золотий.

Сліди в місячному світлі

Едгарові принесли їжу до кімнати, де він відбував свій домашній арешт. Коли за кельнером клацнув замок у дверях, малий аж підскочив від гніву. Напевно, це його мати веліла зачиняти двері на замок, ніби Едгар був диким звіром. У нього в голові заворушилися похмурі думки.

«Цікаво, що відбувається там, унизу, поки я тут сиджу під замком? О, ця таємниця, яку я відчуваю щоразу, коли опиняюся поміж дорослими, таємниця, через яку вони зачиняють від мене двері вночі, стишують голоси, якщо я випадково опиняюся поруч, ця велика таємниця, до якої я за останні дні підійшов уже так близько, яку майже тримав у руках, але так і не можу зловити! Що я тільки не робив, аби здобути її! Колись я викрав у тата з письмового столу книги і прочитав їх, усі ці дивні речі там були описані, але я нічого не зрозумів. Мабуть, існує якась печать, у мені чи в комусь іншому, і спершу треба зірвати її, щоб збагнути таємницю. Я просив нашу покоївку пояснити мені незрозумілі місця у книгах, але вона тільки посміялася з мене. Бути дитиною жахливо, коли тебе все

цікавить, але нікого не можеш ні про що запитати, весь час ці дорослі тебе висміюють, так ніби ти дурний і ні до чого не здатний. Але я довідаюся про все, я відчуваю, що незабаром буду все знати. Частина таємниці вже в моїх руках, і я не випущу її, поки не довідаюся всього!»

Він прислухався, чи ніхто не йде. Легкий вітерець прослизнув поміж деревами за вікном і розколов застигле дзеркало місячного світла на сотні друзок, які розлетілися поміж гілок.

«Ці двоє планують щось недобре, інакше вони не вигадували б стільки брехливих відмовок тільки для того, щоб відіслати мене геть. Напевно, тепер вони сміються з мене, ці нещасні, тішаться, що нарешті позбулися мене, але я буду сміятися останнім. Це було по-дурному з мого боку дозволити зачинити себе тут і дати їм повну свободу замість того, щоб ходити за ними слідом і стежити за кожним їхнім словом і жестом. Я знаю, дорослі завжди необережні. Ці також чимось себе зраджать. Вони думають про нас, що ми ще зовсім маленькі і спимо вечорами, але забувають при цьому, що можна лише удавати сон і підслуховувати, що можна прикидатися дурним, але насправді бути дуже розумним. Нещодавно у моєї тітки народилася дитина, і вони знали про це задовго до народження, але переді мною вдавали, ніби для них це несподіванка. Але я також усе знав, бо чув їхню розмову за кілька тижнів перед тим, коли вони думали, ніби я сплю. Цього разу я також перехитрю їх, цих негідників. Якби я тільки міг проникати крізь двері, я би з таким задоволенням підслухав їх тепер, коли вони вважають себе у безпеці. Може, мені подзвонити, тоді прийде покоївка і запитає, що мені треба. Або я можу погаласувати, розбити посуд чи щось подібне, і тоді також відчиняться двері. І я вислизну в коридор і зможу підслухати їх. Але ні, це не підходить. Ніхто не повинен бачити, як погано вони поведуться зі мною. Для цього я занадто гордий. Я помщуся їм за все завтра».

Унизу засміялася якась жінка. Едгар здригнувся, дослухаючись, чи це, часом, не його мати. У неї була причина тішитися, сміятися над своїм маленьким і безборонним сином, якого можна зачинити в кімнаті, коли він засильно набридатиме, якого можна закинути в куток, як жмуток мокрого одягу. Він обережно висунувся з вікна. Ні, це була не його мама, а якісь чужі дівчата, які насміхалися з хлопця.

І в цей момент він раптом зауважив, що його вікно розташоване зовсім невисоко. І щойно він це встановив, як відразу ж до голови прийшла ідея вистрибнути на вулицю і підслухати їх у момент, коли вони зовсім цього не сподіваються. Його

охопила радість за власну кмітливість. На мить йому здалося, ніби він тримає в руках велику таємницю свого дитинства, а вона світиться усіма вогнями. «Швидше! Геть звідси!» – підганяв його внутрішній голос. Він озирнувся, але не побачив ніякої небезпеки. Навколо не було жодної душі. І він вистрибнув. Під ногами тихо заскрипів гравій, але цього ніхто не зауважив.

За ці два дні вистежування і підслуховування стало основним задоволенням у його житті. І це задоволення тепер було змішане зі страхом, коли він навшпиньки прокрадався під стіною готелю, старанно оминаючи освітлені ліхтарями ділянки. Спершу він, обережно притиснувшись носом до скла, роздивився ресторан. За їхнім столиком не було нікого. Тоді він пішов далі, від вікна до вікна. Не наважувався зайти досередини, бо боявся випадково зустріти їх у коридорі. Їх ніде не було. Але раптом він побачив дві тіні, які виходили з дверей, і ледь встиг заховатися у темряву перед тим, як упізнав свою матір у компанії незмінного супутника. Отже, він прийшов дуже вчасно. Про що вони розмовляли? Він не розумів. Вони говорили тихо, а вітер неспокійно шарудів між деревами. Але ось прозвучав сміх його матері. Це був дивний сміх, він ніколи раніше не чув, щоб вона так сміялася – захлиналася, ніби її лоскотали, але водночас нервово і збуджено, він відчув щось чуже у цьому сміхові і злякався. Вона сміялася. Отже, ніякої небезпеки у тому, чим вони займаються, не було. Те, що від нього приховують, – це не щось велике і страшне. Едгар був трохи розчарований.

Але чому вони вийшли з готелю? І куди прямують удвох серед ночі? Високо в горах, мабуть, дув сильний вітер, бо небо, ще мить тому ясне і зоряне, раптом потемніло. Чорні рушники, накинуті невидимими долонями, час від часу закривали місяць, і ніч ставала такою непрозорою, що часто неможливо було розгледіти навіть стежки під ногами. Але щойно місяцеві вдавалося звільнитися, як усе довкола знову виблискувало у його м'якому світлі, що його він розливав під собою, ніби холодне срібло. Ця гра світла й тіні була таємничою і захопливою, як гра жінки, яка то оголює, то закриває своє тіло. І ось краєвид знову здер із себе покривало: Едгар побачив перед собою на стежці два силуети, точніше, один, який складався з двох фігур, що йшли, щільно притиснувшись одна до одної, так ніби їм було страшно і вони намагалися позбутися свого страху в тісних обіймах. Але куди йдуть ці двоє? Сосни стогнали, а в лісі вирував якийсь неспокій, ніби там тривало полювання. «Я піду за ними, – подумав Едгар. – Вони не почують моїх кроків посеред цього завивання вітру в лісі». І, поки вони йшли вниз прямою дорогою, він перебігав у хащах від дерева до дерева, ховаючись у тінь. Хлопець уперто і невблаганно пересувався слідом за ними, був удрячий вітрові, який робив нечутними його кроки, але одночасно проклинав його, бо вітер заносив убік від нього їхні слова. Якби йому хоч раз удалося почути їхню

розмову, таємниця була б уже в нього в руках.

А двоє внизу нічого не підозрювали. Вони відчували себе на самоті посеред цієї неспокійної ночі і дослухалися до хвилювання, яке наростало у них усередині. У них не виникало ні найменшої підозри щодо того, що вгорі, над стежкою, за ними пильно стежить пара цікавих очей, яким не дає спокою ненависть. Раптом вони зупинилися. Едгар теж зупинився і притиснувся до дерева. Йому стало дуже страшно. А якщо вони зараз раптом повернуть назад і швидше за нього дійдуть до готелю, а там мама побачить його порожню кімнату? Тоді все пропало, вони здогадаються, що він потай їх підслуховував. І йому вже ніколи не вдасться довідатися їхню таємницю. Але вони вагалися, мабуть, не могли домовитися. На щастя, яскраво світив місяць і хлопець міг чітко все роздивитися. Барон показав на темну вузьку стежку, яка вела донизу, в долину, там світло місяця не розливалось широкими смугами, як тут, на стежці, а лише пробивалося окремими краплинами і променями.

«Чому він хоче спуститися туди?» – злякано подумав Едгар.

Його мати, здається, відмовлялася, але барон намагався переконати її. З того, як він жестикулював, було зрозуміло, що його наполягання стають усе більш рішучими. Хлопець перелякався ще більше. Чого цей негідник хоче від його мами? Навіщо намагається затягти її кудись у темряву? В уяві хлопця раптом виникли епізоди з прочитаних книг, бо свій життєвий досвід він наразі міг черпати тільки з них, і в цих епізодах траплялися вбивства та викрадення, злочини, скоєні у темряві. Точно, він збирається убити її, і тому так важливо, щоб Едгара не виявилось поряд і щоб вона погодилася прийти з ним у це безлюдне і темне місце. Мабуть, зараз варто закричати і покликати на допомогу. Убивця! Малий уже збирався вигукнути це страшне слово, але губи його пересохли і він не зміг нічого сказати. Його нерви напружилися, від збудження він ледь тримався на ногах – і тут у нього під руками тріснула гілка.

Обоє злякано озирнулися і втупилися в темряву. Едгар застиг на місці і ще більше притиснувся до дерева, намагаючись заховати своє маленьке тіло в тіні. Запала мертва тиша. Але вони, здається, налякалися.

– Ходімо назад, – почув він голос матері.

Це прозвучало стривожено. Барон погодився – мабуть, також занепокоївся. І вони повернули назад, тісно притиснувшись одне до одного. Едгарові пощастило, що вони були настільки зайняті собою. Він продирався на всіх чотирьох кінцівках по землі, вкритій глицею, його долоні були в крові, але нарешті він дістався до повороту в лісі й звідти щодуху помчав назад, до готелю. Кількома стрибками вибіг по сходах. На щастя, ключ, яким його зачинили, залишився у дверях, він повернув ключа, миттю забіг до кімнати і скочив до ліжка. Минуло кілька хвилин, поки його серце заспокоїлося і не гатило більше з усієї сили в груди, ніби серцевина розхитуваного дзвону.

Тоді він наважився встати, підійшов до вікна і дочекався їхнього приходу. Чекати довелося досить довго. Мабуть, вони йшли дуже, дуже повільно. Він обережно визирав з-за віконної рами. Ось вони поволі наближаються, на їхньому одязі розлите місячне світло. У цьому зеленкуватому освітленні вони скидаються на привидів, і хлопцеві знову стало страшно і цікаво, чи справді барон убивця, а Едгарові своєю присутністю вдалося запобігти страшній трагедії. Їхні білі, мов крейда, обличчя було дуже чітко видно у нічному освітленні. На матеріному лиці було відчуття райського блаженства, хлопець ніколи раніше не бачив її такою, а обличчя барона, навпаки, виражало незадоволення і роздратування. Напевно, через те, що не вдалося здійснити задумане.

Вони підійшли зовсім близько. Уже біля самого готелю відстань між ними збільшилася. Цікаво, чи подивляться вони нагору? Але вони не подивилися. «Ви забули про мене, – із люттю і потаємним тріумфом подумав Едгар. – Але я про вас не забув. Ви, мабуть, думаєте, що я сплю або що мене взагалі не існує, але ви ще пошкодуєте про цю свою помилку. Я стежитиму за кожним вашим кроком, аж поки не вирву в цього негідника його таємницю, цю жахливу таємницю, яка не дає мені спати ночами. Я розірву вашу дружбу. Я не сплю».

Обое поволі наближалися до входу. І коли вони один за одним заходили до готелю, їхні тіні на мить знову злилися і єдиною чорною тінню прослизнули в двері. І майданчик перед готелем знову спорожнів і виблискував у місячному світлі, ніби широке засніжене поле.

Напад

Едгар відійшов од вікна. Він важко дихав і здригався від жаху. Він ще ніколи в своєму житті не опинявся так близько від таємниці. Світ хвилювань,

захоплюючих пригод, світ убивств і обманів у його уяві досі завжди був розташований лише у книгах, у казках, у мріях, у несправжньому і недосяжному житті. Але тепер він відчув себе у самій гущі цього жахливого світу, і вся його істота пережила сильний струс через цю несподівану зустріч. Ким був цей таємничий чоловік, який так раптово вдерся у їхнє спокійне існування? Невже він справді вбивця і тому весь час намагається завести його матір у якийсь віддалений безлюдний і темний куток? Здається, найгірше ще попереду. Але хлопець не знав, що йому робити. Вирішив, що завтра ж напише або дасть телеграму батькові. Але чи не буде це надто пізно? А що як найстрашніше станеться ще сьогодні ввечері, адже мати ще не повернулася і цей ненависний чужий чоловік усе ще поряд із нею.

Готельний номер, у якому мешкали Едгар із мамою, окрім звичайних дверей, мав ще декоративну порт'єру, яка прикривала вхід до кімнати з боку загального коридору. Між дверима і порт'єрою був проміжок завширшки із шафу. Едгар затиснувся у цю вузьку темну щілину і дослухався до кроків. Він вирішив ні на мить не залишати матір саму. Тепер, опівночі, коридор був порожнім, освітленим однією-єдиною лампою.

Хвилини тягнулися для хлопця нестерпно довго, але нарешті він почув обережні кроки на сходах. Насторожено прислухався. Це не була рішуча хода людини, яка прямує до своєї кімнати, а ледь чутні кроки, які все завмирили і сповільнювалися, ніби хтось дуже важко підіймався стрімкою і безкінечною стежкою. А під час зупинок чиїсь голоси то пошвавлено шепталися, то замовкали. Едгар тремтів від напруження. Цікаво, чи це вони? Невже вони досі разом? Шепіт був ще надто далеко. Але кроки, хоча і страшенно повільно, все ж наближалися. І от хлопець нарешті розчув ненависний хрипкий голос барона, який сказав щось незрозуміле, а потім рішучу відмову матері:

– Ні! Не сьогодні! Ні!

Едгар затремтів ще сильніше, а тим часом вони підійшли вже зовсім близько, і тепер усе було чути дуже чітко. Кожен крок, навіть найтихіший, болісно відлунював у грудях хлопця. А голос, яким ненависним тепер здавався йому цей голос, жадібний голос ворога, який вічно щось випрошував:

– Не будьте такою жорстокою. Ви така чарівна сьогодні ввечері.

І у відповідь:

– Ні, я не можу. Не можу, пустіть мене.

У голосі матері стільки страху, що хлопець не на жарт перелякався. Що він хоче від неї? Чого вона боїться? Вони підходять усе ближче і вже стоять, напевно, під самими дверима. А він – просто біля них, невидимий, тремтить від жаху на відстані витягнутої руки, захищений лише шматяною завісою. Голоси вже так близько, що чути навіть дихання.

– Ходімо, Матильдо, ходімо!

І знову стогін матері, цього разу вже слабший, стогін опору.

Але що це? Вони знову віддаляються кудись у темряву. Мати не зупинилася біля своєї кімнати, а таки пішла далі, за ним! Куди він тягне її? Чому вона мовчить? Невже він запхнув їй кляп до рота і стиснув за горло? Малий божеволіє від цих жахливих думок. Тремтячою рукою відхиляє двері на ширину пальця. Тепер він бачить їх обох у темному коридорі. Барон обійняв його матір рукою за талію і поволі кудись веде, а вона, здається, погоджується іти з ним. Вони зупиняються біля кімнати барона.

«Він хоче затягнути її туди, – лякається Едгар. – Зараз трапиться найстрашніше».

І він різким рухом відхиляє завісу, вискакує в коридор і кидається до парочки. Його мати скрикує, перелякана несподіваною атакою з темряви. Здається, вона майже втратила свідомість і повисла на руці свого супутника, який ледь втримує її. Але на цьому все не закінчується, барон раптом отримує ще й несильний, але лютий удар невеликим кулаком в обличчя, губи боляче притискаються до зубів, а хтось по-котячому повисає на його одязі. Барон випускає перелякану жінку, і вона відразу ж тікає, а сам завдає удару всліпу, хоча ще не знає, з ким б'ється.

Хлопець усвідомлює, що він слабший, але не відступає. Нарешті настала мить, коли він може помститися за все – за зражену любов, за накопичену ненависть. Він лупить своїми невеличкими кулаками навпомацки поперед себе, закусивши губу в сліпій затятій люті. Барон уже теж упізнав його і радий помститися цьому таємному шпигунові за всі неприємності останніх днів і за зіпсуту гру. Він теж б'є навмання, б'є з усієї сили. Едгар застогнав від болю, але не здався і не покликав

на допомогу. Хвилину вони мовчки і ззято лупцюють одне одного у темному опівнічному коридорі. Урешті баронові стає соромно за цю дурнувату бійку з дитиною, він хапає хлопця за комір і хоче відштовхнути від себе. Але в цей момент малий усвідомлює, що він слабший і зараз його переможуть, тому з останніх сил кусає руку, що вхопила його. Барон мимоволі скрикує і відпускає хлопця, а той миттю тікає до своєї кімнати і зачиняє двері.

Ця опівнічна бійка тривала всього хвилину. Її не почув ніхто з сусідніх кімнат ні праворуч, ані ліворуч. Усюди тихо, курортники сплять. Барон витирає закривавлену руку хустинкою і стривожено вдивляється у темряву. Але ніхто їх не підслуховує. Тільки під стелею, ніби насміхаючись із нього, слабо горить нічник.

Негода

«Що це було? Сон? Зле і загрозливе нічне видіння?» – питав себе Едгар, прокинувшись наступного ранку після нічних страхів зі скуйовдженим волоссям, що позлипалося від поту. Голова тупо боліла, усі кінцівки заціпили і не згиналися, мов дерев'яні, він подивився на себе і з жахом зауважив, що спав одягнутий. Зіскочив з ліжка, доплентався до дзеркала і перелякано відсахнувся, побачивши власне відображення. Бліде запухле обличчя, закривавлена подряпина на чолі. Спробував зосередитися і пригадати нічні події. Бійка в коридорі, утеча до кімнати, а потім він у гарячці впав на ліжку і заснув просто в одязі, провалився у міцний сон, в якому знову повторилося щойно пережите, тільки уві сні воно було ще більш моторошним, із вологим запахом свіжої крові. Йому стало страшно.

Унизу під вікном заскрипів гравій під чиїмись ногами, було чути голоси, які підіймалися догори, ніби невидимі птахи, і сонце зазірало до кімнати. Мабуть, було вже досить пізно, але його годинник усе ще показував північ, він із переляку забув його вчора накрутити. І ця непевність перебування в якомусь невизначеному часі непокоїла його, підсилена тривожним відчуттям, що він не до кінця знає, що ж відбувалося насправді. Він зібрав усі свої сили і спустився донизу, в серці тихенько ворушилося відчуття провини.

Мати сиділа сама за столом і снідала. Едгар зітхнув із полегшенням, що барона немає і він не мусить бачити ненависне обличчя ворога, в яке вчора влучив його розлючений кулак. Але від цього непевність не зменшилася.

– Доброго ранку, – сказав він, підійшовши до столу.

Мати не відповіла. Вона навіть не підняла на нього очей, а застиглим поглядом роздивлялася краєвид за вікном. Вона була дуже бліда, з колами під очима, а її ніздрі нервово сіпалися, що завжди свідчило про роздратованість. Едгар закусив губу. Це мовчання непокоїло його. Він навіть не знав, чи сильно вчора вкусив барона і чи знає вона про їхню нічну бійку. І ця невідомість мучила його. Але її обличчя було таким застиглим і непорушним, що він навіть не намагався зазирнути їй в очі від страху, що зараз з-під цих опущених повік його обпалить лютим поглядом. Він поведився дуже тихо, намагаючись якомога менше шуміти, обережно підносив до вуст горнятко і ставив його назад, потай позираючи на пальці своєї матері, які дуже нервово обертали ложку, чим видавали стримуваній гнів. Приблизно чверть години він просидів так у напруженому передчутті чогось невідомого, але так нічого й не трапилося. Мати не промовила ні слова. І тепер, коли вона встала з-за столу, так і не зауваживши його присутності, він не знав, що йому робити – залишатися самому чи йти за нею. Урешті він також встав і похнюплено поплентався слідом. Відчуваючи, що таке тупотіння видається смішним, він сповільнив кроки і трохи відстав, а вона, не звертаючи на нього уваги, прямувала до своєї кімнати. Коли Едгар підійшов до дверей, вони були зачинені.

Що трапилося? Він нічого не розумів. Відчуття впевненості у своїй правоті, яке було таким сильним учора, тепер безслідно зникло. Невже його вчорашній напад на барона був помилкою? І що буде тепер – для нього готується покарання чи нове приниження? Щось має трапитися – він відчував це, щось жахливе, і вже зовсім скоро. Ніби перед грозою, між ними зависла задуха наелектризованого повітря, напруга між двома полюсами, яка неминуче розрядиться блискавкою. І цей тягар передчуття він носив за собою протягом чотирьох самотніх годин, тиняючись із кімнати в кімнату, аж поки його тендітні дитячі плечі не опустились від цієї важкої невидимої ноші і він вийшов обідати, уже готовий скоритися.

– Доброго дня, – знову привітався він, щоб розірвати це нестерпне мовчання, жахливе і загрозливе, яке тяжіло над ним, ніби чорна хмара.

Мати знову не відповіла і подивилася кудись у простір над його головою. Із ще більшим жахом Едгар відчув, що нею керує незнаний йому досі гнів, обдуманий і зосереджений, з таким він досі не стикався. Досі вона сварила його під впливом миттєвих емоцій чи роздратування, яке швидко минало і завершувалося посмішкою пробачення. Але цього разу він відчував, що зачепив у ній якесь дуже

сильне почуття, заховане надто глибоко, і тепер сам злякався цієї так необережно пробудженої ним сили. Він майже не міг їсти. У горлі застряг сухий клубок, який заважав дихати. Але мати, здається, нічого цього не помічала. Тільки в самому кінці трапези, встаючи з-за столу, вона ніби між іншим сказала йому:

– Після обіду піднімися будь ласка нагору, Едгаре. Я мушу поговорити з тобою.

Це не прозвучало як погроза, але було вимовлено крижаним тоном, і від цих слів у нього мурашки поповзли по спині й стало холодно, ніби на шию хтось одягнув залізний ланцюг. Його непокору знищили і затоптали. Мовчки, ніби побитий пес, він пішов слідом за нею до кімнати.

Вона продовжила його муки, бо почала розмову з кількахвилинного мовчання. У цей момент він особливо чітко почув цокання годинника, сміх дитини десь надворі, удари власного серця. Але й вона, мабуть, була не дуже впевнена в собі, бо повернулася до сина спиною замість дивитися йому в очі.

– Я не хочу говорити з тобою про твою вчорашню поведінку. Те, що ти вчинив, було нечувано. І я відчуваю тільки глибокий сором, коли згадую це. За наслідки відповідаєш тільки ти. Тепер я просто хочу сказати, що це востаннє тобі дозволялося бути серед дорослих. Я сьогодні написала твому батькові, що тобі потрібен вихователь або слід віддати тебе в пансіон, щоб навчити пристойно поводитися. Я не хочу більше мучитися з тобою.

Едгар стояв із опущеною головою. Він відчував, що це був лише вступ, погроза, і очікував на справжнє покарання.

– Ти негайно перепросиш у барона.

Едгар здригнувся і хотів щось сказати, але вона не дала себе перебити.

– Барон поїхав сьогодні, але ти напишеш йому листа, якого я тобі продиктую.

Едгар знову ворухнувся, але мати була невблаганна.

– Ніяких заперечень. Візьми папір, чорнило і сідай за стіл.

Едгар подивився на неї. В її очах була залізна впевненість прийнятого рішення. Такою непохитною і впевненою він не бачив свою матір ще ніколи. Йому стало страшно. Він сів, узяв папір і опустив голову низько над столом.

– Угорі дата. Написав? Пропускаєш один рядок і пишеш звертання. Покажи! Добре. «Шановний пане бароне!» Знак оклику. Пропусти ще один рядок. «На мій превеликий жаль, я занадто пізно довідався про ваш від'їзд із Земмерінга». Земмерінг із двома «м». «Тому змушений зробити письмово те, що збирався сказати Вам особисто, а саме...» Швидше, ти не мусиш писати каліграфічно! «...а саме попросити у Вас пробачення за свою вчорашню поведінку. Як уже, напевно, казала Вам моя мати, я все ще одужую після важкої хвороби, і цим пояснюється моя дратівливість. Я схильний усе перебільшувати і згодом часто про це шкодую...»

Зігнута над столом спина раптом випросталася. Едгар подивився на матір – у ньому знову прокинулася впертість.

– Цього я не буду писати, це неправда!

– Едгаре!

У її голосі звучала погроза.

– Це неправда. Я не зробив нічого, про що мав би шкодувати. Я не зробив нічого поганого, за що мав би перепрошувати. Я тільки прибіг тобі на допомогу, бо ти кликала!

Її губи побіліли, ніздрі напружилися.

– Я кликала на допомогу? Ти збожеволів!

Едгар розізлився. Він різко підскочив на рівні ноги.

– Так, ти кричала про допомогу. У коридорі. Учора вночі, коли він схопив тебе. Ти кричала: «Пустіть мене! Пустіть!» Це було так голосно, що я почув аж у кімнаті.

– Ти брешеш. Я не була з бароном у коридорі. Він відпровадив мене лише до сходів...

Серце Едгара забилося сильніше від цієї безсоромної брехні. Йому перехопило подих, і він уп'явся в неї блискучими очима.

– Ти... не була з ним у коридорі? І він... він не тримав тебе за талію? Не тягнув за собою силою?

Вона засміялася. Це був холодний сухий сміх.

– Це тобі наснилося.

Цього хлопцеві було вже забагато. Він давно знав, що дорослі часом кажуть неправду, вигадують дрібні неймовірні виправдання для себе і говорять хитрими двозначними реченнями. Але така відверта і нахабна брехня просто в обличчя вивела його з рівноваги.

– А ця гуля на лобі мені теж наснилася?

– Хто знає, з ким ти міг побитися. Але я не збираюся вести з тобою дискусій. Ти маеш слухатися, от і все. Сідай і пиши!

Вона була дуже бліда і з останніх сил намагалася не втратити рівноваги.

Але в Едгара всередині в цей момент щось зламалося, згасла остання іскра довіри. Усе в ньому пручалося і відмовлялося вірити, що правду можна просто так затоптати ногою, ніби запалений сірник. У нього всередині все стиснулося, він перетворився на крижаний та колючий клубок злості і сказав:

– Отже, мені все наснилося? Те, що відбувалося у коридорі, і ця гуля? І те, як ви вчора прогулювалися попід ручку в місячному світлі, і те, як він хотів повести тебе на темну бічну стежку? Ти думаєш, я дам зачинити себе в кімнаті, як мала дитина? Ні, я не такий дурний, як ви собі думаєте. Я своє знаю.

І він подивився їй в очі. Її воля зламалася, вона не витримала напруження – дивитися на таке спотворене люттю обличчя власної дитини. І стримуване

роздратування прорвалося назовні.

- Ти зараз же напишеш усе, як тобі сказано! Або...

- Або що?... - Його голос прозвучав нахабно і дзвінко.

- Або я відшмагаю тебе, як малу дитину.

Едгар зробив крок до неї і зі злістю розреготався.

І тут її рука вдарила його в обличчя. Едгар скрикнув. І відреагував, як людина, яка тоне і вже не відчуває нічого, а тільки молотить довкола себе руками, в її вухах гуде, перед очима розливається червоне марево. Так само сліпо замолотив кулаками й він. І відчув, що молотить по чомусь м'якому, почув крик...

Цей крик змусив його отямитися. Він опанував себе і зрозумів, що трапилось: він підняв руку на власну матір. Його охопив жах, сором і панічне бажання втекти звідси світ за очі, провалитися крізь землю, забігти кудись далеко, подалі звідси, від цього погляду. Він кинувся у двері і побіг сходами донизу, вискочив з готелю і помчав вулицею, далеко, ще далі, геть звідси, ніби за ним гналася згряя псів.

Перші висновки

Він добіг аж до лісу, перш ніж зупинився. Його ноги так сильно тремтіли від страху і збудження, що довелося вхопитися за дерево, аби не впасти. Повітря зі свистом виривалося з його грудей. За ним гнався жах від щойно скоєного, цей жах ухопив його за горло і трусив тілом, немов у гарячці. Що йому тепер робити? Куди тікати? Бо вже навіть тут, у лісі, зовсім поряд, за чверть години ходи від готелю, його охопило відчуття покинутості. Відтоді, як він залишився сам, без допомоги, усе раптом почало здаватися іншим, ворожим і ненависним. Дерев, які ще вчора по-братньому шелестіли довкола, раптом зійшлися у непролазні хащі, з яких віяло темрявою і загрозою. А те, що попереду, мабуть, буде ще більш чужим і незнаним. Ця самотність у великому незнайомому світі викликала у нього відчуття непритомності. Ні, він ще не міг витримати цього, ще не міг залишитися з цим сам на сам. Але до кого йому тепер бігти? Свого батька він боявся, той був дуже дратівливим, замкнутим у собі, батько відразу ж відішле його назад до матері. А назад він не хотів, краще вже спробувати свої сили у

ворожому і незнаному світі. Йому здавалося, що він більше ніколи не зможе дивитися в обличчя своєї матері без того, щоб не згадувати, як накинувся на неї з кулаками.

І тут він згадав про свою бабусю, цю стареньку, доброзичливу і привітну жінку, яка розпещувала його з раннього дитинства. Вона завжди захищала його і ставала на бік онука, коли тому загрожувало покарання або несправедливе поводження. Едгар хотів би заховатися у неї, в Бадені, перечекати, поки минеться перший батьківський гнів, написати звідти листа батькам і перепросити. Протягом цих п'ятнадцяти хвилин на самоті він уже відчув себе настільки безпорадно зі своєю недосвідченістю у великому незнаному світі, що прокляв гордість, яку викликав у ньому підступний чужий чоловік своїми брехливими словами. Тепер він уже хотів знову бути дитиною, такою, як раніше, слухняною, терплячою, позбавленою невиправданих амбіцій, усю сміховинність яких він тепер добре усвідомлював.

Але як дістатися до Бадена? Як проїхати через усю країну? Він гарячково схопився за своє невеличке шкіряне портмоне, яке завжди носив із собою. На щастя, у ньому все ще лежала новенька монета у двадцять крон, яку йому подарували на день народження. Він досі так і не наважився витратити її. Але майже щодня перевіряв, чи лежить вона ще у гаманці, оглядав її, відчував себе багатим і з вдячною ніжністю полірував метал хустинкою до блиску, аж поки монета не починала світитися, як маленьке сонце. Але – і ця раптова думка злякала його – чи вистачить цього? Він уже стільки разів у своєму житті їздив залізницею, жодного разу не замислившись над тим, що за це треба платити, не кажучи вже про те, скільки саме це коштує, – одну крону чи сто. Уперше хлопець відчув, що в житті є чимало такого, над чим він ніколи не замислювався, що всі речі, які його оточували, потрапляли йому в руки, якими він бавився, мали ще якусь особливу, власну вартість та вагу. Ще годину тому він удавав із себе досвідченого і впевненого у собі, але тепер відчував, що обминув увагою тисячі таємниць і питань, і тепер йому було соромно за те, що його вбогій життєвої мудрості не вистачило навіть для того, щоб переступити перший поріг самотійного життя. Він почувався все розгубленішим, і його кроки в напрямку залізничної станції ставали все меншими і невпевненішими. Як часто він мріяв про цю втечу, про те, як вирветься в доросле життя і стане цісарем, королем, солдатом або поетом. А тепер він злякано дивився на невеличку світлу будівлю вокзалу і думав тільки про те, чи вистачить його двадцяти крон на подорож до бабці. Рейки блищали і вели далеко, кудись за горизонт, вокзал був порожнім і

позбавленим ознак життя. Едгар несміливо підійшов до віконечка каси і пошепки, щоб ніхто більше його не почув, запитав, скільки коштує квиток до Бадена. З-за темного віконечка на нього глянуло здивоване обличчя касира і його очі осміхнулися несміливому хлопцеві.

– Повний квиток?

– Так, – відповів Едгар.

У його голосі не було й тіні гордості, а тільки страх, що ціна може виявитися надто високою.

– Шість крон!

– Прошу!

Він із полегкістю простягнув касирові відполіровану монету, здача дзенькнула на тарілці, й Едгар знову відчув себе дуже багатим, бо у нього в руці був шматок картону, який давав йому свободу, а в гаманці звучала приглушена музика срібних монет.

У розкладі він прочитав, що потяг прибуде через двадцять хвилин. Едгар сів чекати в куточку. Кілька пасажирів без діла тинялися по перону. Але йому було неспокійно: здавалося, що кожен із них підозріло поглядає на нього і дивується, чому він такий юний, а вже подорожує сам. Хлопцеві здавалося, що про його втечу й провину можна прочитати в нього на чолі. Він зітхнув із полегшенням, аж коли почув, як наближається гуркіт поїзда, який вивезе його у далекий світ. Сідаючи в поїзд, зауважив, що купив квиток у третій клас. Досі він їздив тільки першим класом, тож знову відчув, як змінилося щось у його житті, відчув, що існують відмінності, які він давніше не зауважував. Досі його попутниками бували зовсім інші люди. Тепер поряд опинилися кілька італійських робітників із мозолястими руками і хрипкими голосами, вони тримали в руках лопати і кирки, їхні погляди були сумними й погаслими. Мабуть, вони їхали з важкої роботи, бо деякі з них спали просто в поїзді, з відкритими ротами, схиливши голови на тверде брудне дерево лавки. «Вони працювали, щоб заробити грошей», – подумав Едгар. Але не міг собі уявити, скільки саме вони заробляють. Раптом він усвідомив, що гроші є не завжди і їх треба заробляти. Уперше в житті він чітко усвідомив, що завжди ставився до свого заможного існування як до чогось само

собою зрозумілого, а насправді, зовсім поряд із ним, куди не глянь, праворуч чи ліворуч, існують глибокі й темні прірви злиднів, яких він ніколи не помічав. Раптом він замислився над тим, що значить мати професію і покликання, і про те, що його життя з усіх боків оточене незбагненними і досі не зауважуваними таємницями. Протягом цієї однієї години самотійного життя Едгар дуже багато всього зрозумів і навчився. Багато що побачив у вагоні свого потяга із вікнами, за якими була свобода. І поволі у його відчуття страху почало закрадатися щось інше, це ще не було щастя, але захоплення багатогранністю життя. Він щомиті відчував, що втік зі страху і боягузтва, але одночасно ця втеча стала його першим цілковито самотійним учинком, завдяки якому він торкнувся справжнього життя, побачив речі, які досі проходили повз його увагу непоміченими. Уперше він здивував власних батьків, так само як світ тепер дивував його. Його погляд із вікна вже був не таким, як досі. Уперше йому здавалося, що він бачить дійсність, з якої впали всі покрови, і можна роздивитися справжню суть речей, потаємні сторони їхнього внутрішнього життя. Будівлі швидко пропливали за вікном, ніби їх здував вітер, і Едгар думав про людей, які живуть у цих будинках, про те, бідні вони чи багаті, щасливі чи нещасні, чи вони також прагнуть знати все про цей світ, так само, як і він, Едгар, чи живуть там діти, і чи ці діти теж, як і він сам, досі тільки бавилися і не жили по-справжньому. Залізничники, які стояли на платформах і махали прапорцями, вперше не здалися йому, як це завжди було раніше, бездушними істотами, тупими виконавцями, мертвими іграшками. Тепер він розумів, що вони не випадково опинилися на своєму місці, що так склалася їхня доля, так закінчилася їхня битва із життям за право на існування. Поїзд їхав усе швидше і почав спускатися з гірських серпантинів у долину, гори ставали все пологішими, все більше віддалялися, і ось вони виїхали на рівнину. Едгар востаннє озирнувся і побачив лише сині тіні гір, далекі та недосяжні, і йому здалося, що там, де гори повільно розчиняються у туманному небі, лежить його власне дитинство.

Кінець ознакомительного фрагмента.

notes

Примечания

1

Th. Mann. Gesammelte Werke in 12 Bänden, Bd. XI. Berlin, 1956, S. 299.

2

Der große Europäer Stefan Zweig. München, S. 278-279.

3

Цит. за кн.: E. Rieger. Stefan Zweig. Berlin, 1928, S. 115.

4

Aufbau und Untergang. Österreichische Kultur zwischen 1918 und 1938. Wien - München - Zürich, 1981, S. 393.

5

H. Kyser. Über den historischen Roman. - «Die Literatur 32», 1929-1930, S. 681-682.

6

Schiller. «...Von Grund auf anders», Programmatik der Literatur im antifaschistischen Kampf während der dreißiger Jahre. Berlin, 1974, S. 97.

7

Josef August Lux. Literaturbrief. Der lebensgeschichtliche Roman. - «Allgemeine Rundschau», 1929, 26, S. 998.

8

R. Musil. Tagebücher, Aphorismen, Essays und Reden. Hamburg, 1955, S. 226.

9

S. Zweig. Vom «österreichischen» Dichter. - «Das literarische Echo», № 17 (1914-1915), Hf. 5, S. 263.

10

Громадянин усесвіту (франц.).

11

S. Zweig. Eine Bildbiographie. München, 1961, S. 125.

12

Новели Стефана Цвейга, що увійшли до збірки, розташовані в хронологічному порядку.

13

Земмерінг – зимовий курорт у Штирійських Альпах.

14

Берейтор – фахівець, який об'їжджає верхових коней і навчає верхової їзди.

15

Помовчи, Едгаре! (франц.)

16

Ходімо, Едгаре! Вже пізно! (франц.)

17

Карл Мей (1842–1912) – німецький письменник, автор пригодницьких книжок про життя індіанців.

18

Баден – місто на півночі Швейцарії, в кантоні Ааргау. (Кантон – територіальна, федеральна одиниця в Швейцарії.)

19

Едгаре, поведься пристойно. Сядь на місце! (франц.)

20

Джагернаутова колісниця – колісниця, на якій під час свят возили статую Джагернаута – одне із зображень індуїстського бога Вішну. Під колісницю, що її тягли тисячі віруючих, часто кидалися фанатики.

21

Дев'ята година! Вже пізно! (франц.)

Мефістофель – у християнській демонології один із семи дияволів, дух сумніву, злого посміху. Особливої популярності набув у зв'язку з трагедією німецького поета Й. В. Гете «Фауст».

Купить: <https://telnovel.me/ru/stefan-cveyg/list-neznayomo-zb-rnik>

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купить](#)